

16+

ISSN 0235 - 0173

Сатурн

5/2020

сентябрь - октябрь

*2021-йис патал «Самур» ва «Кард»
журналлар ихъин фикрелай алудмир, азизбур!*

Къиметар ихътинбур я:

«САМУР» -

Почтуна:

Зур йисан – 211,68 манат,

Йисан – 423,34 манат.

КИОСКРА:

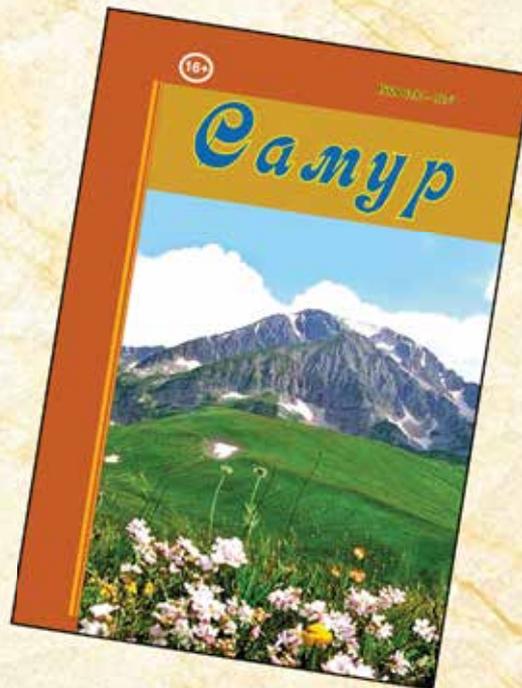
Зур йисан – 147 манат,

Йисан – 294 манат.

РЕДАКЦИДА:

Зур йисан – 105 манат,

Йисан – 210 манат.

«КАРД» -

Почтуна:

Зур йисан – 168 манат

Йисан – 336,84 манат.

КИОСКРА:

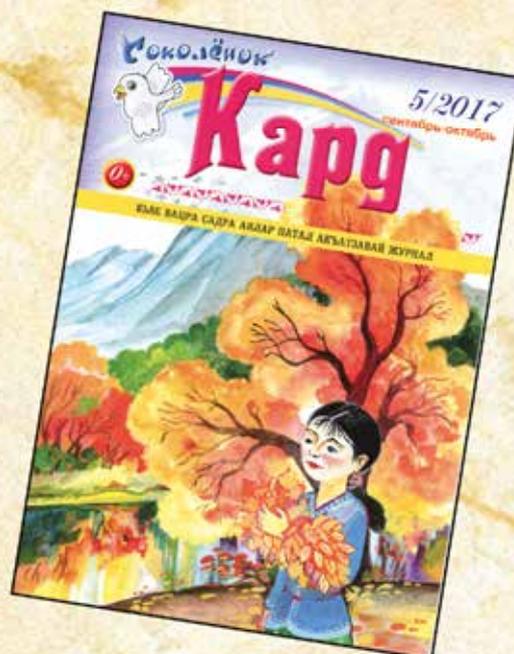
Зур йисан – 105 манат

Йисан – 210 манат.

РЕДАКЦИДА:

Зур йисан – 75 манат

Йисан – 150 манат.

С а м у р

**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический
журнал. Выходит 6 раз в год.

Учредитель:

Министерство информатизации,
связи и массовых коммуникаций
Республики Дагестан

1952-йисалай акъатзава.

Издається с 1952 года.

5

2020

сентябрь - октябрь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских лите-
ратурных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

РЕДАКТОРДИН ГАФ

А. Исмаилов. Тапуни таб хаз.....3

ШИИРАТ

З.Къафланов. РикI-накъварал, руьгь
цаварал ашукъ я. *Цийи шиирар*.....6

Р. Гъажимурадова. Илгъам вични гзаф
къакъан са гъам я. *Шиирар*59

А.Шалбузова. Геж мурз атай хци къелем
гъилемаз. *Шиирар*.....73

ГЪИКАЯТ

Н.Ибрагъимов. Къисметдин къекъуь-
нрал. Романдин къвед лагъай пай.....11

А. Исмаилов. Цун хура. *Гъикаяяр*...67

МИРЗЕ АЛИДИН 250 ЙИС

А. Абдулгъалимов. Келпетан.....79

ТАМАШИЯТ

Гъ. Ильясов. Хъуьруьн къведай агъва-
лат. Чи йикъарин комедия.....84

САТИРА ВА ЮМОР

Къаравилияр.....95

РУКОВОДИТЕЛЬ -
КЪИЛИН РЕДАКТОР
Мурад Мегъемедович
АГЪМЕДОВ

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:

КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
А. КЪАРДАШ
Х. ХАМЕТОВА
А. МИРЗАБЕКОВ

Выход в свет 6.10. 2020 г.
Тираж 394 экз
Печать офсетная
Бумага офсетная
Формат 70 x108 1/16
Усл.печ. л. 8,4 Усл. изд. л. 8,7
Заказ № 765
Цена свободная.

Типография: ООО «Издательство «Феникс - пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Петра I, 61

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ .**

Чи телефонар:

Къилин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Электронный адрес:
ismailov.abduselim@yandex.ru

Регистрационный номер: серия ПИ №ТУ05-00414 выдан
Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан от
22.04. 2019 г.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан "Редакция республиканских литературных журналов "Соколенок" и "Литературный Дагестан".

Адрес редакции и издателя: 367000, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад тахъун мумкин я. Макъалайрин, абура гъизвай делдрин дуъзвилини патахъай жаваб авторри чпи гуда. "Самур" журналдиз акъатай материалар печатдин маса органра чап хъийидайла, журналдин т'вар къун чарасуз я.

Редактордин гаф

Абдуселим ИСМАИЛОВ

ТАПУНИ ТАБ ХАЗ

Са шумуд йис вилик зун жува гьуьрметзавай ва жувазни гьуьрметзавай са агьсакъал алимдин кIвализ илифнай. Ихтилатрай ихтилатар къвез, суфрадин няметар дадмишзавай чна. Агакъна чун мукъва-къиливилерал. Чи бубайрин арада танишивилер ва яр-дуствилер хъайиди, ахпа къут-къавумвилери ихътин алакъяар мадни мягъкем авурди адаз хъсан чизвай, зазни течиз тушир.

-Куьн мукъвабур я гъа – аквазвани садаз сад?- хабар къуна алимди вичин амлединни зи алакъяйрикай.

Амле а вахтунда чIехи къуллугъдал алай гъаким тир.

- Аквазва, эхъ,- жаваб гана за.

-АтIумир алакъяар. Куьн куьбур я. Далу жедайвал ая садаз сад.

Чидач зи чина гъихътин дегиивал гъатнавайтIа, гьуьрметлу алим заз шаклуз килигиз акъвазна.

-Авай хътинди туш гъа куь араяр,- кIеве туна ада зун.

Завай гьуьрметлу касдиз таб ийиз хъанач.

-Араяр хъаналди вучда, чан малим?- авайвал лагъана за адаз.- Къе авур рахун пака адан рикIел аламукъдач. Къе хиве къур кар пака арадиз къведач. Таб пара ква ви амледик.

Гьуьрметлу кас вичиз хас тир яцIу сесиналди хъуьрена:

-Гъа-гъа-гъа. Я мукъва-къили, таб тавурла, крар туькIуьзвайди туш гъа,- авайвал лагъана адани.- Гъа-гъа-гъа. Ам гъаким я. Таб тийидай гъаким жедайди яни?..

Хъуьруьнар куьтягъна, адан пел атIугъна. Вичин делилдал зун рази туширди чиз, ада хълагъна:

-Таб, чан мукъва-къили, вич халкъ хъайидалай инихъ инсандихъ галай затI я. Амни уьмуьрдин гьерекат яратмишзавай такъатрикай сад я.

Исятдани ава ам, идалай кьулухъни жседа. Нефс хъыз инсандин. Нефсинин къативал таб галачиз рекъе фидач. Вири дявейрин эвел - им таб я. Динрин-иманрин бинедани таб аваз хъайшла, зи амледин тахсир вуч хъурай?..

Инанмиши жез кІан хъанай заз адан келимайрихъ. Алакъначир. Амма рикІелайни абур завай алудиз хъанач. Гъавиляй гъатта дуьньядин гъаларизни уьлквейрин алакъайриз, халкъарин къисметризни гъвечІи ва чІехи гъакимрин крариз талукъ месэлайрикай рахадайлани, йисар фидайдавай къвердавай гзаф, рагъметлу алимдин келимайрин гъахъвал акваз, завай жуваз гузвай азият, михъиз алудиз алакъзавачтІани, къезилариз жезва.

Вилик вахтара инсанриз регъят тир. Хуьрелай къеце жезвай кра-рикай сад-вадаз тала чир жседачир. Гилан девирда, илим ва техника гъакъван вилик фин себеб яз, инсанрин хабардарвилиз сергъятар ва манийвилер амач. Вал ам, кІан тахъайтІани, илитІава. Дуьз ва герек хабардарвал хъыз, тапандини, зиянлудини.

Чаз вилералди аквазвайвал, таб къудратлу уьлквейрин арадани кваз яракъдиз элкъвенва. Хаталу яракъдиз. США-дин госсекретарди ООН-да лацу гъуьр хътин шей авай гъвечІи шуьше къалурна Иракдихъ химический яракъ авайди тестикъарнай гъа. Им лацу таб тир. Амма ида Америкадиз Ирак хътин чІехи уьлкве барбатІ авуниз, саки миллион къван арабар телеф авуниз рехъ ачухнай.

Гъайиф хъи, Америка хътин уьлкведи яракъдиз элкъуьрнавай таб адан пацук квай уьлквейрини, женгинин танкар ва самолетар хъыз, хушдиз къабулзава ва чтин агъуз ва ягъсуз политикада ишлемишзава. Белорусиядин аксина Польшади, Литвади ва мад са шумуд уьлкведи тухузвай мидявилин политика и кардин шагъидвал я.

Яргъара вучиз къекъведа – жуван уьлкве, республика къачун. СССР чукІурунин политикадин бинедани таб аваз хъаначни бес!? Гафар сад-бур, крар масадбур жез, уьлкведин душманрини мидяйри, таб гъакъикъат яз къалуриз, халкъдин чІехи паюннин активвал ахвариз ракъурна, мукъаятвал къайгъусузвилиз элкъуьрна.

Борис Ельцин чувалда аваз муькъвелей гадарна лугъудай вахтар рикІел аламани?

Алааматдин къуват хъанва тапаррихъ. Вири дуьнья тирвал. Инсанар ахътин чкадал гъанва хъи, республикадин, уьлкведин къиле авай гъукуматди гъихътин къарар къабулайтІани, вуч абуру халкъдихъ элкъвена лагъайтІани, ам таб я лугъун адетдиз элкъвенва. Чидач абурун макъсад вуч ятІа ва а макъсадар абурун вилик эцигзавайбур вуьсар ятІа, таб халкъдин вири къатарив агакъун патал датІана кІвалахзавай къуватар арадиз атанва.

И йикъара участковый поликлиникадай духтур ва медсестра атана чи редакциядин къуллугъчийриз грипидикай хуьдай рапар ягъун теклифзавай. Гъасятда разивал гузвайбурун вилик пад ядай ксар пайда хъана.

*-Ягъиз тамир!- лугъузвай абуру чинебадаказ.- Абуру язавайбур
коронавирусдин рапар я. Нетижга гъихътинди жедатIа течиз. Пуд
вацралай рекъидайди я рапар ягъайбур...*

*Са бубат гъавурда авай инсанри абурун тапан ихтилатар япалай
ийизвач, гъелбетда. Амма телефон акатай нин хъайитIани гъиле авай,
акатай гъихътин хъайитIани хабарринни тапаррин чешме тир чIавуз,
гзафбуруз ам виридалайни ихтибарлу такъат хъанва. Ана авайди, тек-
туьк дуьшуьшар квачиз, ичIи таб я. Чиз-чиз майдандиз акъудзавай таб.*

*Уьмуьрдин вири терефра таб яракъ хъайила, инсандин, общество-
дин дережасяр къалурзавай ерийриз чка амукъдатIа яраб?*

*«Ваъ», «эхъ» лугъун шартI тушитIани, фагъум-фикир авурла, къа-
лабулук ва къурху кутун тавунани тазвач. Таб –им таб я эхир. Тапуни
таб хазва эхир...*

** * **

*Заз таб авун чидай затI туш.
Таб аферин гъидай затI туш.
ХъанватIани уьмуьрдин деб,
Диб мягкемдиз хуьдай затI туш.*

*Табди тергда ерияр чи -
Гъа рекъева СМИ-яр чи,
Халкъдин патай къачузвай себ,
ДУМА-давай «нинияр» чи.*

*Таб авуниз чидач эхир.
Дуьзвилихъ фир рекъер течир
Гъукумдаррин кIвалах я ам.*

*Табди эллер бизарзава,
Уьлквеярни тар-марзава –
Зулумкаррин пайдах я ам...*

Шиират

Зульфикъар
КЪАФЛАНОВ

РИКІ-НАКЪВАРАЛ, РУЪГЪ ЦАВАРАЛ АШУКЪ Я

(Цийи шиирар)

* * *

Сурун къван.
Сурун къван
Уьмуьр я, уьмуьр,
Элкъвенвай къванциз:
И кІвалах за къатІана,
Яб гайила нагъв квай
Гурандиз ванциз...

* * *

Мугъманар.
Виликдай хъиз,
Зи къилив къвез,
Зун шадзамач мугъманри:
Пис папа хъиз,
Чин чІурзава сакъатда,
Заз кхъенвай дарманри...

* * *

Къизил.
«Кухтур чилик!» –
Минетзава къизилди,

Бириш тваз пеле:
Адаз рекъиз кІанзавач,
РикІиз чиркин
Инсандин гъилел...

* * *

Югъ.
Югъ – ракъинив,
Йифни вацрав рахазва.
ИкІ тирвиляй дуьньядиз
Зи уьмуьрдин
Гагъ гуьне пад,
Гагъ къуза пад
Аквазва...

* * *

Ажал.
«Жув къацІурмир!» –
Лугъузва заз Ажалди:
Зи къастни, заз
Ишигъ гун я
Малаикдин чукалди...

* * *

Чулав къван.
Чулав къванцел –
Накъ комета яз хъайи –
Къе чилин мур,
Къай ала:
ВахчуртІани цавари,
Мад хкъадач цІай ада...

* * *

Чил.
РикІ.
РикІ эцигдай
ШипІ жагъизмач чилел заз:
Виликдай хъиз,
Мес вегъезмач Ажалди –
Ада йифер
Акъудзава кІвачеллаз...

* * *

Малаик.
Малаикди,
Лугъудай гаф,
Лугъузва
Сес галачиз:
Артух жезва инсанар,
Сивик ракІар кумачир...

* * *

Хашпаради,
Сур патал,
Хуъзва кІарас,
Мусурманди –
Къван...

* * *

КІарабар.
Азабар.
Вахт ятІани рекъидай,
Куътягъ жезвач азабар:
Чиркин гъили

Ширеркай
Хкудзама кІарабар...

* * *

Инсанар.
Мукъаят хъухъ,
Инсанар,
Вагъши хъанва девир чи –
Элкъвенва терс пеленгдиз:
Адак гуълле акатдач,
Куъ гъилевай тфенгдин...

* * *

Гъа гила – мад
Ажалдивай
Ял хъжедач,
Руъгъ амачир беденар:
Чилин винал артух жезва
КтІай вирер –
Уълекар...

* * *

Югъ.
Шезва зи Югъ –
Къакъанвилер бес тежез –
Ватандивай яргъара:
Дагъви я зун,
Къил галукъиз циферихъ,
Лигим хъайи дагълара...

* * *

«Пудкъанни сад,
Пудкъанни сад!» –
Эзбериз,
Зун эхирни ксана...
Экв жез-тежез,
Заз суварик эвериз,
Зи кІвализ рагъ атана...

* * *

Сегьер-сегьер,
Заз шад йикъар багъишиз,
Рагъ къвезва гъенел.
Ятани зун хъуьрезвач:
Рикел хквез бахтсуз ч'ав,
Нагъв къвезва вилел...

* * *

Лемпе.
Гъа гила-мад хкахъда,
Зи лемпе, ви экуьвал...
Киче жемир,
Азизди:
За тек тадач
Вав агатдай мичивал...

* * *

Гъетер.
Заз к'анда гъетер –
Пенжеррин эквер:
Къалурзава абру заз
Т'ал авай риклер...

* * *

Дуьнья.
Зун шад я,
Дуьнья,
Ви ужагъдиз атунал,
Татанайт'а,
Гъатдачир зи т'вар,
Ажалдин пак Гафуна...

* * *

Варз.
Рагъ.
Ракъинин дерт
Варз такун я,
Вацран дерт –
Рагъ.
И дерт абрухъ амай къван,
Чил жеда сагъ...

* * *

Дишегъли.
Дишегълив агатмир.
Зав агат,
Ажал:
Чилин шардив
Гума гъеле т'ал...

* * *

Дуьнья.
Дуъа.
Жез-тежезни,
За рик' гузва дуьньядиз.
Ийиз тазва и кар зав,
Зун къейила,
Тек амукъдай
Етим жедай дуъади...

* * *

Чун.
Буьркъуьбур яз ава чун –
Уьмуьрда ваъ –
Жегънемда:
Вацран ишигъ,
Ракъинин экв
Аквадач чаз,
Эхиратдиз тefенмаз...

* * *

Рехъ.
Инсан.
Тади ква инсандик:
Геж хъайит'а,
Ам галачиз рагъданди,
Вичин яру гъил вегъеда,
Чилин лацу гардандиз...

* * *

Чкаяр.
Агатунин эхир,
Жегъилдин чка я,
Къакъатуниин эвел –
Агъилдин...

* * *

Килиса.
Зенг.
Зун гъазур я ваз гуз чан,
Зи ширин зенг:
Къенвач, сагъ я –
Зи бейнида,
Зигъинда –
Вун хуьн патал,
Зи Ватанди чӀугур женг...

* * *

Варз.
Са чкадал
Къвазнава варз –
Юазвач:
Адаз гъетер –
Цавун вилер
Аквазвач...

* * *

Уьмуьр –
Марал,
Ажал –
Авчи:
Авчидив гва
Агърин чӀав чи...

* * *

Дуьнья.
Хьсанзавач, дуьнья, ви гьал –
Ала вун цӀал...
Зунни акъван сагъзавач:
Кузва,
Гум физ,
Зи рикӀин гьал...

* * *

Атанва зун чкадал,
Уф гайила,
Ярх жедай –
Зун гьакъванни къезил хьанва:
Жегьнемдин пӀузар...

Пар кумукъдач инсандик,
Аямди рикӀ,
Гуьгьуьл ханвай...

* * *

Гъуьлягъ.
Гъуьлягъ рикӀин такӀан я.
Гъуьлягъ хьтин
Хуьруьн куьче
Ширин я заз,
Масан я.

* * *

Женг.
ХьаначтӀани женгина,
Иви физва рикӀяй зи:
Галукънава адахъ тур,
Икърар чӀурай,
Гаф хуьн тавур
Дустунин...

* * *

Ранг.
ЧӀулав ранг.
Адазни,
Муьжуьд лагъай ранг хьана,
Аршда куькӀуьз кӀан хьана –
Хьажамжамди къабулнач:
Пак хвена вич –
Рагъулнач...

* * *

Цифер.
Цифера тваз,
МичӀе йифер
КукӀвардай
Женнетдин нурар,
Хуььрезва заз дакӀардай,
Кузвай сусан –
Жегьнемдин пӀузар...

* * *

КІанивал.
Зи кІанивал,
Ихтибарай вири вал,
Гьалтнава зал,
Вичизни сур атІутІ лугьуз
Гуранда:
Мусибат я
РикІ тІар авун жуванда.

* * *

Кьуллугь.
Кьуллугьдилай алатайди –
Исанвилиз,
Кьуллугь гьиле гьатайди
Гьайванвилиз
Хьфизва...

* * *

Чун вибур яз,
Кьакьатзава,
Элкьвезва няс душманриз.

Заз чидай гьал,
Зулжалал,
Маса сагьиб
Хьанва буьркьуь инсанрихь...

* * *

Кас акурла ишедай,
Ишезва зун.
Кас акурла хьуредай,
Хьурезва зун:
Заз вахт авач,
РикІ чуьнуьхна,
Кьекьведай...

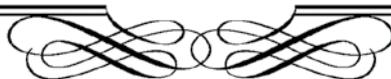
* * *

Зи вил Вакай атІанвач,
Зи Зулжалал –
Лукьман зи.
ИкІ тирвиляй,
Зи тІвар алай сурун кьван,
Хкаж жезвач
Виляятда гьижрандин...

Магьачкьала, 2018-йис.

Гьикаят

Нариман ИБРАГЪИМОВ

КЪИСМЕТДИН КЪЕКЪУЪНРАЛ¹

(Романдин къвед лагъай пай)

БАГЪРИЯР

Сентябрдин юкъвар тиртлани, аранда гад давам жезвай. Чими, зегьемлу йикъарихъ эхир авай хътинди тушир. Я гарари, я чимелри чпикай хабар гузвачир. Майишатрин, арендаторрин, фермеррин багълара, салара инсанри бегъерар кватл хъвун давамарзавай. Зулукай анжах чка-чкада чуплах жезвай, хъипи, яру, жегъре рангарин пешери безетнавай тарари ва чилерал артух жезвай пешерин халичайри малумарзавай.

Гъабибат шуъшебенд янавай айвандик ацукънавай. Гъилера къунар аваз, чивек храз. Ара-ара ада шуътруъни рагъул рангунин яйлух алай къил хкаж-завай ва куъчедиз вил язавай. Яхун, дамарар лашар хъиз, хкаж хъана аквазвай гъилери кваллахзавай, пузарри гагъ-гагъ мурмурзавай. Яшлу дишегъли вич-вичив рахазвай. Ара-бир и рахунар сефил, риклиз пара таъсирдай манидиз элкъезвай.

Са шумуд югъ тир Гъабибата йикъар гъа икI айвандик акъудиз. Вилер куъчедал алаз. Ада са вуж ятлани гуълемишзавайдал шак алачир ва им гъакъ-икъатни тир.

Къве гъафте вилик Гъабибатаз ахвар ақунай. Ам гвен гуъзвай никIе ава. Техилар кватлдай жемьтдин меле. Аялрилай гатIунна къуъзуъбурал къван. Дишегълийри гвен гуъзва. Итимри цуълер кIунтIариз язава, алерраллаз хутах-зава. Аялри къилер кватIзава. Зуърнечийри туънт макъамар ягъиз инсанрик мадни гъерекат, гъевес кутазва. Вирида, садалай сад вилик акатиз, кваллахзава. Гъабибатни гуъгъуъна акъваззавач. Ам вичиз жегъилрихъ галаз акъаждай къуват гъинай къезвайди ятIа гъадал мягътел жезва. Адан гъилерикай, мах-сус машиндикай хъиз, цуълерин кIапIалар хкатзава. Гъа и арада адахъ вичиз эверзавай ван галукъзава.

¹ Сифте пай “Вагандиз рехъ” тIвар алаз журналдиз акъатнавай.

– Гъабигат-т-т. Я кьин тур вах, фад, фад. Ви аял ксанвай къепИнал илан физва.

Гъилевай цуьлерни гадарна, мукал авай гъилни цава къуна, «зи бала, зи азизди, я Аллагъ, вуна ам хуьх» гафар тикрариз дишегъли катна. Ингъе адан бала ксанвай къеб. Чинавай пек акъуднамазди адаз илан ақуна, къилни хкажна баладин къилихъ акъвазнавай. Абурун вилер сад-садаз килигна.

– Агъ кафир! Квахъ, алат зи хцелай! Алат! ТахъайтІа, гъа и мукалдал за ви къил галудда! – гъарайна Гъабигата ва мукал цавуз хкажна.

– Яъа, я яъа, ваз зун чир хъаначни? Зун ви хва я гъа...

– Зи хва? Шагъ? Вун-илан? – дишегъли пагъ атІана, сив ахъаз, мукал авай гъилни цава амаз къах хъана. Инсандин чІалал рахазвай кафир адаз сифте яз аквазвай. Вич-вичел хтайла ада мадни кІевиз гъарайна: – квахъ хъия жуван харапІадиз! – дишегъли илан ягъиз гъазур хъана. Гъа и легъзеда илан адан хва Шагъвеледаз элкъвена. – Шагъ? Зи Шагъ? Им вун яни, зи хва? – Гъабигатан мукал авай гъил агъуз ахватна. – Зи Шагъ! Зи рикІ алай бала, – ада мукал гадарна. Вичин вилерихъ агъан тийиз, хциз килигиз амукъна. Ахпа, суьгъурдай акъудай хъиз, дишегълидиз хва къужахдиз хкажиз кІан хъана. Гъилер хва къаз яргъи авунмазди, ам вилерикай цІарана. Къебни. – Шагъ! Зи хва! – гъарайна дишегълиди ва адак кичІевилин гъисс акатна. Адаз я ник. Я инсанар ахқунач, амма са гъинай ятІани рахунрин, машинрин ванер къвезвай. Гъа и сесарал ам ахварикайни кватна. Беден гъекъедаваз, рикІик зурзун кваз.

Вич авайди кІвал, акурди ахвар тирди якъин хъайила, Гъабигата пуд сеферда «бисмиллагъ, астафируллагъ» гафар тикрарна ва Аллагъдиз дуьаяр авуна. Ахпа вич-вичив рахаз гатІунна.

«Шагъвелед! Зи хва, къазаматдикай кІвал хъайи хва. Зи рикІ кайи, хуьруьн акъул-камал бубадал къанлуьрив гъил хкажиз тур хва. Ахварайни тахқуна хейлин вахт тир. Гила ақуна. Гила. Яраб вучиз ятІа? Я Аллагъ, Вуна гьалал ая заз чизни течиз авур гунагъар аватІа. Муьжуьд йис. Къияматдин муьжуьд йис жезва. Шагъвелед хкведай, дустагъдай ахъайдай вахтдин алуькзава. Гъавиляй заз ахварни ақуна. Шагъ, Шагъ хкведа, – дишегълидиз месикай хкечІиз, къарагъиз кІан хъана, амма гъа и легъзеда рикІ акъвазай хътинди я. Нефес къуна, беденди залавал гъиссна, мефтІерин къатІун квахъна, вилер чеб-чпелай акъал хъана. Чидач, гъа ихътин татугай шумуд легъзе алатнатІа, дишегълидин рикІ гъерекатдик ахкатай хътинди я. Ада галаз-галаз нефес къачуз, ахъайна, вилер ачухна.

– Я Аллагъ, Вуна хуьх чун къаза-балайрикай, тІалар-квалрикай, шейтІанрикай. Иблисрикай, кафирривай, пехилбурувай, пис инсанрикай, цицІибар галай верчерикайни. Я Аллагъ, Вуна зун агъа дуьньядиз авудна винел ахкъудна хъи, агъзур сеферда ваз шукур хъуй, – ада мад дуьаяр авуна. – Агъ залум девир! Вуна чаз къалурай къванбур вуч я? Къур инадар вуч я? Инсанар вагъшийриз, кус-кафтІарриз, иблисриз элкъуьрна. Нефсинин дарвазар ачухнавай аждагъанриз элкъуьрна. Зи викІегъ хва, зи Шагъни шейтІанрин, чинеррин, лутуйрин жергейра туна. Я Аллагъ, Ви регъимар пара хъурай! Гъахълу, дугъри, намуслу, регъимлу инсанриз галайвилер, хъсанвилер ая вуна. – Гъабигата мадни дуьаяр хуралай кІелна ва адан рикІел муьжуьд йис идалай вилик хзандин къилел атай вакъияяр хтана. Вири хзан, тухум барбатІ авур агъвалатар. Жемятдин лекедик, туьгъметдик акатай йикъар. Багърияр душманриз элкъуьрай тахсиркарвилер.

Бязи алчахрин инсафсузвилер, вагышивилер, азгъунвилер дуьздал акъудай мусибатар.

Мегъуьн тар хътин мягъкем, кIеви, къадим хзандик квак гьикI акатнай? Шагъвелед Урусатдиз маса гудай памидорар гваз фейила. Ваъ, ваъ, сививди хазинадив ацIанвай сундух хътин Советрин Союз тIвар алай уьлкве чукIурайла. Гьукумдин къилиз къвед-пуд чин алай хаинар, алчахар, пиянискаяр, са чин алачир иблисар, шейтIанар атайла. Гъар са кIамашдикай, гъарамзададикай, чал-кечирдикай гъакимар авурла. Тарашдай, рекъидай, къакъуддай, алцурдай сиясатдиз рехъ гайила. Гьукумдин, уьмуьрдин, инсанвилин тахтуна ягъ, намус, регъимлувал, лайихлувал, фу ваъ, анжах пул-доллар, ягъсузвал эцигайла. Зегъмет чIугван тийиз пул къазанмишдай регъят, луту рекъер тефлифдайла.

Эхъ, эхъ, гъа регъят рекъери, гъа пул лугъудай зегъримарди гзаф жегъилар, зи хвани алдатмишна. Чна гайи тарсарни рикIелай ракъуриз туна. Вични пул лугъудай шейтIандилай аслу авуна.

Пул. Я Абдулкъадира, я за пул гзаф, тIимил хъуникай шадвал ва я шел-хвал авурди туш. Муаллимвилин пешеди, багъди, сала чIехи хзан хуьдай мумкинвал гузвай. Районра, шегъерра авай чIехи гъакимар квачиз жемьтар вири са гьалда, жуьреда яшамиш жезвай. КIвал-югъ, сал-багъ, недайди, алукIдайди авай. Советрин гьукумди аялрив кIелиз, герек пеше къачуз тазвай, абур кIвалахдалди таъминарзавай. Алатай вахтарин хътин дарвилер, четинвилер авачир. Инсанри шаддиз, ачухдиз, пакадин йикъахъ агъуна уьмуьр куьчуьрмишзавай. Тухумарни кваз гурбагур хъайи хаинар майдандиз акъатадалди, абур неинки уьлкве чукIурна, гъакI ам душманриз маса гудалди. Бандитрин, тарашчийрин дестейри гьукумдин къуллугъар къадалди. Ахпа-е, вири сад-садак какахъна. ХапIа, хешил хъана. Вишералди, агъзурралди зегъметчи инсанар бейкарриз элкъвена, гзафбур дуьньядилапI фена, кIвалер, эменни авачиз амукъна, къазаматра гъатна. Зи хва Шагъ хъиз.

Ам чна памидорар гваз Урусатдиз ракъурнай. А чIавуз аранда майваяр гъасилзавачир хзанар тек-бир гъатдай. Гатфарихъ чил, штилар гъазурзавай, майдиз штилар чилик кутазвай, июндин эхиррай тоннралди памидорар кIватIиз, шегъерриз тухузвай. Маса гайила, гъилиз пулни къвезвай. Адахъ гъарда кIвалин, хзандин дердиярни ийизвай. Сада баладиз мехъер, масада, руш кIелуник кутазвай, пуд лагъайда кIвал эцигзавай...

Шагъвеледни тухвай майвайриз килигай пул гваз хтанай. Ахпа ам мад феннай... Алвердин савдаярни адан рикIи чIугуна. Фейи чкайрайни ада Индиядин чаяр, Белоруссиядин чIемер хкана. Ахпа вичиз автомашин къачуна. Ахпани фена ман «СиратIалдин» муькъвелей. Къацак акатай дана гьикI я, гьикъван элкъуьрайтIани, гатайтIани, ада вичиз нехирдикай хкечIдай ва къацаз фидай улам жагъурда. Шагъвеледан сивени чIуру дад гъатна. Са артух зегъмет чIугун тавуна пуларин иесивалдай. Масадбурун зегъмет вичин хийирдиз элкъуьрдай. ЧIехибурун меслятарни, теклифарни къун хъувунач. Дустар я лугъудайбурни агалтна кIамай къван. Законрилайни кам ягъиз, вичин месэлаяр гужуналди, къуватдалдини гъялиз акатна.

Вахтуналди, вичелай феибурул гьалтдалди вири хъсан тир. Ахпа кIвалахар терсина элкъвена ман. Секин чкада тIурфан акъатна, къилел хар къвана. Вири вили яна, барбатI хъана: хзанар, намуслу тIварар, йисаралди инсанрин патай къазанмишай гъуьрмет...

Шагъвелед вич текъена амукъна, амма душманри бубадила, багъри ксарилай къисас вахчуна. Я Аллагъ, им вуч девир, инсанар я чи вилериз акурбур? Къуьлуьн фаз дурум гудай ракъун руфун кIанда лугъудай чи бубайри. Гъахъ тир къван. Дурум гуз хъанач. Вилер алатна. Инсанвилини лишанар квадарна. Вагъшивилиз къил яна. ШейтIанрин, иблисрин хамара гъатна...

Жуван къени кIвале гьалалдин са кап фу незвай заз чидачир, чидачир икъван татугайвилер, аламатар авайди цIийи девирдихъ, цIийи пачагъри къурмишнавай демерихъ, чиновникар я лугъузвай мердимазаррин, гъарамбаширин, явакъанрин савдайрихъ. Гунагъсуз, таза кIелен къилих авай зи хвани гъа жанавуррин, чакъалрин сарак акатна. За, масабурони вири тахсирарни Шагъак кутунай. Адакай гъей-гавур авунай. Вири хъилерни адалай алуднай. Аи вич къурбанддиз элкъвейла. Вич кIваливайни, багърийривайни, дустарикайни яргъаз акъатайла. КIани ксари далу элкъуьрайла. Агъ зи хва, зи Шагъвелед! Вун ахътин азгъунрал гъикI ацалтнай? Я Аллагъ, гила къванни хуьх зи хва, зи балаяр ахътин къурумсахрикай, ягъни намус квадаранвай, халкъдиз душманвал ийизвай алчахрикай.

Дишегълиди алатай крар рикIел хкиз, Аллагъдиз вайзар, дуьаяр ийиз икъван гагъда рикIевайбур винел акъудна. Гъайифди, багърияр хуьз тахъай къуватсузвал гъиссуни, вич къилди амукъуни яшлу дишегълидин вилерал накъвар акъулдна. Чидач, гъа икI гъикъван вахт алатнатIа, варци ван авурла, Гъабибат юзана. Ам къени гъил дивандин чина акIурна, къарагъна. Къулар, чивек столдал эцигна, шуьшебенддин дакIарда къил туна ван къана:

– Сагъиб чан, вун яни?

– Ваъ, баде, зун я.

– А-а, Гъамид, ша, ша, курум. – Хтул фад-фад кIарасин гурарай винел хкаж хъана. – Сагъиб гъикI хъана, я чан?

– Ам школада ама е, баде, зун къе фад ахъайна-а.

– Хъсан я, бала, гила лагъ кван, шумуд «вад» къачуна?

– Садни е-е, хабар къунач завай къе. Гъилни хкажна...

– Къайгъу туш, чан зи кард, пака хабар къада вавай, анжах тарсар хъсандиз чира. Гишинзавани? ТахъайтIа, Сагъиб хкведалди къугъунардани?

– Са ич неда за, баде.

– Сад вучиз, къвед неъ, вач, къачу. – Гъамид фена.

Хтулар, Шагъвеледан рухвар Сагъибни Гъамид. Бадедин кIвал школадиз фидай рекъел алай. Гъавиляй саки гъар юкъуз школадай хкведайла, абуру бадедал къил чIугвазвай, ада гъазурзавай тIямлу хуьрекрикай дад акуна, ширинлухарни тIуьна, хъфидай. Хтулри Гъабибатан рикI аладарзавай, амма хва Шагъвеледан ухшарар квай хтулар акурла, муьжуьд йис адлалай вилик хзандин къилел атай мусибатдин вакъияяр мад ва мад рикIел хкведай. Вири беденда тIал гъатдайвал. Дуьньядикай рикI хадайвал. Вири алем такIан жедайвал. Татугай, нагъакъ крарин вири иесияр пислемишдайвал.

Мусибатдин а агъвалатар бедендивай, рикIивай эхиз тежедайбур тир. Сифтедай душманри, Шагъвеледан къил нез кIанзавай чакъалри, Абдулкъадир муаллим янай. Ахпа Шагъвеледан гиран стха, вахан гъуьл. Вири хуьр шелри къунай. Ясда гъатнай. Са гъафтеда. Гъабибатан чIулав чIарарин ранг, шир гвягъай хъиз, лацу хъанай. Вилерин ишигъ квахънай. Рагъ авай, гуьлуьшан йикъарни мичIибуруз элкъвенанай. Шехънай гъа дишегъли. Акъван шехънай

хъи, эхир вилерай къвезвай стІаларни къуранай. Гъайифди, ажугъди къунвай дишегълидин вил дуьньядихъайни галатна. Ада гъуьлуьн мейит акъуддайлани, ахпани са шумудра куьчедал «алчахар, къанлуяр. Зунни тамир, яна йикъ» лугъуз гъарайнай.

Жанавуррикай къейибур авайтІани, къуват абурухъ гъеле амазмай. Тахсир-карвал тестикъардай делилар авачиртІани, абурун истемишунралди Шагъвеледаз суддал муьжуьд йисан кар атІана. Вагъшйрин гъилияй мад вуч къведатІа чин тийизвай мукъвабуру Робертазни санихъ къил баштан авун теклифна. Ам хзанни галаз Калининграддиз акъатна.

И зулуматдин дердерал сад мадни алава хъхъана. Шагъвеледан паб, рикІ алай свас Багъаят аяларни галаз бубади вичин кІвализ хутахна. Семед руш мажбулна. «Зи хва, ви стха къиникъин тахсиркар ви гъуьл я, ахътин язна я заз, я ваз гъуьл яз герек авач» лагъанай ада Багъаятаз. Руша «зун зи кІвале тур» лугъуз минетар авунатІани, хутахна. И кардикай хабар хъайила, Гъабибатаз дуьнья мадни дар хъанай. Вучда, уьмуьрдин имтигъанар тирвал къабулна кІанзавай. Вири гъамиша ваз кІанивал жадаиди туш. Такабурулу, къудратлу дагъларизни хар, жив кІвазвайди я, секин, вили шуьше хътин гъуьлел тІурфанни акъалтзавайди я. Пуд яцра чпин крчарал мягъкемдиз къунвай чилерни зурзазвайди я. Экуь-экуь, вили-вили цавар чІулав булутрини къазвайди я. Инсандин уьмуьрдани гъа и жуьредин мусибатлу агъвалатар жезвайди я. Са никай, квекай ятІа хъелни къвезвайди я, беден, мефтІер ажугъдини гъелекзавайди я, амма абур инсан патал хъсан меслятчийр туш. Абуру инсан дили, хибрини ийида. Тахсирлу крар авуниз мажбур авунни мумкин я. Гъавилияй Аллагъ-Таалади инсандиз сабур хуьниз эвер гузва.

Гъабибатан хъел, ажугъ, виридакай, гъатта цаварикайни, лугъуз тежедаиди тир. Ихътин татугай гъалдай дишегъли инсанри акъудзавай. Багърийри, къуншийри, дустари... яедин партал хтІуначтІани, яваш-яваш хъилер элекъна. Уьмуьрдихъ авай цІигелвилел чан хтана. Хтулар кІвачел акъулдунин къастуни адаз цІийи къуватар хгана.

Шагъвеледан свас Багъаят намусар авай дишегъли тир. Дахдин кІвализ хъфидай хиялни адахъ авайди тушир. Амма агъвалатар акъван татугайбур, рагъ алай югъни мичІи, фадлай чизвай ихтибарлу инсанарни, гъатта багърийри квал, тақІанардайбур хъана хъи, Семед вичин руш мажбулна. Гужуналди, вижесуз гъилегъарни къуна хутахна. Ада гъатта, «аяларни тур, а вакІан цІуьрнуьгъар вахце иесийрив» лагъанай, амма Багъаята шартІ эцигнай: «Зун хкведа, анжах жуван балаярни гваз, тахъайтІа, ваъ».

Гъа икІ, Шагъвеледан асайишлу, берекатлу кІвалерал пехъ ацукъна, гуьрчег утагъар ичІи хъана. Шумуд дерт эхрай дидеди? Багъаят хъсан, вафалу свас тир. И кар ада вичиз мумкинвал хъанмазди успатнай. Ам къаридин патав атанай ва шез-шез Семед дахди вич гъа чкадал, кІвалер тадай чкадал гъайидакай лагъанай. Гъанлай инихъ дишегълийри чпин дерт-гъам санал пайзавай, шелхвал санал ийизвай. Абур кІвалеризни килигзавай. Ара-ара физ рак-дақІар ачухзавай, кІвалер къакъажзавай, багъдихъ гелкъвезвай. Уьмуьр давам жезвай эхир. КІвачел акъалтзавай балайрин игътияжарни чІехибур жезвай. Багъди, гъикІ лагъайтІани, хийир гъизвай. Шефтлар, ичер, хутар, шуьмягъар кІандайбур чеб варарал къвезвай, ужуз къиметар жезвайтІани, вири бегъер санал маса къачузвай.

Хва гъиляй акъатуни, адан балаяр етим хъунин, свас абурни туна масадаз гъуьлуз хъфинин дердер хамуна гъатай Семед зайиф хъанай. Адаз гъар сад – дустагъдавай язнани, адан багъриярни, райондин гъакимарни, гъукумдин къиле авайбурни душманрай тир. ГъикI лагъайтIа, абуру дуьзгуьн гъукумат гъа ихътин угъраш, алчах, къанунсуз, алаш-булаш, низ вуч кIандатIани ийидай, инсанар ягъиз рекъидай, тахсиркарвилин обществодиз элкъуьрна.

Сифтедай Семед Багъаят, хтулар Гъабибатан патав финиз кIевелай аксивалзавайтIа, ахпа ада вичин фикир дегишарна. Ада къатIайвал, я рушан, я хтулрин са тахсирни авачир. Абурун уьмуьр мадни заланди, перишанди авуналди гъиле гъатзавай метлеблу са затIни авачир. Адаз аквазвай, Гъабибатан патав фена, хтайла, рушан чина, вилера уьмуьрдин нураи рапI-рапI гузвай. Аялри чеб шаддиз тухузвай. Жавизатани датIана эзберзвай: «Аллагъдин къадарар я, хъайи крар хъана, элкъуьр хъийидай, чкадал хкидай мумкинвилер чахъ авач, гъакI хъайила, баладин хире къунвай рикI мадни ктIурмир, хтулриз пис-пис килигмир, жуван рикIиз сабур це».

Эхъ, Семед рикIиз сабур гана, амма хчин диде галамачир балаяр акурла, ада сарар жакъвадай, душманар яз гъисабзавайбуруз сеперар гудай, чIур хъайи дуьнья, девир пислемеишдай, лянетламишдай.

Акваз-такваз йисарни фена. Зулуматдин агъвалатар хъайидалай гуьгъуьниз муьжуьд йисни алатна. Амма тIал, гъайиф, ажугъ квахънач. Абуру чпикай ара-ара хабар гузма. Эхиримжи йикъара Семед фагъумайвал, рушак юзун акатнавай. Багъаят герек хъайила кIвалайни жагъизвач. Хтулривай ван жезвайвал, ам бадедин патав физва. Де лагъ ман, вуч патал. Ам къарини яз амачирла. Адан чIур тахъай утагърайни хтанвайла. Мад начагъ хъанвай хътинди я. Валлагъ, аламатдин инсан я зи руш. Гъикъван лагъанатIани, анихъай кIвач атIутI, вун абурун свас яз амайди туш, дахдиз хъел гъимир, ваъ мун, къаридал къил чIугвазва. Авайвал лагъайтIа, къари я лагъана ада рушаз писвал, тукъуьлвал авурди туш. Инсан хъизни Гъабибат хъсан, регъимлу кас тир. Лап дидеинни рушан мукъавал, кIанивал авай абурун арада. Хъурай ман, де ваз вуч ава, я Семед? – суал гузва вичиз Семед. – Язна лугъудай лам хквезачтIа гъа? – итим фикирлу хъана. Ада пIузаррив мурмур ийиз бейнида са гъихътин ятIани месэла гъялна ва гъилер цавуз хкажна:

– Я Аллагъ, валлагъ гъакI я. Ам, а къурумсах хкведай вахт я гъа. Гъи чин алаз хкведа вун, къей хва? зи авай са хва амачирла. Ви ахътин буба явакъанриз гъуьрч хъайила. Язнадин хзан кIвалин иесидикай магърумайла. Гила вун хкведа ман? – Семадаз пис хъайи хътинди я, ада хурудин чапла патал гъил эцигна ва папаз эверна.

– Жавиза-а-т-т-т...

– Гъай-й-й...

– Фад, фад, зи дарман...

– Мад вуч хъана эхир? – дишегълидин наразивалзавай сес акъатна. Легъзеяр фена, Жавизат тади кваз акъатна. – Вуч хъана, итим? РикI яни?

– Чахъ рикIер тазвани балаяр тIвар алайбуру? Гъваш кван, – итимди къариндин гъиляй дарман къачуна ва мецик кутуна, ахпа дивандин далудихъ агалтна.

– Балайрик гунагъ кутаз абуру мад вуч авуна эхир? Балаяр я ман, вири хътин, алай аямдинбур, амма ви истемишунар, къадагъаяр екебур, кIевибур я. Вун гилани атIа девирра амай хътинди я, къуьзек.

Семедаз папаз жаваб гуз кІан хъана, амма мецик дарман квайвилай ада пІуззарар ачухна, агал хъувуна ва гъилин ишарадалди Жавизатаз вичин патав ацукьун теклифна. Паб гъавурда акьуна ва ада кьуъзекан кьвалав чка кьуна. Дивандал алай газетар столдал эхцигна.

– Вуч я, газетра мад чІуру хабарар авани? И дуьнья лугъудай харапІада секинвал, асайишвал, рикІин архайинвал мус жедайди хъуй? – сесиник наразивал кваз рахана дишегъли, ихтилат маса патахъ элкьуърунин фикирдалди.

– Къучийрин, къачагърин, башибузукърин девир я ман, – яващдиз мурмурна Семеда.

– Агъ, куьн жегъеннемдин цІа курай, душманар! Чи советар чукІурайбур. Чи секин кІвале кьал турбур. Ихътин пачагъар жедайди яни, низ вуч кІан хъайитІани ийидай ихтияр гудай, жуван халкъдиз акси экъечІдай, хайи вилайтда даве кьурмишдай? – Жавизата абуруз мадни кьаргъишарна.

– Бес я, бес я, къари, ви «дуьаяр» абурухъ галукъдай йикъар атурай. Вучда, алчакхрин, хаинрин, пиянискайрин гъиле гъатна пачагълугъ. Ана хъайиди жеда, чазни талукъбур ятІани, а месэлайрив чи тІем акакъдач. Вуна заз лагъ, женнетэгъли, и чи руш гъинавайди я? Эхиримжи йикъара ам кІвалайя жагъизмач.

– Гъина жеда кьван, кІвалин къайгъуйрик. ТІимил авани абур зи баладихъ? И кІвал, сал, аялар, къецин дердияр. Зун ингъе, ви кьуллугъда акъвазнава, на рушакай вучзава эхир?

– Эй, хванахвадин руш, – Семеда къаридиз вичин суал хуш тахъайди къатІана ва сес хкажна, – кьуру лагълагъриз зи кьил тІармир. Руш гъинавайди я?

– Ягъ, ягъ, ваз хъел вучиз кьвезвайди я? Руш гъинава, руш гъинава? гъина аватІани, хкведа ам, – кьулухъ чІугунач папани.

– Жавизат-т-т, – Семед вилер атІумарна къиридик килигна. Къужади сарарикай тІвар кьур бере авани, им адан хъел ажугъдиз элкъвезвай вахт тир. Жавизат кьузекан патавай къарагъна, адан вилик кьве камунин яргъа акъвазна ва затІ тахъайди хъиз, рахана.

– Фенва ман вичин къаридин патав. Кефияр авачалда адан.

– Кефияр авачалда..., вуч я чи руш духтур яни? Белки, кардин кьил масад ятІа, хванахвадин руш?

– Масад? Вуч масад? Вун гъинай рахазва эхир, я душманар кьейи кас?

– Эй, дишегъли, ваз зун ахмакъдай къаз кІанзавани? Куь сирерай зи кьил акъат тийизвай хъиз яни? За куь кьведан кьилни кукІварда.

– Акъваз, акъваз, я хъсан кас. Вун кье гъи кІвачелай къарагъайди я? Вак чинерар кутурди вуж я? Чи кьилер кукІвардай кьван чкадал атанвай ви ажугъ гъинай я? Вун, кьуъзек, алачиз рахазвайди къатІузвани на?

– Кис кван садра, дишегъли! Эхиримжи йикъара кІвалайя акъатай чи рушан кІвач Гъабибатан утагъра ава. Вучиз? Вучиз лагъайтІа, адан кьанчанах хва хкведай вахт я. Квез чиз, заз течизвайди хъиз авайни?

– Адан хва хъиз, ам чи язнани я гъа.

– Язна? А вилле вичин цІам акъада. Ам язнавиле амачиз муьжуьд йис я. Къанлу.

– Къанлу ам тушир, адал ва адан дустарал гъилер хкажай алчакхар тир.

– Гъам себеб яз чун хъикай магърумна. Ахътин хва...

– Магърумна. Низ чидай кьван гъахътин мусибатар жедайди. Ислягъвилелди чпин кардал машгъул инсанриз цІай яна. Душманар! Вагъшияр! Ме-

гер халис итимди ихътин инад вун гьалалдайни?! Ада лап дуъз кар авуна, а алчахрилай къисас вахчуна.

– Вагъ, вагъ, аферин, хванахвадин руш. Ибур ваз нивай ван хъайи къахъ-раяр я? Ваз гила ам, язна лугъудай кицІ, язнавилиз къабул хъийиз кІанзаваз тахъуй гъа?

– Ам чи язнавиляй акъудай карни авач къван. РикІелай фенвани, къуъзек, ваз язна эцигдай чка авачир вахтар? Гьинал, низ хъайитІани адан тарифардай бере? Эхъ, ам тарифдик квай гада тир. Чи хциз ада банкада кІвалах гана...

– Бес я, дишегъли! Заз аквазвайвал, неинки сив, ви фикирарни патай физва. Ибур ваз ни чирнавай гафар я?

– Чирнавай? Мегер зун гъакъван савадсуз, зигъинсуз кас тирни, къуъзек? Мегер ваз чизвачирни, зун садрани масада чирдай гафарихъ муъгътеж тахъайди. Агъ, къуъзек, квез, итимриз, чун, дишегълияр, гъамиша виле аваз аквадач. Акъул булушкадин ценек квайбур я къван. Аферин ваз, чан къужа.

– На къари, хъел атай амалармир, за зарафатарзавайди туш, а мердимазардихъ галаз зи рушан са алакъани хъжедач. И гафар жуван пелелни кхъихъ. Ван хъанани ваз?

– Хъана, хъана, амма на, рикІе къуъд авайди, буба я лагъана рушан рикІикай хабар къунани? Ам на кІвализ хкай йикъалай къураз-цІарз ава. Адан беденди як хкъазмач. Адаз вичин хзанни, гъа дустагъда лемренрухвайри тунвай гъуълни кІанзава. Эхъ, эхъ, вуна чин чІурмир, сарар жакъвамир, Шагъ лап хъсан гъуъл тир. Ада чи руш какад къеневай къиб хъиз, тахтунавай ханум хъиз хвена. Гъа ви гафаралди ваз рушан амай уъмуър бахтсузди ийиз кІанзавани? Вун залум ваъ, буба я эхир, – Жавизат къужадиз пис-пис килигна.

– Рушан къисметдин къайгъуда авайвиляй зун гъакІ рахуниз мажбурни я. Зи гаф сад я, ам, а небгет язна заз герек амач.

– Чан итим, пара тІалабзава, вун и чи дишегълийрин арада гъахъмир. Лап минетзава. Я зи, я рушан рикІни тІармир, – дишегълидихъ мад къужадин метлебсуз ихтилатрихъ яб акалдай къимиш амукънач. Ам гъил эляна ва «эгъ» гаф лагъана, кІваляй экъечІна. Семед папан гуъгъуъниз килигиз амукъна ва вич-вичихъ галаз рахана.

– Тамаш гъа, ада вуч лагъанай? «Вун чи, дишегълийрин арада гъахъмир». Агъ вун тахсарадиз фий, дишегъли. Куън дишегълияр ваъ, зи кІвалин килфетар я. Заз муътІуъгъ. Зи ихтияр авачиз квелай са карни алакъдач. Эгер зи чиниз экъечІайтІа, за квез кІвалин иеси вуж, итимдин гафунихъ гъихътин къуват авайди ятІа, чирда. За квез цІун жуъгъенрал къуъл ийиз тада, – Семед дивандилай къарагъна, дакІардихъ фена ва анай аквазвай шикилриз килигиз акъвазна. – Валлагъ и сунабилбилрал ихтибарни алайди туш. Чи арада гъахъмир лагъана. АкІ ятІа, и зи килфетди чпин арада месэлани гъялнавай хъгинди я, зал алукъни тавуна. А йитих, къурумсах хтанвачтІа гъа? Ваъ, ваъ, хтанвайди тиртІа, хуъруъз ван чикІидай, кимерал, хърарик ихтилат жедай, – секинарна вичи-вич Семед. – ХтайтІани, тахтайтІани а угърашдикай зи рушаз гъуъл, я заз язна, хъжедайди туш.

Гъар и арада варци чІигъ авуна, гъаятдиз гъахъайдини Жавизат рахана. Сифте гафарин сесер Семедав агакънатІани, ахпа адав анжах гафарин къатІар агакъна. Папани рушан сирдай къил акъудиз кІанзавай итим айвандик фена, амма полди чакъракъар авурла, дишегълияр кушкушдал элячІна.

– Ягъа, ягъа квез кІани къван балабанар, – вич-вичив инанмиш яз, гъалибвал вичин гъиле авайди хъиз рахана Семед, – за куън зуърне ягъиз симинал къугъурда хьи.

Семедан фикирар бинесузбур тир. Жавизатани Багъаята адаз хабар авачиз туькІурзавай къелеяр ва я абурухъ чинебан сирер авачир. Жавизатаз чизвай, рушаз вичин мусибатрик акатай гъуъл кІанзава. Бубадин эмирдиз муьтІуьгъ хъанатІани, макъам гъахътинди тир, Шагъвелед къунвай, силисдик квай, ахпа адаз кар атІана, вагъшийрин къисасдин гуъллейрик стхани акатна къенвай, кІвалерал ясдин пердени алай, хзанар ажугъди, гъайифди къунвай, ихътин татугай гъалара Багъаяталай вичикай фикир ийиз, дахдин чиниз экъечІиз хъаначир, гъавиляй ам кисна, аяларни галаз хтанай. Гъафтеяр, варцар алатирдавай Багъаята вичин утагъриз хъфиникай ихтилат куддай, Жавизатни акси тушир, амма Семед вичин гафунал кІевиз акъвазнавай. «Зал чан аламаз а къазаматда авайдан харапІайра ви кар авайди туш» лугъудай. Итимдин, дахдин хесет чизвай дишегълийри къал акъудзавачир, Семедан чинерар винел акъатдай гъерекатризни рехъ гузвачир.

Эхъ, Багъаятаз вичин гъуъл, садавни гекъигиз тежедай кард, рикІин эрзиман, ашкъидин Шагъ кІанзавай. Адан вилик вич тахсирлу тирди гъиссзавайтІани, уьмуьрдин юлдаш яз, ам адан патав садрани фенач. Шагъвелед гадардай фикир адахъ авачир. Вич авай чІуру ва четин гъалдикай Багъаята са шумуд чар кхъенай ва хиве къунай: «Вун галачиз я заз, я аялриз уьмуьр жедач. Бубадин кІвализ хъфиникай лагъайтІа, им вахтуналди я, Шагъ чан имни ваз чир хъухъ. Вун къвалав гвачирла, бубадин кІвале зани, аялрини архайинвал, секинвал гъиссзава. Шагъ чан, чир хъухъ, ваз авай зи кІанивал акъалтІ тийидайди, са манийвилеривайни туьхуьр тежедайди я. Уьмуьрдин эхирдалди рикІе, цІай хъиз, куькІуьдайди я. Гъавиляй зун анжах види я ва, за вун, шумуд йис алатайтІани, вилив хуьда».

Гъелбетда, Шагъвеледав кІанидан чарар агакънай. Багъаятан гафари, хиве къунри руьгъдиз шадвал, къуват ганай. Ада Багъаятаз разивилин, хъайи кІвалахрин, къилел атай дуьшуьшрин тахсир вичик квачирвилин, ятІани вичи еке гъайифар чІугвазвайвилин, вири четинвилериз таб гана, кІвализ хкведайвилин гъакъиндай чарар кхъин хъувунай, амма абур Багъаятал агакъначир. Семедан гъиле гъатнай. КІанидалай жавабар тахтайла Багъаятаз пис хъанай ва ам хъилени гъатнай. Гъа ихътин гъалдиз Шагъвеледни атанай. Вичиз кІани касдилай, аялрин дидедайла хабар-затІ ахгакъ тавурла дустагъда авайдан кефияр михъиз чІур хъанай. Къазаматда акъудай вири йисара къилди амукъайла, Шагъвеледа кІанидакай, аялрикай, мукъвабурукай, дустарикай, къилел атай мусибатдин агъвалатрикай фикирдай. Вич гъинал ва мус гъалатІ хъанатІа лугъуз къилиз тІал акъуддай. Амма гъар сеферда бейнидиз цІийи-цІийи фикирар къведай. Вичи ахъагъай гъалатІар, дахдин меслятар, хийир кІанибурун теклифар кваз такъур макъамар рикІел хквез, ада вичи-вич гатадай. Абурухъ яб акалнайтІа, ягъсузрин, вагъшийрин къил такъунайтІа, къазанмишдай маса рехъ хкъанайтІа, ахътин дуьшуьшарни къилел къведачир, багърияр, дустарни сагъ амукъдай.

Ара-бир гъа ихътин ихтилатар дустагъдин юлдашрихъ галазни ийидай. Дуьнья акунвай Василия лугъудай: «Ваъ, хва, на гъихътин рехъ хкъанайтІани, вал къурумсахар туьш жедай. Вахт, алай вахт чІуруди я. Гъукумдарар лугъудай иблисри виридаз азадвал, кІамай къван ихтиярар гана: тарашдай, яракъла-

миш жедай, къуватлуда ажудавай къакъуддай, инсанар тветверай къадай, законриз кIур гудай. Ви тахсир авач, хва, и дустагъда авай чIехи пай инсанар масадбурун тахсиркарвилер себеб яз иниз акъуднава. За Аллагъдивай са кар тIалабзава, чи гъукумдин къилиз са дуъз, акъуллу, халкъдихъ, уьлкведихъ рикI кузвай кас атун. Чазни инай сагъ-саламатдиз эхкъечIдай югъ акурай. Ахпа чунни цIийи уьмуьрдив эгечI хъийидайвал».

Шагъвелета Василиян гафарик къел квайди, ам гъахълу тирди къатIанай ва вичиз сабурун гудай. Эхъ, пара чIуру, угъраш вахтунал, пачагъар-хаинрал ацалтна советрин намуслу, дугъри, зегъметчи инсанар. Хзан хуьн, сад-вад манат къазанмишун патал абур чпизни хабар авачиз тахсиркаррин жергейра гъатна. ИкI амукъич, белки. Халкъди виринра чпин яшайишдал, арадал атанвай гъаларал наразивалзава. Хъсан патахъ дегешвал хъун лазим я. ТахъайтIа, Советрин Союз хъиз, Россияни барбатI жеда.

Дустагъэгълиди ихътин фикирарзавайтIа, Багъаятан бейнида авайбур масадбур тир.

Мусибатдин вакъиайрилай гуьгъуьнин варцар, йисни кваз Багъаят паталди пара четинбур, уьмуьрдикай дад хквен тийизвайбур хъана. Сад лагъайди, ам кIани касдивай вахтуналди магърумнавай. Къвед лагъайди, дишегъли вичин кIанида эцигнавай кIвале амачир. Им я инсанвилин, я закон-къанундин, милли адетрин жигъетдай гъич дуъз кар жезвачир. РикIе гъамишалугъ чка ганвайди, аялрин буба дуьшуьшдик акатнамазди, дахдин кIвализ хъфена. Им хаинвал тир. Пуд лагъайди, Багъаятаз чизвай, вичи авунвайди хъсан кар туш, мукъвабуру, кIвализ атайбуру, куьчеда гъалтзавай бязибуру «вуна лап вижевай кар авуна» лугъузвайтIани, хуьре масакIа фикирзавайбуруни авайди къатIузвай ада. И карни абурун чинрай, рахунрай, эгечIзавай тегъердай аквазвай. Гъавилай дишегъли куьчедиз эхкъечIзавачир, анжах – лап герек чIавуз. Адакай Семед дахдин кIвалин дустагъэгъли хъанвай. Къуд лагъайди, адан рикIикай садани хабар къазвачир. Гъуьл – дустагъда. Стха, апай – сура. Йикъар-йифер шез акъудзавай, вилерин ишигъ зайиф хъанвай къари – текдиз. Шагъвелетдан стхани – Россияда.

Багъаятаз вири язух къвезвай, амма адавай садазни куьмекиз жезвачир. Ада вичи-вич тухузвай гъалдал наразивалзавай. Адалай гъа сифте чIавуз дахдиз «зун гъуьлуь рахкурнавач, я ам къенвай карни авач, зун зи кIвалай санизни хкведач, ам за баябандиз, пехъ ацукъна тадач» лугъуз жедай, амма алакънач. Артухлама, дахди ам къаридал къил чIугъвазни ракъурзавачир. Дахдин инсансузвили, инсафсузвили Багъаятан рикIе анжах ажугъ арадал гъизвай. ЯтIани, ада эхзавай. Дидедин «къал акъудмир, чан руш, дахдин хъел алатдай вахтни къведа, ахпа жуваз кIанивал ая» гафарал амалзавай.

РикI дарихарнавай са кар мадни авай. Шагъвелета вичин чарариз жаваб тагун. Бейнидандиз чизвачир къван, чарар почталъонди Семед дахдив вахкайди. Вучиз ада кхъеначтIа? ТахъайтIа, зи чарар агакъначтIа? Бейнидиз къвезвай фикирар жуьреба-жуьребур тир, амма абуру дерт къезиларзавачир. ИкI тиртIани, кIвалин иесидихъ авай кIанивал, хушвал туьхуьзвачир. Дишегълиди анжах себебсуз завалдик акатай гъуьлуьн язух чIугъвазвай. Ам агъунвай, гъикъван четинвилер акъалтайтIани, Шагъа абур алудда ва ам хквенни ийида. Хкведа. Ахпа, ахпа дахди вуч лагъайтIани, гъикI авуртIани, Багъаята уьмуьр вичин шириндахъ, масандахъ галаз давамарда.

РЕКЪЕ

Поездди кьибледихъ гьееркатзавай. Шегьерар, хуьрер, гегьенш чуьллер, вацлар кьулухъ таз. Станцийрал акъвазиз, ахпа мадни виликди еримишиз.

На лугьуди, ам вилик катнавай са нихъ ятлани галтугзава. Ахварикай кватнамазди япара гьатзавайди са ван я: та-тахъ, та-тахъ, тахъ-тахъ... Поездра Шагьвеледаз бегьем ахвар къведачир. Ада вагондин полкайрал яргьи хъана, гьатта мес-яргъани алачир, хух ацалтна, са куьникайни хабар авачиз, ксудайбурал пехилвалдай. Шагьвелед геждалди ахвариз фидачир, ахпани са ван-сес хъанмазди, ракларар ахъайиз, акъалурлани, ахварай акъатдай.

Гилани ам вагондин дегълиздай атай ванери, са гьихътин ятлани гьерекатди ухарнавай. Ам вичиз акур ахвар рикел хкиз алахъна, амма арадал са затлани атанач. Купеда зайиф лампади экъзавай. Рекьин юлдашар, Тюмендай хквезвай Салаудин ва адан хзан (паб, жаван руш) ксанвай. Абур стхадин мехъерик Къарабудакентдиз хъфизвайбур тир. Салаудинан гафарай, вичелай гъвечлуди тир стха «Газпромдин» кьурулушра члехи кьуллугъдал алай, ам депутатни ялдай. Вич жегъилзамаз Урусатдиз, ахпани Тюмен областдиз акъатайдакай ва гъана амукуьйдакай ахъайнай. Ам Покачи шегьерда автотранспортдин карханадин кьилин механик тир. Салаудинахъ ана хъсан клвал-югъ, дустар, чир-хчирар хъанвай. Суьгьбетзавайвал, шегьерда гзаф лезгийрни яшамиш жезва. Абуру сагъ са район тешкилзава.

Цийи танишдихъ яб акализ Шагьвелед бейнида веревирдзавай. Бес вучрай лезгийри? Жегъил итимри? Клвалин-къан, хзанрин иесийри? Хуьрера авай колхозар, совхозар, консервирдай заводар, гамар храдай фабрикаяр, цехар барбатлани, тарашна, тахъай мисална. Районрин центрайра ачухнавай промышленностдин карханайрин филиалар агална. Агъзурралди зегъметчи, гьилера кьуват, клвачера звер авай инсанар бейкарриз элкъвена. Вучда? Амукуьйди са рехъ я – Урусатдиз фин. Клвалахдай гьилер герекзавай Кеферпатан, Сибирдин, Дальний Востокдин нефт, газ хкудзавай мяденриз, члехи карханайриз, комбинатриз, цийиз арадал къвезвай поселокриз, шегьерриз. Ахмиш хъана лезгийр. Москва, Санкт-Петербург хътин зурба шегьерарни рикелай алуднач. Гъинай клвалах жагъизватла, гъаниз. Зи хуьруьнвиярни фенва гъанриз. Гьатта хуьредайвал, Москвадиз фин-хтунни регъуьн рекъиз элкъвена.

Купедин ракларихъай инсанар рахазвай сесер атайла, Шагьвелед къарагъна, шалвар алуклани, чилел эвичлани. Гъа и арада ракларни гатана. Клвиз, хъел квайда хъиз, са затл герекзавайда хъиз.

«Яраб куьмек кланзавай, пис хъайи кас-мас аватла?» – фикир фена Шагьвеледан бейнидай. Ада, энгел тавуна, купедин раклар ахъайна. Къецеел алай автоматар гвайбур акурла, Шагьвелед тажуб хъана ва ада са кам кьулухъ чуьгуна. Мадни фикирна: «Ибур нихъ къекъвезвайди ятла? Икл ксанвай инсанар инжиклу ийиз».

– Дустар, тлалабзава, артух ван-сес ийимир, инсанар ксанва... Шагьвеледаз ихтилат куьтягдай мумкинвални ганач. Яргьи чуруяр квай, чина азраилдин суй авайда саки гъарайна:

– Лал хъухъ, «азик». Чакай ваз дустар жедайди туш.

И арада къвалав гвай купедай гъараяр, шелдин ванер акъатна. Шагьвелед кьатлани, ибур чехар (чеченвияр) я. Адаз малуматар авай, чехрин яракьлу де-

стейри поездра пассажиривай шейэр тарашзава, амма гилани абуру и алчак крар ийизвайди чизвачир.

– Стхаяр, – рахана Шагъвелед хьуьтуьлдиз, – чун секин тур, я чав куьн тухардай мални гвач.

– Стхаяр? Вун чакай яни?

– Ваь.

– Гьинай я?

– Дагъустандай.

– Гьи миллет я?

– Лезги.

– Лезги-и?

– Эхь. Гьавилай мад тЛалабзава, чун секин тур.

Рахунрин, гьарай-вургьайдин ванерал ксанвайбурни ахварай акъатна. Дишегьлидини руша гьасятда чпин парталар ахлукІна. Итимдини шалвар акъалжна.

– Вуч хьанвайди я? – хабар къуна Салаудина.

– Чаз суалар гумир, кисна эвичІ, – эмирна къачагъди, автомат юзуриз.

Салаудин эвичІна. Шагъвеледа перем алукІна.

– Ви шейэр гьибур я? – икъван гагда киснавай къве метр къван алай чех вилер атІумна Шагъвеледаз килигна.

– И чанта, – къалурна ада.

– Гьамни гваз экъечІ инай.

Шагъвеледа къатІана, йифен мугьманри Салаудин кІеве твада ва ада мад тЛалабна.

– Стхаяр, Аллагьдин хатур аватІа, чак кямир. Абурни чи ватандашар я.

– Вужар я?

– Къумукьар я. Куьне дуьз кар ийизвач.

– Вуч? Гадаяр, яхь ам, акъудур инай. – Автоматар къуьне авай къвед атана.

– Герек авач, зун экъечІда, анжах абурук хкуьрмир. – Шагъвелед купедай экъечІна. Дегьлизда авайди масад тир. Чехар чапхунал машгьул тир. Купейрай гьарайдин, экъуьгьунрин, шезвай ванер къвезвай. Салаудинан рушан шехъ-завай ван атайла, Шагъвеледа ракІарихъ гьерекатна, амма къвалал алайбуру ам къуна, акъвазарна.

– Кямир абурук! – гьарайна Шагъвеледа. Гьа и гафар лугьунни адан къамухъ сад галукьна. Адаз пис тІар хьана ва фикирна: «Гьа им тир заз кимиди. Чехрин гьуд къамухъ галукьун».

И арада къвалав гвай купедай сад экъечІна ва ам Шагъвелед къунвай гадайрихъ элкьвена: – Ина наразибур, къал акъудзавайбурни авани? Вуж я ам?

– Ингье и лезги. – Масадаз инсаф хкат тийидай хьгинди, чин, нерни вилер квачиз, къалин чІулав чуруди къунвайди атана Шагъвеледан вилик акъвазна. Гилад-мад ида яда, – фикир фена адан къиляй, амма азгьундин вилер авайди дикъетдивди килигна. – Шагъ-гь? Им вун яни?

– Зун я, – Шагъвеледан мягьтелвилехъ къадар амукьнач. «Яраб им вуж ятІа?», гьасятда дустагда гьалтай чеченвиар рикІел хтана.

– Ваз зун чир хъжезвачни, Шагъ?

– Ваха яни?

– ГьакІ мун, стха. ИкІни жеда къван? Вун мус ахъайна?

- Къве гъафте вилик?
- Къве гъафте? Бес икъван йикъара вун гъинавай? Ватандиз хквез вун ни эглешарна?
- Къисметдиз вал гъалт хъхъун хъсан акуна, Ваха.
- Белки, гъакІни я жеди, – чеченви хъурена.
- Ваха, ви гадайриз и купеда авайбурук къамир лагъ.
- Ваз кІандайвал хъуй, стха. Ви гаф за чІурдач, – ам купедиз гъахъна ва анай къачагъар ахкъудна. – Гадаяр, им чи стха я, виКегъ лезги я. На чалай гъил къачу, Шагъ, вахт гъа ихътинди хъанва. Чи крариз фикир гумир, вучда, чун гъахътин чкадал атанва. Хъвач жуван купедиз ва анай эхкъечІмир. Гъелелиг.
- Гъелелиг-г-г.
- Белки, чун маса жууредат гъалт хъийин, Шагъ, – Вахади далуда капаш атІумарна Шагъ купедиз рахкурна.
- Ина адаз акурди масад я. Салаудин нерай иви къвез куьсруьдал яргъи хъанвай. Кисна шехъзавай руш куьсруьдин даКлар галай муртІа акІана, агаж хъанвай. Хур алай чкадилай перем къазуннавай Салаудинан папа руш секин-нарзавай. Полдални куьсруьрал абурун чантайрай, чемоданрай акъуднавай шейэр экІа хъанвай. Шагъвелед акурла, дишегъли атана адан хуруда гъахъна ва адай гила шел акъатна.
- Ваз баркалла, лезги стха, вуна чун беябурчивиликай къутармишна, еке баладикай хвена. Вун тахъанайтІа...
- Секин хъухъ, секин хъухъ, – регъуь хъайи итимди дишегъли рушан патав ацукъарна. – Шемир халудин, абур мад иниз хкведач.
- Вагъшияр! Алчахар! Инсаф атІайбур! – явашдиз, амма ажугъдивди, нифретдивди акъудна гафар пІузаррикай дишегълиди.
- Салаудин къарагъна, чапла гъилив иви къвезвай нер къуна, эрчІи гъилелди ада Шагъвелед къужахламишна.
- Сагърай вун, стха, ихътин ягъсузар жедани? Автоматар хуруз вегъена виКегъвал къалурдай? Дишегълидал гъил хкаждай? Чарадан шей къакъуддай? Вун чи бахтунай и купедиз акъатна, стха. Чун уьмуьрлук ваз буржлу жеда.
- Хъана кван, я стха, квез я ахътин рахунар? Аллагъдиз шукур, гъа икІ чалай абур алатайди. Абуруз виридакай хъел ава, гъукуматдикайни, амай халкъарикайни. Гъавилай акІ я хъи, акатай нелай хъайитІани къисас вахчузвай хъиз я.
- Хъел, хъел, – тикрарна Салаудина. – Эхъ, абуруз чун, аварар, яхулар аквадай вилер авайди туш. Дяведин йисара чеченар суьргуьндиз акъудайла, чун атана чпин хуьрера, кІвалера ацукъна лугъуз. Лезгийризни кас амачиз баябан хъанвай хуьрериз экъечІун теклифнай, амма абур атаначир. Гъа и кардайни чеченри лезгийр чпин стхайрай къазва.
- Валлагъ, заз икъван крар чидачир. ГъакІ хъайиди я лугъуз бязи ванер хъанай чІехи итимривай, гилани рекъе-хуьле гъалтай лезгийриз гъурметзава лугъуз.
- Эхъ, стха, вак акатна чуни саламат я. Вун Аллагъди хуьрай. Купедиз атана а вагъшияр ахкъудайда ваз еке гъурметна, ви гафунихъ яб акална. Ам вуж тир?
- Рекъера гъалтна чидайди я, – лагъана Шагъвелета. – Гена хъсан, ам заз чир хъайиди. Куь бахтунай, и цуьк хътин рушан ми хъивилай Аллагъ-Таалади ам зал дуьшуьшарна.
- Белки, гъакІни я жеди, амма вун чаз инлай къулукъ стха я, Шагъвелед

чан, – рахана дишегъли. – Зун саклани гъавурда акъазвач, вучиз рекъе авай ислягъ инсанарал икI гуж гъалиб ийизватIа, шейэр къакъулдзаватIа? Акси-валзавайбур, малар хъиз, гатун. Ягъиз, рекъин. Им итимвал, инсанвал хъанач эхир. Пара таклан хъана заз а тарашчияр, – дишегъли чилел гадарнавай шейэр кIватI хъийиз рахазвай.

Чечняда дяве акъалтIайдалай гуьгъуьниз ихътин вагъшивилер амач лагъана фикирнай Шагъвелета, амма бязи яракълу дестейри чпин чIулав крар давамарзавай къван.

Шагъвелета Чечняда къиле фейи мусибатдин агъвалатрикай хабар авай. Жахар, Залимхан, Шамиль хътин башчийри чеченрин Ичкерия республика малумарна, садалайни аслу тушир. Къецепатай къевезвай куьмекдикайни, таблигъатдикайни, гузвай меслятрикайни менфят къачуна. Ельцин хътин фагъумсуз президентдин хаин гафарал амална. Государстводиз, гъукуматдиз акси экъечIуналди. Фикирнач, эхир къил квел куьтягъ жедатIа. Дяведикни цIай акатна, хуьрер, шегъерарни барбатIна, агъзурралди инсанарни телефна. Идакайни тарс хкуд тавурбуру Чечня ва ахпа Кеферпатан Кавказдин республикайрни терроризмдин, экстремизмдин магъарайриз элкъуьрна. Дагъустандал яракъ гъилеваз гъжумна. Анайни абур беябурчивилелди ахкъудна. ЯтIани дили къилер акъалтIнавач. Ча-чкада терактар ийизва, ислягъ инсанар рекъизва, итимар чуьнуьхзава. Неинки чеб, гъакI Кавказдин агъалиярни виридаз такIанарнава. «Кавказдин суфат алайбур» ибарани гъабур сеbeb яз майдандиз акъатна.

Ватандиз мукъва хъуни, гъа гила мад ахгакъуни шадвилеин, разивилеин гъалаба кутунвай Шагъвелетан гуьгъуьлар чеченри михъиз чIурна. Абурун гъужумдилай гуьгъуьниз итимдиз вагонра амай пассажира акуна. Язухар. Шезвай, гвай шейэр, тупIарихъ, япарихъ галай, гарданра авай къизилар къакъуднавай, алчахриз къаргъишарзавай дишегълияр. Автоматрин къундахрал гатанвай итимар. яракъламиш хъанвай бандитрал тIем гъиз тахъай, чпин дишегълийрин, аялрин вилик беябур хъайи ва ихътин усалвал къалурунай чпиз-чпикай хъел атанвай итимар, рикIиз пара таъсирдай, ажугъламишдай, ихътин къачагърихъ галаз женг чIугун тийизвай гъукумдин къурулушрал наразивалдай шикил тир. Руьгъни кваз къарсатмишдай шикил.

Шагъвелета фикирзавай, веревирдзавай. Йифен бере. Вагонрин ракIарар къеняй агалнавайди я. Бес а къачагъар гъинай атана вагонриз. Бандитринни проводникрин алакъа аватIа? Абурук кичIе кутуна, ракIарар ахъайиз мажбурзава. МасакIа жери кар туш. Станцийрал кардик квай милициядин отделенийривайни абурун вилик пад къаз жезвай хътинди туш. Яракъламиш хъанвай десте, къад, къанни цIуд кас таквадай, абур къуна, герек чкада твадай милиция амач жал? Гъабурни бандитрин пацук ква жал? ТахъайтIа, чехри икI ачухдиз, викIегъдиз, са куьнихъайни къурху авачиз тарашунриз къил ядачир.

Фикири сада-сад дегишарзавай. Алисмана зенгнавай, вичи дидедизни, Багъаятазни чирвал гайидакай хабарнавай. Абурун вилни рекъел алалда. Я Аллагъ, зун сеbeb яз кIвалел, хзанда атай къазаяр заз гъалална жал? Агъ, диде чан, эгер вахт къулухъ элкъуьр хъжедайди тиртIа, за куь гъар са меслят, акъул, теклиф, буйругъ къилиз акъуддай хъи. Я ви, я дахдин меслятар за къунач. Куьне, аяндарри хъиз, таъкимарнай, ахпа къилел къведай крарикай виликумаз лагъанай. Агалкъунар, гъалибвилер хъиз аквазвай гъерекатри, гзаф

къадар пуларин иесияр хьуни, зайифбуру къуватдиз муьтӀуьгъвал къалуруни чи къил-къилелай алудна. Мадни, мадни «гъалибвилер», гъилик ийидай майданар кӀан хъана. Ахпа, ахпа чалай фейибурал, гишин вагъшийрин чинар алайбурал, къванер хътин рикӀер авайбурал ацалтна. Гъич фикир тавур байрик, къазайрикни акатна.

Уьмуьр. Уьмуьр. Ви аламатыр пара я хьи. На къалур тийидай крар, къуд аламатыр авач хьи. Зи къили ван авун, диде-буба гъахълу тирди, за тухузвай уьмуьр вижесузди, къалпди тирди тестикъарун патал зи къилел гъахътин дуьшуьшар гъана. Зун дахдикай мукъвабурукай, дустарикай магърумна. Муьжуд йис къазаматда акъудна. Вуч патал? – Вагондин дегълизда акъвазна, дакӀардай аквазвай къаралту шикилриз килигзавай итимди гъуталди вагондин цал яна. вичи-вичиз азаб гайи декъикъаяр алатна, адан фикир хабарсуз вичин уьмуьрдиз гъахъай Людмиладал фена.

Яраб ада вучзаватӀа? Закай гъикъван хъел аватӀа? Захъ галаз хкъезни гъазур тир. Урусар, урусар. Чи са бязи инсанри урус дишегълийриз тикъетар яда, «абур ихътинбур, ахътинбур я» лугъуз, абурук жуьреба-жуьре тахсирар кутада. Гъелбетда, вердиш хъунин, тербия къачунин, азадвилерин, милли адетрин жигъетдай дагъви дишегълийринни абурун арада хейлин тафалутвилер ава. ГъакӀ хъунни лазим я. Вучиз лагъайтӀа, ацукъун-къарагъун, ерияр, адетар, динар масадбур я. Гъа са вахтунда хъсан, пис терефар лайихлувилер, синихар виридаз талукъ я. Ингъе Мария Петровна. Халис дидеди хъиз къабулна зун. Вичин руш бахтлу хъана кӀанзавай диде. Рушан вилеравай ашкъи акурла, ада я вилик падни къунач. Чизва, ада Людмила секинарда, гъавурда твада. «Зун анжах види я, види яз амукъда. Зи вил вун хтунал, ақунал жеда» лагъай Людмила.

Сад-вад йикъан къене икӀ ашукъ хъун?! Аламатыр ятӀани, Людмилади табзавачир. Адан вилера, суфатда авай нурди, шадвили, зав эгечӀзавай тегъерди, багъишзавай цӀай квай теменри кӀанивиликай гъарайзавай. Зунни адан ялавлу гъиссериз, пӀагъариз муьтӀуьгъ хъана ва гъа идалди гъалатӀни ахъайна. Гила, гила за адан кӀанивилиз вуч ийида? – Шагъвеледаз и суалдиз гудай са жавабни жагъанач.

Поездди виликди гъерекатзавай: та-тахъ, та-тахъ, тахъ-тахъ... ван къилеллаз. Са гъиниз ятӀани геж жезвайда хъиз. Йиф акъатзавай. Цавун кӀаник экв малум жезвай. «Агакъзава, агакъзава», – фикирна итимди рикӀик гъалаба кваз ва ам купедиз хъфена.

Вокзалдик Шагъвелед Алисмана къаршиламишна. Сад-садан хуруда гъахъай итимар са шумуд декъикъада гъакӀ амукъна. Вилерал стӀалар акъалтна. РикӀера лугъуз тежедай хътин гъерекат къиле физ. Шадвили гъиссериз къенепата чка амачир. Иллаки Шагъвеледан. Ам хайи чилел ала, багъридан къужахдава. Къуд патахъай руьгъди кужумзавай, гъакъван таниш тир чӀаларал рахазвай инсанрин ванер къезва. Агъ, и югъ ада гъикъван гуьзетнай! Ана, дустагъда. Къазаматда акъудай са йифни са йисай гъисабиз жеда. Виридакай пай атӀанвай инсан я ман. Сифте нубатда азадвиликай, вири ихтияррикай, анжах муьтӀуьгъвал къалурна кӀанзавай чка. Кхъенвай, кхъин тавунвай законризни. Дустагъдин вичин къенепатан къанунризни. Муракаб шартӀаризни. Паханри, башчийри туькӀуьрнавай, арадал гъанвай инсафсуз, инсансуз къайдайризни. Нелай хъайитӀани дурумни гуз жезвайди туш. Ана инсанвилин,

итимвилини лайихлувилерни, ериярни квадардай чкадал гъизвайди, къвезвайди я. Жегъеннедин хътин а уламарай Шагъвелед итимвилелди экъечІна. Ада я вичин тІвар, я лезгивилин ругъ, я итимвилин бармак беябурнач. Са вуж ятІани вичел хъуърурнач. Я масадбур маса гана, вичиз къулай чка жагъурнач. Къил цава къуна, къекъвена. Ингъе гила ам шехъзава. Жувандан, багъридан хура гъахъна, хатадикай хвейи биціи аял хъиз. Гила ада вичиз зайифвал къалурдай ихтияр авайди къатІузва ва гъавиляй шехъзава. Са куьникайни къурху авачиз, садахъайни регъуь тахъана.

Я Аллагъ! Азадвилини тІеам масад я хъи. Магърум тахъанмаз адан къиметни чир жедач хъи. Гъавиляй гзаф жегъилри ахпа къилел къведай дуьшуьшрикай, къаза-балайрикай фикир тавуна, чІуру амалриз, крариз, тахсиркарвилериз къил язава.

Алисмана къужахдай экъечІдай ашкъи авачир итимдин бейнидиз гъа ихътин фикирар къвезва. – Ахмакъ жегъилар. Зунни ахмакъ тир.

– Гъун, бес я гъа, – шаддиз рахана Алисман. – Вун хуруда къаз, рикІив агудиз кІанзавайбур мад авайди я, ваз туьмерни, стІаларни бес жедач гъа, – Алисман садлагъана къерех хъана ва Шагъвеледан чантани гъилик авуна, вокзалдин майдандал хкаж жедай гуарарихъ фена. – Ша, ша, машин винел ала. Зур сятдилай чун кІвале жеда.

Шагъвеледни разивилелди, пІузар хъуьрез миресдин гуьгъуьна гъатна.

Алисмана дачада эцигнавай кІвализ хъфей Шагъвелед пагъ атІана, гъейран хъана амукъна. Гъаятда эцигнавай цІун кІвале, гегъенш, къакъан, гуьрчегвиллин тІеамдин гъавурда аваз къенепатар чІагурнавай имаратда яргъивилихъди эцигнавай столдихъ вичел жуьреба-жуьре хуьрекар, яр-емиш, ятар, мижеяр алай суфра ачухнавай. Адахъни – мукъва-къилияр. Стха Роберт, адан хзанар, имийрин гадаяр, рушар, Алисмана килфет, къве дуст ва мадни жуванбур. Шадвилелди, хушвилелди, нубатдалди къужахра гъатай Шагъвеледан вилерал мад ири-ири стІалар акъалтна. РикІ гъевеслу гъиссерив ацІана. Итимди ахътин легъезяр гъиссзавай хъи, зарбуналди гъерекатзавай ивиди рикІе къежел акъудда ва ада цава лув гуда. Шагъвеледавай рахазни жезвачир, ада анжах вич хуруз чІугвазвай багърийрин далуйриз кІанивилелди кап язавай, абур къуватдалди вичин хуруда чуькъвезвай. Гъатта дишегълийрай тІар хъайивилин гъараярни акъудзавай. ЯтІани абуру хъвер сивеллаз «чан стха, рикІиз къей стха, вун хтунал чун пара шад я» гафар тикрарзавай.

Туьш хъунин, шадвилини, Шагъвелед рикІивай къабулуни декъикъаяр алатайла, Алисмана эмирна:

– Чан жуванбур, куьн гъикъван шад ятІа за къатІузва, амма исятда чна яр-гъал рекъерай хтанвай чи Шагъаз галатунар, рекъерин рукар, чиркер, гъекъер алуддай мумкинвал гун. Ам гъамамди гуьзетзава.

И гафар суфрадихъ гъеле ацукъ тавунвай, кІвачел хушвилини таъсирдик кумай инсанри акъван разивилелди къабулна хъи, буйругъ гайиди хъиз, вириди урра-дал илигна.

Гъамамдин ятар къабулна, чуру-спел хкатІна, Алисмана виликумаз гъазурнавай костюмарни алукІна хтай Шагъвелед акурла, мукъвабур гъейранвилелди адаз килигна. Абурун вилик маса инсан хтанвай, гъамамдиз фейидаз ухшар амачир гуьрчег итим. Кутугай буй-бухах, мягъкем бедендал вичив къунвай партал. Вилера шадвал, гъерекатра вичихъ инанмишвал. Ни лугъуда, чам

туш. Эхъ, халис чам хъиз аквазва. Са куьруь легъзейра фикирлу жезвайтлани, багърийриз регъувал, утанмишвал кваз килигзавайтлани, ам дустагъдай хтайдаз ухшарни авач. Я ада вич са нин ятлани вилик тахсирлуди хъайиди, тирдини къалурзавач. Амма адан члулав вилери ара-ара рикле са гъихътин ятлани суалар пайда жезвайдакай хабар гузва. Алисмана и кар къатгузва ва фикирзава: «Исятда багърийрихъ галаз шадвалрай, дустагъгъглидин йикъар, умуьр рикелай ракъуррай, суалриз ахпа жавабар гуда».

Шагъвелед Алисманан ва Робертан арада ацукъна. Багъа мугъман суфрадал алай лезги, гъакъван хуш, муьжуьд йисуз дад такур хуьрекриз килигзава: винел хканек, серг, клерецар, цур алай хинклар, хъчарин, гъуьндуьшкадин як квай члахаррин, якун афарар, пичлекар. Нехуьн аш, хайи чилин тлямлу емишар, майвар, алаз хъиз истивут квай клуь афнаяр, помидорар...

Итим килигзава, иштягъдивди гъар са няметдикай дад аквазвай багърийрилай вил аладарзава ва сифте нубатда адан гъил хъчадин афаррал физва. Пагъ, сиве цразвайвал вуч я! Ада мад са члук къачуна ва лезетдивди незва.

Сад-садан гъуьгъуьналлаз Шагъвеледан сагълугъдай, гъуьрметдай тостар лугъузва. Ам хтунай. Шагъвелета ичкидиз са артух гъяз ийизвач. Лезги чилел битмишнавай ракъинин кагърабайрикай хкуднавай чехирдиз са-са хупи ийизва. Тям вуч я! Ам хкуднавай кас халис устад я. Шузаррихъай галудиз клан жезвач, ятлани Шагъвелета игътият хуьзва, иштягъдиз тербет гузва.

Эрекъди, коньякди беденриз чим, суфатриз яр акъуднавай миресрин мецерни яргъи хъанва. Абуру чпин даллайдик ван кутунва. Герек авайдакайни, авачирдакайни рахазва, нубатдин гаф лугъузвайдаз манийвалзава. Алисмана сес хкажайла, са шумуд легъзеда секин жезва, ахпа мад чпин къацла гъахъ хъийизва. Иллаки Ражидин – Саидбег имидин хва. Ам яшдизни, башдизни члехи я. Дахдин къуллугъар, мумкинвилер сеbeb яз ада вузни куьтягъна, районда вижевай къуллугъарин иесивални авуна. Гила ам меркезда ава. Хуьруьн майишатдин министерствода са отделдин начальник я. Кстахдиз вердиш хъайи, вич-вичизни пара бегенмиш, вичелай агъадавайбур са артух кваз такъадай Ражидин Шагъвелетад акъулар гуз гатунна. Алисмана адаз са шумудра кисунин патахъай ишараяр авунатлани, ваъ, акурдай къунач, къатгуз клан хъанач.

– Шагъ стха. Шагъ-гъ-гъ чан, чун пара шад я вун хту-нал-л, вал-лагъ-гъ-бил-ла-агъ-гъ шад я. Вун чи виклегъ-гъ, эхъ-хъ, юлдашар, гъакI-кI я, виклегъ-гъ стха я. Дуст-дустагъ-д-дай хтанвай стха. Ваз-з усалвилер, регъувилер ийиз клан жемир-р, ви далудихъ чун гала, ви стхаяр, мире-сар-р. Ингъе ибурни, чи и берекатлу суфрадихъ галачир чи талукъарни. Эхъ, юлдашар, гъакI-кI я. Туштла, лагъ куьне-е

Инлай-анлай «я, я» гафар акъатна.

– Шагъ-гъ чан, – давамарна рахун Ражидина, – анжах хъел къемир, вун кланивилай, ви хийирдихъ галайвилай лукIвезвайди я, гъалатлар ахъайна на гзаф. А къазаматдизни вун фидайди тушир, къурбандарни жедайди тушир, эгер вуна, зи стха, вуна ви хивез гзаф къачуначиртла. Садазни яб ганач, вун-н, вун-н Шагъ-гъ тир къван...

Ражидинан сив патахъ физвайди акур Алисмана рахаз кланзавай Робертни акъвазарна ва къадакъар тларамарзавай жуьреда сарарикай лагъана:

– Ражидин! Ацукъ жуван чкадал ва кис. Маса ксари лагъай крар ийизвайбурун кчилел гъихътин къазаяр къезвайди ятла чаз чизва. Вуна лагъ, вун ви рикI алай стхадал къил члугъваз шумудра фена?

– Зун-н... Заз-з-з, заз физ кІанзавайди тир, амма мумки-мумкинвал...

– Эхъ, эхъ, вири рекьерни агална, поездар, самолетарни акъвазарна.

– Заз гъакІ пучдай вахтар-р авачир.

– Кис къванни ая.

– Заз-з гъарай гумир-р-р.

– Лал хъухъ! Чаз вун вуж ятІани чизва. И суфрадихъ, и кІвале заз тум чуъ-хуъдай, масадбур кваз такъадай, тум цава къадай ихтилатрин ван тахъурай.

– Вуна заз-з лал хъухъ лагъана, тх-ха-а. Зун кицІ туш-ш. – Ражидин, гъужумзавайди хъиз, Алисманал фена. Къвалав гвайбур, ам къуна, акъвазариз алахъна.

– Къамир ам. Атурай зи патав, – буйругъна Алисмана. – За а гъайвандин тІвар къуначир, тхадин. Эгер ваз вун гъакІ аквазатІа, инаг ви чка туш.

– Зи чка туш-ш? За ваз исятда зу-н-н, Ражидин-н вуж ятІа чир тавуртІа, зун Ражи-дди-н-н туш хъи. Зал паркутар гъалчзавайди аку-у.

– Ша, ша, къалура тхадиз жув. Вун пара викІегъ стха я, мус ятІа чидани? Жуванбурал сес хкаждай чІавуз. Бес я ви къабачи амалар. Хъфена жуван чка хъияхъ. ТахъайтІа, ваз зун чизвайди я, футболдин туп хъиз, акъатда вун инай.

Аламат, Ражидин акъваз хъана ва пІузарри мумрмур ийиз, вичин чкадал хъфена.

– Масан стхярни, вахар! РикІел хуъх, чун са хзан я, – рахун давамарна Алисмана. Чна ийизвай хъсан карни, пис карни чибур я. Чаз чибур вуж вуж ятІани чизва, гъавилий тикъет ягъун герек авач. Шадвалдай чкадал чна шадвалда, пашманвалдай чкадал сефилвал ийида. Къе чна шадвалзава ва и кардал зун рикІивай рази я. Сада-садан кефи тахана давамарин чна межлис. Чи стха Шагъвеледаз рахаз кІанзаватІа, чна адахъ хушвилелди яб акалда.

– Вуна лап дуъз лагъана, Алисман тха, – рахаз гатІунна имидин хва Давуд. – Чаз чун вуж вуж ятІа хъсандиз малум я. Ражидинанбур кар галачир рахунар я...

– Къамир зи тІвар-р! Заз куънни вужар ятІа чизва...

– Лап хъсан, стха, анжах чи иштягъар чІурмир, Шагъ стхадиз къурмишнавай межлисал хъен вегъемир. Ам республикада авачиз хейлин вахт хъанва. И чІавуз ина акъван дегишвилер, агъвалатар къиле фенва хъи, чна Шагъаз вири малуматар гун лазим я, ада цІийи гъалара вичин уъмуър, крар давамардайвал.

– Дегишвилер пара я, Шагъ стха, – рахана Роберт, – а чаз чидай ламран рухвайрин чІехи пай квахънава. Садбур рагъметдиз фенва, масадбурун гъилерай къуллугъар акъатна, пуд лагъайбур масанриз катнава. Колымадиз акъатайбурни ава.

– И крарикай ахъаяйла, Роберт сифте ягъуначир, – лагъана Алисмана, – гила ингъе вун хабардарзава. Уълкведа хъиз, инани, чи райондани гъакимар, як пайзавайбур, къуллугъар маса гузвайбур дегиш хъана. Къудкъанни цІуд лагъай йисарин ягъунар, къиникъарни, къакъудунарни, тарашунарни са акъван амач, амма террористар, экстремистар лугъудайбур, тамариз катна, гъиле яракъ къунвай жегъилар майдандиз акъатнава.

– Хабар ава зазни, – сес акъудна Шагъвелед. – Зун авай чка чилин кІаник квай, я винел акъуд тийизвай зиндан тушир хъи. Белки, чав мадни сирлу малуматар агакъзавай жеди. Ша, чна ихътин рахунриз шегъреяр ачух тийин, – Шагъвелед вири багърийриз кІанивилелди килигна. – Чан жуванбур, квез вуч аватІа чидани, квехъ зи лап вил хъанвай. Чи маканрихъ, хуърухъ, и

суфрадаллай хуьрекрихъ, дадлу, атирлу няметрихъ. Ахътинбур маса санайни жагъидай туш. И кар ватандивай яргъаз акъатайла ачух жеда. Жув абурукай магърум авурла. Гъавиляй жуваз Аллагъ-Таалади, диде-бубади, уьлкведин къанунри ганвай уьмуьрдиз, ризкъидиз, няметриз, ихтиярриз къимет гуз чир хъана кIанда. Гъайиф хьи, чалай вири вахтара и кар алакъзавач. Гъавиляй къилел дуьшуьшарни къвезва.

– Гила къукъмада акъуна ман, – Ражидина явашдиз гаф къана. Шагъвелета ван хъайидайни къунач. Вучиз лагъайтIа чизвай, ичкидин таъсир къадардилай артух хъана хьи, Ражидин кицIиз элкъведай. Алазни-алачиз рахун, масада цаз эцягъун, къал акъудун ва эхирни кукIун. Ада стха, вах, дуст талгъана экъуьгъни ийидай. Алисман стхани адахъ галаз гъавиляй векъиз раханай. Акъазвайвал, имид хци вичин тIул дегишарнавачир. Шагъвелета, ам галай патахъ вилни тияна, вичин рахун давамарна. – Заз пара кIани стхаяр, вахар, къез за лугъуда, ана акъудай йисар заз са шумуд уьмуьрдай акъвазна. Ана заз инсанрай такурдини амач. Инсафсузвал, хаинвал, тасмалчивал, усалвал, чапхунчивал, итимсузвал... Анжах инсан руьгъдиз зайиф тахъурай. Хъана хьи, ам кIвачерик вегъедай пекиниз элкъведа. Ни хъайитIани адай къацIай кIвач гъада. Уьмуьр, яшайиш я, инсан гъалатIрикайни азаднавач. Анжах жуван гъалатIар хиве къун, аннамишун, абурукай менфят хкудун, абур тикрар тавун итимдин къилин винизвал я.

– Ви гафара уьмуьрдин камуллувал, тежриба ава, Шагъ, – адан тереф хвена Алисмана. – Пака жедай крарикай кичIела, чIут хъиз, чуьнуьх жезвайдай, белки, гъалатIарни акъатдач. Халис итим ягъалмишни жедайди я. Адай гъалатIарни акъатун мумкин я, гъа са вахтунда четинвилеризни ада таб гудайди я. Вичиз зиян хкатзавайлани, итимвилин тIварцIел леке гъизвайди туш. Вучда, цIийи гъукуматди, гъакимдарри вири сад-садак какадарна. Марифатдин, ахлакъдин, ягъ-намусдин пайдахар адалатсузвилин, инсансузвилин, чалкечирвилин, Явакъанвилин амалралди, гьерекатралди дегишарна. Инсанрин бязи къатарни вири хъсан ерияр рикIелай алатна, пул квай къуллугърихъ, регъят рекъерихъ галтугна. Сад-садалай алатиз, усалбур къулухъ таз, гъатта абуруз кIур гуз. Лап гъа чпин мукъвабурузни, дустаризни.

– Хъанай-е, валлагъ гъакI хъанай, Алисман тха. Де лагъ, вучиз советрин девирда чи гадайрикай бандитар, къанлуяр, тарашчияр, рекъитарар хъанач? – суална Давуда. Вичи жавабни гана. – Чав кIвалени, куьчедани, кIелзавай чкайрани дуьз тербия агакъзавай. Инсанрин арада тафаватлувилер авачир. Саки врида къанунрал амалзавай. Чуру кар жемятди пислемишзавай. Жаван несилди вич тухузвай гъалдал диде-бубайрини, школадини, комсомолдини, партиядини гуьзчивалзавай. Ахпа вуч хъана? Азадвал гана. Комсомол, партия тергна. Пулуникай пайдах авуна.

– Тарашдай ихтияр гана. Гъа коммунистар лугъудай, ахпа демократар хъайибуру, – ихтилатдин къенерар вичин гъиле хкъуна Алисмана. – Чапхунна гъа, чи хуьрерин колхозар, совхозар, консервиярдай заводар... КIвалах амуьк тавур инсанарни гъатна куьчейра, базаррин рекъера. Къакъудиз, алдатмишиз, ягъиз-рекъиз, усалбурал гуж гъалиб ийиз. Аллагъдиз шукур, вири гъа къанунсузвилериз рехъ гайи алчах президент уьлкведин чандилай алатайди. Ада халкъар сад-садал гъалдарна, дяведик цIай кутуна, миллионралди агъалияр кесибвиле туна, тарашвчивилин, марифатсузвилин рекъел акъудна. Лянет

хъуй вичизни, адан сиясат гилани давамарзавай са бязи гьукумдарризни.

– РикIиз кьей багърияр, бесрай алаатI крар гирнагъиз. Чи Шагъ стха хтанва, ам чи патав гва, гъавилий чун шадни я. Чи Такабудин стха кисна ацукънава, акван ада чи межлисдиз гъихътин гафар гъазурнаватIа, – рахана Давуд.

Такабудин зани кядач. Закни кямир лугъудай жуьредин, къилихрин инсанрикай тир, амма кар чкадал атайла, намусдик хкIурдай, итимвал уса-лардай, хсуси такабурлувилиз тфу гудай хътин макъамра адан уьтквемвал, дирибашвал, жуванбурухъ рикI кун дуьздал акъатдай. Эхъ, жуванбурухъ адан рикI кудай ва лазим чIавуз абурун тереф хуьдай викIегъвилерни авурди я. Биологиядин муаллимдин пеше къачунатIани ада щколада кIвалахнач. Хуьруьн майишатдин институтни куьтягъай ада совхозра жуьреба-жуьре къуллугъар авуна. Чалпачух девирда меркездиз фена, илимрин рекъяй ахтармишунардай институтда кIвалахзава. Азад вири вахт дачадиз бахшзава. Ана битмишар тийизвай набатат авач. Ял ядай хъсан чкадиз элкъуьрнава анаг. Мукъва-къилияр, ярар-дустар хушвилелди кIватI жеда ана. Такабудин Шагъвелеледалай ирид йисан чIехи тир, гъавилий имидин хъив гъвечIидав хъиз эгечIзавай ва адан крарик сирдашвални авуначир.

– Алисман стха, – адахъ элкъвена Такабудин, – ваз за рикIивай баркалла лугъузва, чаз кье ихътин хуш суфра ачухнавай. Шагъвелед хтунални за рикIивай шадвалзава. ГъикI лагъайтIа, ам чи тухумдик квай жанлу, викIегъ итимрикай сад я. Квез кIан хъайитIа, ам чи Гъажи Давуд, КIири Буба я.

– Эхъ, эхъ, михъиз Шарвилини я. – Ражидин пи-пи ийиз хуьурена, Шагъвелеледаз са вилни ягъиз.

– Бес, бес, Шарвилини я. ТахъайтIа, ваз гъикI авай кьинтур хва, садазни хийир хкIун тийизвай, цлани кваз дуьз такъазвай вун хътин къван я лагъана кIанзавайни? Ада са затIни алачир чкадал туьквенар, ресторанар, банкар авуна.

– Гила гъинва абур?

– Вуч я, шадвалзавани? Тади къачумир, яд авай булахриз ятарни хквешайди я. Ада куьчейра баят хъанвай хуьруьн ва къунши хуьрерин гадайриз кIвалах гана, чун, гъа вунни кваз, жуьреба-жуьре къурумсахрикай хвена. Ви бубайрин хуьр аваданламишуниз хсуси такъатар харжна, хъсан кIвалер эцигна, шуьмягъдин чIехи багъ кутуна. Силисчийрилай адан тахсир тестикъариз алакъначIани, вучда, Шагъвелеледаз кар атIана. Ада вич гъанани итимвилелди тухвана.

– Ваз гъинай чида?

– Чида, чида мирес, зун адан патав фена. Валай гъа карни алакънач, кьинтур хва. Гила жува лагъ и жуван талукъар алай чкадал, вуна вуч къени кар авурди я? Са затIни. Дахдихъ далу акална кIелни авуна, къуллугъарни жагъурна, бязибуруз калвални авуна.

– Жуван сив хуьх, зун тамашдач вун имидин гада хъуниз, – Ражидин къарагъна, ядай кIек хъиз акъвазна.

– ТахъайтIа, вуч жеда вавай? Ша кван зи патав.

Алисманаз ва Шагъвелеледаз миресри межлис чIурунихъай къурху хъана. Ражидинан пабни къарагъна, ам вичин итимдиз са пис-пис килигна хьи, дишегълидиз адан тIул чизвай ва ам гъуьлуьн къабачи гьерекатрикай икрагъ хъанвайди тир.

– Куьне гъил къачу, – элкъвена дишегъли суфрадихъ, – квез куь мирес залайни хъсандиз чизва, тIуьрди, хъварди адаз бес я, чун хъфида. – Ада

гъил къуна сивяй нубатсуз гафар акъудзавай ва аксивализ кІанзавай гъуъл варцихъ чІугуна. Багърийрини, бедендила хъварц алудай хъиз, регъятдиз нефес къачуна.

Шагъвелед хтунин гъурметдай къурмишнавай межлис геж хъиз чкІана. Алисмана кІвале амукай Такабудина, Роберта Шагъвеледахъ галаз пакадин, гележегдин умуърдикай веревирдер авуна, ийидай крар тайинарна.

– Ваз чидай гадайрикай къуллугърик, «Къизилдин муькъве», къуш квай чкайрик кумайди сад-къвед я, – лагъана Такабудина. – райондин къилиз цІийи са шумуд кас атана, гъасятда идарайра, кабинетрани цІийи ксар пайда хъана. Гилан къайдаяр, крар гъахътинбур я. Исятда район вичин гъилик авунвайди жемятдин къайгъуда авайди туш. Пул квай, къвезвай вири чкайрал харж вегъена, яваш-яваш анра вичин итимар туна. Герек пай меркездизни агакъарзава вахт-вахтунда ва са куьнихъайни къурху авачиз райондин девлет хІалзава. КІус-мус агакъзавайвилай законар хуьнал гуьзчивалзавайбурун вилер буьркъуь, япарни биши я.

– Михъиз маса девир хъанва, мирес, – Такабудинан гафариз къуват гана Алисмана. – Жува гъелелиг ял ягъа, килиг, вил вегъ, гекъига, ахпа чна вахъ яб акалда. Са меслят за ваз мад гуда. Ина, республикада, виликдай криминалдихъ галаз алакъалу вири акуляяр политикадиз гъахънава. Абур депутатар я. Белки, вунни гила сиясатдин гурарай винелди экъечІин...

– Хъсан меслят я, – тереф хвена Роберта. – Калининграддани гъакІ я. Шегъердин вилик-къилик квайбурун чІехи пай виликан тарашчияр я.

– Куьн пара сагърай, стхаяр, – лап кІанивилелди лагъана Шагъвелета, – Вири ихтилатар дуьзбур, фикир гана кІандайбур я. Зун садра икъван къерех хъанвай чи хуьрерин, инсанрин умуърдиз гъахъ хъийин, жув къалурин. Куьне лагъайвал, килигин, гекъигин, ахпа за квез жува хкъдай рекъикай лугъуда.

– Лап хъсан я, мирес, – разивал къалурна Алисмана. – Гъихътин рехъ вуна хкъагъайтІани, агъунва, ам дуьзди, къениди жеда, чи патай вав гъамиша герек куьмекни агакъда.

– Сагърай, стха. Куьн хътин миресар хъунал зун пара шад я.

– Гила зунни хъфида, сагърай, стхаяр, – лагъана Такабудина. – Пака чун, меслят хъайивал, хуьруьз хъфида, тушни?

– Эхъ, эхъ, Такабудин стха, нисинилай алатайла, рекъе гъатда.

– Лап хъсан, гъелелиг сагърай.

Алисманни къарагъна миресдин хзан рекъе хуаз.

Шагъвелета Роберт вичин къужахдиз чІугуна ва хейлин гагъда къве стхани гъа икІ амукъна.

– Вун гъикІ я? – япал кушкушна стхадин Шагъвелета.

– Хъсан я. Ваз чакай гзаф хъел авани тха, ви патав тІимил атана лугъуз?

– Ваъ, ваъ, чан, гъайифар, дарихвилер хъана, амма зунни гъавурда авай хъи, вазни анра четинзавай. Къилинди чун ингъе санал ала. Вун мус хтайди я?

– Накъ. Алисман стха сагърай, чун икІ санал ацукъуник адан пай ква.

– Ам чи халис стха я.

И арада Алисманни хтана. Эхиримжи гафар адазни ван хъана.

– Халисбурни, халис туширбур гъи стхаяр я? – хабар къуна Алисмана.

– Халис туширбурукай чун рахазвач, – хъвер кваз жаваб гана Шагъвелета.

– Чи халис стха вун я. Ша, агат чав.

Алисманаз акуна, кьве стхадин вилерани накъвари нур гузвай. Ам гъавурда гъатна.

– АкI жедач, гадаяр, гила чун ксуда, экуьнахъ фад къарагъдайди я.

– Чун ваз муьтIуьгъ я, стха, – кьведни къарагъна ва Алисманан гуьгъуьнаваз фена.

Шагъвелед гежадди ахвариз фенач. Ада дидедикай, Багъаятакай фикирзава. Пака абур аквада. Пака. Яраб гьикI къабулдатIа? И суал низ чида шумудра адан бейнидай фенатIа. Руьгъдик шадвални гъалаба кутазвай фикирар ийизвай итим эхир ахварин къужахда гъатна

ХАЙИ МУГ – ВАТАН

Инсанар зулун, хъуьтIуьз гъазурвал акунин къайгъуйрик квай. Багъларин, саларин бегъерар кIватI хъувунвайтIани, амачизни тушир. Багълара – хурмаяр, кицикар, жумар, са бязи сортарин ичер, анарар, шуьмягъар. Салара – истивутар, зулун помидорар, келемар, турпар, хъчар...

Лезгистанда бязи йисара зулун чIавар ахьтинбур жеда хьи, гьейранвализ, ухайш лугъуз, лезет хкудиз къекъуьгъ. Лугъуз тежедай хьтин гульушан, секин, ачух, вили цавай къизилдин нурар къвазвай йикъар. Ара-ара я Каспий гуьлелай, я Шалбуз, Шагъ дагъларилай къвезвай бедендик лувар кутадай къезил шагъвар. Я гар авач, я гъафтеяр чIимел туш, я къяари чпикай хабар гузвач. Тебиатдин гуьзелвал, гумрагъвал, пайгарвал вуч я! Къуд пад – гуьзел вилайат! Яру, хьипи, жегъре, мичIи къацувал кумай рангарин пешерив безетмишнавай багълариз, тарариз килигдай вилер кIанда. Художникдин хьтин дикъетлу вилер, гуьрчегвилин суьретар чIугвадай гьиссер! Тебиатдин гуьзелвилин гъар са лишан, безек, тафаватлувал фагъумдай, къатIудай, абурал къарувалдай рикIер! Вуч лагъайтIани, пара гуьрчег, чIагай вахт я зул Лезгистанда.

Гьелбетда, къайгъуйрик квай инсанриз зулун алааматдин, гьейранвалдай шикилриз фикир гудай мумкинвал авачир. Гъабибатахъ, Багъаятахъ лагъайтIа, генани. Хва, гуьл къвезвайдакай абуров хабар агакъарнавай. Гъавилияй кьведни шадвилин, кIани, багъри кас ахкунин, къаршиламишунин гъалабадик квай. Кьве дишегъли. Кьве беден. Кьве рикI. На лугъуди, сад я. Абур гъа са жуьредин гьиссери къунвай. Кьведан рикIерни чкадал алачир. Бязи легъзейра акI жезвай хьи, сада дамарра катзавай иви акъвазарзава, ва я рикI маса органрихъай галудна, къежел акъудзава ва я кьве капашдин арада туна, чуькъвезва. Кьведани чеб хчин, гуьлуьн вилик тахсирлу тирдини гьиссезавай. Мусибатдин, зулуматдин къаза-балаяр къилел атайла, сад-садан гуьгъуьналлаз Абдулкъадир, язна Ризван (Мегърибанан гуьл), къавумдин хва Дибир яна, къейила, Роберт хзанни галаз хуьрйяй фейила, милиционерар къвез, кIвалериз кIур гайила, Шагъвеледни дустагъда турла, Гъабибат дидедин ажугъ, хъел хжел элкъвенай. Вири къазанмишунар, инсанрин патай авай гуьрмет, кIанивал сад-вад йикъан муьгълетда квахъунин, барбатI хъунин тахсиркар, себебкар Шагъвелед яз гьисабзавай. Гъавилияй рикIяй акъатзавай тIурфандикни ам акатна. Дидедин рикIиз лугъуз тежедай хьтин тIарвал гъайиди, руьгъни кваз къарсагмишайди ам хъана эхир.

Хва аквадай вилерни амукънач дидедихъ. Дердини, ажугъди, вири дуьнья-дикайни, гьукумдин кьиле акъвазнавай ксарикайни атай хъиле мефтIериз азаб

гана, яваш-яваш вилерин ишигъ квахъна. Ахпа, ахпа Алисман хци, ада галаз хтай духтурди авур дарманри, ягъай рапари Гъабибатаз ачух дуънья, вили цав, рагъ, варз къалур хъувуна. Алисманан ихтилатри, Шагъвеледан ва вири тухумдин къилел бела гъайи алчахрин къанлу, инсафсуз, чѳулав крарикай, Шагъвелед абурулай къясас вахчуниз мажбур хъайидакай ахъаяйла, дидеди рикѳай хчивай гъил къачун тѳалабна. Гила ада и кар гъакъикъидаказни авун лазим тир. Дустагъда авай хцин патав физ тахъай дидеди.

Саки гъа ихътин гъалда Багъаятни авай. Ада вични гъуълуън вилик тежер къадар уъзуькъара хъанвайди яз гъисабзавай. Делиларни шак алачирбур тир. Сад лагъайди, ам гъуълуън, вичин кѳвалей бубадин утагъдиз хъфена. Им бубадин гужунин кар хъанатѳани, аксивалнайѳа, жезвайди тир. Авунач.

Къвед лагъайди, къазаматда тур гъуълуън, аялрин дахдин патав фенач. Рикѳиз кѳан хъанайѳа, фидай хъи. Амма фенач.

Пуд лагъайди, Шагъвеледаз чарарни кхъин хъувунач. Багъаятаз чизвачир къван, вичин сифте чарариз гъуълелай хтай жавабрин иесивал Семед дахди авурди. Гъуълелай чарар хтун тавурла, хъелна, мад кхъин хъувунач. Я и кардай къил акъудизни алахънач.

Ингъе гила Шагъвелед ахкъатда. Са шумуд йисуз хайи мукавай, багърийри-вай къакъудай итим. Дарихвилерин, дердерин, ажугъвилерин, шаклувилерин, муъжуд йисан азабрис таб гайи итим. Вуч лугъуда адаз? Гъикѳ килигда адан вилериз? Гъинай жагъурда къуватар адахъ галаз рахадай? Адаз «гъил къачу, бубадин кѳвализ хъфенатѳани, ви патав атаначѳани, зун рекъелай алуддай-бур хъанатѳани, рикѳе гъамиша вун амукъна, зи Шагъ. Са куъналдини, гъатта фикир-хиялдалдини за ваз вафасузвал къалурнач. Зун види тир, гилани види яз ама, ширинди. Анжах зи тахсирдилай, гъалатѳрилай гъил къачу, зи Шагъ. Гъил къачу. Зун ви паб, кѳаниди, ви аялрин диде я» лугъуда.

Гъабибатаз вичин сусан рикѳе вуч аватѳа аян тир. Эхиримжи пуд юкъуз ада, къвез, кѳвалин герек вири кѳвалахар тамамарнатѳани, Гъабибатаз аквазвай, свас шадни тир, гъа са вахтунда адак гзаф гъалабани квай.

– На жув, чан бала, вахт жедалди цѳурурмир, рикѳай нагъакъан фикирарни акъудур, ви далудихъ зун гала. Вучда, уъмуърда тежедай крар авайди туш, амма жув жув, инсан яз амукъун, жув жуван тѳварцѳин, намусдин вилик михъи яз амукъун гъар садан лайихлувал, къилин винизвал я. Вуна и кар субутни авуна, чан руш. Афѳерин ваз!

Къаридин гаѳари Багъаятак руьгъ кутунатѳани, гъалаба, секинсузвал хкат-навачир. Алисмана къаридиз чеб райондиз ахгакънава лугъуз зенг авунвай. Гъа гила мад ахгакъда абур. Адаз вичин гъуъл, рикѳ цѳигел хъанвай Шагъ ахквада. И йикъара ада ахътин викѳегъвал авунвай хъи, Семед дахдин къурхуйриз, гъараюнриз дуъзгуън жавабарни ганвай.

Хуъруъв ахгакъзавай мензил тѳимил жердавай Шагъвеледан рикѳи зарбдиз кѳвалахзавай. Гъатта япарив рикѳин гуп-гупдин ван агакъзавай. Беден, сивиз цѳаран яд къведай жуъреда, зайиф жезвай. Гена хъсан, фикирзавай итимди, захъ стха Роберт, амлеяр, абурун хзанар гала. Абуру заз къуват гузва, зун кѳевяй акъудда. Бейнидиз текъвезвай фикирар авач. Эгер дидеди заз далу гайитѳа? Етим Эмина хъиз «хквемир, залум» зи къапудал лагъайтѳа. «Хтай чкадиз хъвач» лагъайтѳа. Итимдиз автомашинди къулухъ тазвай ва вич гъамиша ашукъ хъайи чил, шегъредин къерехар тирвал экѳа хъанвай хуърер, багълар,

чѲурар ва рекѲе лап гѲаф хѲанвай жуѲреба-жуѲре маркаѲрин автомашинарни аквазвачир. Фикирри ам михѲиз чпин чилина тунва. Автомашин акѲвазайла, Алисмана «чун ахгакѲна, стха» лагѲайла, ШагѲвелед уах хѲана.

– Чун ахгакѲна? ХуѲре ава? – итим элкъѲез-элкъѲез салондаѲ вичин аял, жаван вахтар акѲатаѲ хайи муказ килигна. Касдин вилерал стѲалар акѲалтна.

– ЭхѲ, эхѲ, стха, хуѲрени ава, куѲ кѲвалерин гѲаятдални ала. ЭкъѲчѲ, – Алисмана ракѲлар ахѲайна ва къѲецел кам вегѲена. ШагѲвеледаз муѲкуѲ машиндаѲ эвичѲзавай багѲрийрин шад сесер атана. ЭхѲ, ам хтанва, рикѲиз чими маканда ава. Хайи муг, жуван муг, – ада жибиндаѲ яйлух акѲудна вилер михѲна. Хурудин кѲаникаѲ зайифвал гѲиссна. «Мегер зун гѲакѲван усал итим я жал?» хиял фена рикѲяѲ. Ада тадиз мадни чинал аламаѲ кѲуѲ стѲалар михѲ хѲувуна ва багѲри чилел кам вегѲена. Алисман гаф-чѲални талгѲана, ШагѲвеледан гѲиликаѲни къуна, лап гѲа и ѲикѲара вили шир хѲиянавай варар ахѲайна, гѲаятдин къѲенез гѲахѲна. Духтурди вичин мирес авай гѲал къатѲузвай. ГѲаятда абур акѲваз хѲана. Ина машинрин ванцел экъѲчѲай БагѲаят авай. Бубадин кѲвализ хѲфенвай паб, патав татаѲ, чарариз жаваб тахгаѲ паб акурла, ШагѲвелед акѲван мягѲтел хѲана хѲи, ам токдикаѲ хкудаѲ мотор хѲиз, ланкъна акѲвазна. ЛегѲзеѲр, сад-садаз килигиз, алатна. Алисмана са кам къулухѲ чѲугуна ва миресди далуда капаш атѲумарна, «виликди» лугѲудаѲ саягѲда, папан кѲвачел ракѲурна. И лишандин, гѲерекатдин гѲавурда гѲатаѲ ШагѲвеледаѲ са гаф акѲатна: – БагѲаят-т-т.

ДишегѲлидилаѲ эхиз ахлакѲнач. Ада, катран шарагди дидедин лувак хѲиз, вичин итимдал лув гана.

– ШагѲ-гѲ-гѲ! Ша-гѲ-гѲ-гѲ!

Итимди гѲа вичиз чидаѲ, амма са тѲимил яхун хѲанвай, чѲулав вилера нур авай дишегѲли кѲанивилелди къужахдиз къабулна. ГѲаятдиз ван къилеллаз гѲахѲай жуванбуру пабни гѲуѲл чкадал хкана. БагѲаятаз Роберт, адан паб, аялар, Такабудин, Алисманан хзанар акуна. ЖегѲил дишегѲлидиз акѲ регѲуѲ хѲана хѲи, ам гѲасятда итимдин къужахдаѲ экъѲчѲина, рахун-затѲни галачиз, ада мугѲманар нубатдалди къужахламишна. Ахпа катиз-катиз гурарай къвед лагѲай гѲавадиз хѲфена. КѲари-дидедиз муштулух гуз.

ШагѲвелед папа япал кушкуш авур «зи кѲаниди, зи квахѲай бахт, зи дердерин, цѲигелвилерин дарман» гафарин таѲсирдик кумай. ГѲа и гафари, паб вичин хурухда гѲахѲай саягѲди адаз, вичелай залап пар алудаѲ къван, къезиларна. Ада миресрилай вилик гурариз гѲерекатна. ЯѲан патав. Веледрин патав.

Дивандал ракѲларал вилер алаз ацукѲнавай диде акур хва гѲа ракѲарин сиве къах хѲана. «Я АллагѲ, зи яѲакаѲ амайди вуч я?! Яхунни хѲанва, гѲвечѲини хѲхѲанва...» ШагѲвелед сифтегѲан таѲсирдикаѲ хкатна ва ам «яѲа чан» гафарин гѲарай гѲаз, пуд кам авуна, яѲан вилик метѲерал ацукѲна.

Хва акур диде къарагѲна. Ада фикирнавай, душтагѲдин шартѲари хва юхсуларнава, амма кѲвачерал мягѲкем, къуѲнер мадни гѲяркъуѲ хѲанвай, бедендив къадаѲ костюмар алай жегѲил итим сифте легѲзеда ШагѲвелед тирди чирни хѲаначир. ЛегѲзе алатна, яѲан рикѲ къарсана. Адан вилик кваѲиди хва тир, ШагѲвелед тир. «ЯѲа чан» гѲарайдал ам патав атай тегѲерди ГѲабибатан рикѲе кѲватѲ хѲанвай къагѲарар, иринар вири цѲурурна. «Зи викѲегѲ хва! Зи къагѲриман хва! Зи ШагѲвелед!» гафар тикрариз назиквал кумай, дердери акѲажарнавай дишегѲлиди къабарлу гѲилералди пагѲливан хѲтин итим вичин къужахдиз чѲугуна, адан къил хурудив игисна, адаз темен гана.

– Я чан бала, им вуч я заз аквазвайди? Ви цВелериз рех ядай вахт хъанвани мегер? Я чан Аллагъ, чак вуч гунагъар квай эхир, зи хзанда икъван къазаяр гъиз?!

– Яъа чан, зун тек туш гъа, – яъа авай гъалдай акъудун патал рахана Шагъвелед. – Робертни хзан галаз хтанва. Алисман, Такабурдин...

– Я чан хва, на заз ихътин муштулухар гузва? Гъинва, гъинва абур?

– Исятда, исятда, – шаддиз лагъана Шагъвелета. – АтІангъе, – сад-садан гугъуьналлаз кІвализ багърияр атана ва вири, ширбет янавай кулуник чІижер хъиз, Гъабибат яъак кІана. Дишегълидиз амукъайди гъа са гафар тикрарун хъана: «Я чан балаяр! Я рикІиз къейбур! Куьне зун цаварив агакъарна хъи! Я Аллагъди хвейибур, куьне зи сефил рикІ, къайи кІвал шадвилев, экуьнив, чимивилив ацІурна хъи!» Вилерай къевезвай накъварин сел акъвазар тежез Гъабибата гагъ садаз, гагъ масадаз, рикІин кІусар хътин балайриз теменар гузва. Са арадилай, на лугъуди, ам ахварикай уях хъана, Гъабибата къил винел хкажна, инихъ-анихъ вилер вегъена.

– Свас, я свас, вун гъинва?

– ЦІун кІвалева, – жаваб гана Багъаята, ада суал вичиз талукъ тирди къатІана.

– РикІиз къей бала, эквер, эквер, вири кІвалера, айвандикни, гъаятдани эквер куькІуьра! Къуй виридаз чир хъурай, зи хваяр, зи картар хтанва, Абдулкъадиран кІвале сувар ава.

– За куькІуьрда эквер, чан яъа, – лагъана Роберта ва ам къарагъна, фена.

Гъа и арада куьчедай Шагъвеледан аялар хтана. Школьникар. Муьжуьд йисуз дах такурбур. Хейлин чІехи хъанвайбур. Сагъиб, Гъамид ва Саида. Бадедин кІвале авай къванбур акурла, аялар ракІарив акъваз хъана. Имияр абуруз чизвай, гъикІ лагъайтІа, ара-ара абур хквезвай, гъатта савкъатарни гваз. Роберт имидин къве рушни, имидсвасни акурди тир, къве йис идалай вилик хтайла. Амма бадедин вилик метІерал ацукънавай итим... Сагъибаз ам гъасятда чир хъана – дах. Ам кІвализ атай пис халуьри къуна, тухвайла, Сагъиба вад йисаз кІвач вегъенвай. Жаван сифте вичин имийриз килигна, ахпа ада «дах хтана» гафар тикрариз дахдал чукурна. Гъамидан рикІелни итим вичин дах тирди хтана, дидеди дахдин шикилар мукъвал-мукъвал къалурдай. Амма а чІавуз йисни тахъанвай Саидадин бейнида дахдин къамат авачир. Бадедин кІвалин цлал алай, стхайри «дах» я лугъузвай итимдиз ухшар тир ва бадедин вилик метІерал ацукънавай, амма Сагъибан гъарайдин ван галукъайвалди къарагъай, стхаяр къужагда къур итимдиз килигиз акъвазна. Ам вичин дахни жезвайди къатІана руша. ЯтІани адаз вуч ийидатІа чизвачир. Руша фикирзавай: «Стхаяр, ам ракІарин сивел туна, катна, фена. Женжелар. Гъамиша гъакІ я. Зун чпин рикІ алай вах ялда, ахпа бицІек я лугъуз, чпин арада тадач, чпин къугъунра чка гудач, фидай-хкведай чка сир яз хуьда. Ингъе гилани зун рикІелай ракъурна». Ам шехъ тавуна амукъна.

Къве хвани къужагда къунвай Шагъвелед са тІимил тешвиш хъанвай вичин рушаз килигна. Ада вири рикІелди, бедендалди ам вичин Саида тирди гъиссна. Саида, къужагда къунмазди рагъ хъиз хъуьредай бала, таза кІел хътин бала. Гила цуьк хътин рушаз элкъвенва.

– Саида! Я чан, вун вучиз анал акъвазнава, фад, кат чи патав.

– Фад ша, им чи дах я, дах, – шаддиз лагъана Сагъиба.

Рушавай мад акъвазиз хъанач. Адани дахдин, стхайрин патав чукурна.

– Я Аллагъ, куън вири Аллагъди хуьрай, чан балаяр, – алхишна Гъабибата вилерилай стАлар физ. – За заз ихътин югъ ахквадач лугъузвайди тир. Я Аллагъ, ви регъимар пара хуьрай! – яшлу дишегълиди зайифвал гъиссна ва ам вилер акъална, дивандин далудихъ агалтна. Алисманаз и кар акуна ва ада гъасятда фена, хабар къуна.

– Имидсвас, гъи чка тАзва?

– Са чкани, чан хва, анжах зайифвал гъатна беденда. РикНихъ, дамаррихъ шадвилиз дурум гудай такъатни амай хъгинди туш дидедихъ.

– Са юкъуз икъван шадвилерин, мугъманар къабулунин иеси хъун пара залан кар я, имидсвас, за исятда ваз са дарман гуда, – Алисмана гъилик квай чантадай дарман акъудна, Робертаз яд гъун буйругъна. Ихътин гъерекатар акур багърияр Гъабибатал алтАушна. – Къваз, къваз, ядаяр, имидсусаз нефес къачудай чка къванни тур. Адаз исятда секинвал герек я, – лагъана Алисмана. – Ада и таблеткани хуьрай, куънни къваларив ацукъ.

– Эхъ, эхъ, чан балаяр, ацукъ зи патав. Агъ, гъикъван за и югъ вилив хвенатАа, чидани квез? Ацукъ, Роберт, жувни инал ша, хва, ви пелезни са пАгъ гун. Куъне заз и югъ пишкешна, балаяр. Сагърай куън! Я Алисман, им вуч дарман я вуна заз гайиди? Ахвар агалтзава гъа захъ.

– АгалтзаватАа, ксус, яъа чан, чун гъа и ви къвалав жеда, – рахана Шагъвелед. Алисмана таблетка акъудайла, адак гъалаба акатнай, къадарсуз шадвили, вини кВачиз акъатай гъиссери инсультни арадал гъун мумкин тир. Алисмана и кардин вилик пад къур хъгинди я.

– Ваъ, балаяр, къе ахварардай югъ туш эхир, къе межлисардай югъ я. – Дишегъли хушдиз хуьрена ва ахпа ада гъа къариди хъиз гъарайна: – Я свас, я рушар, куън гъинава эхир? Суфра, суфра, рекъяй хтанвайбуруз са чаяр...

– Чан яъа, вун секин хуьхъ, а къайгъуяр чна ийизва, – сес акъудна Багъаята.

– Ая, ая, чан балаяр, – Гъабибат вичел вилер алай итимриз килигна. – Квекай фикирдай, кВалин дердияр ийидай къван зун михъиз гъалдай фена хъи, балаяр. Ингъе гила садлагъана ракъинин нур акъурди хъиз, вилер агаж жезва. ДатАана гумрагъдиз къур бедендиз зайифвилини миже чкИизва. Валлагъ, чан балаяр, къуьзуьвал ерли герек авай затА туш.

– На жуваз тади гумир, чан яъа, вири хъсан жеда. Исятда сусари суфрани ачухда, – Шагъвелета вичин аяларни ахъайзавачир. Гагъ садаз, гагъ масадаз теменар гузвай, къилелай кап алтадзавай.

Сусари энгелвалнач, суфра къурмишна. Чаяр, хуьрекар, емишар, ятар, мижеяр... сад-садан гуьгъуьналлаз гъана. Гъабибатан кВализ багърияр хтун халис межлисдиз элкъвена.

«Дустагъдай Шагъвелед, Абдулкъадиран хва хтана» лагъай хабар хуьруьз фад чкАна. ТПурфандин гъайбат гвай гар хъиз, ада вич тефей чка тунач. Гъар мягълени, куьчени, кВални, хъарни, кимни, туьквенни... Хабарарни ахътинбур туькАурзавай хъи, на лугъуди инсанри яратмишунрин конкурса иштиракзавай, сад-садалай фейибур, мягътелардайбур, пехилвалдайбур, зегъердин стАал квайбур... Ахътин фикирдал къвезвай хъи, хуьре идал къведалди мад ажайиб са вакъиани къиле фенач, инсанриз гирнагъдай са инсанни, ихтилатни хъанач ва абуру фадлай чпин сивериз къай гудай, къундармаяр туькАурдай са агъвалат вилив хуьзвай.

Хуьруьнвийри сада-садаз лап алапатдин кар хьиз хабар гузвай: «Ван хьанани, итмар кьейи Шагь хтанвалда. Са цӀиргъ машинар гваз. Чебни вири импуртныяр тиралда. Акурбуру лугъузвай гьа, душтагъдай хтайдаз гьич ухшарни авач. Лап министр хьиз авалдай. Гила кьисас вахчудалда. Вичиз кар кьур садазни инсафдачалда...»

Хабарар физвай, кӀваляй-кӀвализ, хуьрйа-хуьруьз, кьарачийрин телеграфдай хьиз. Гьар сада вичин патайни са вуч ятӀани кукхазвай, хабар алапатдинди, яб акалзавайдаз тагъсирдайди ийизвай. Амма вакъиадин сагъибдиз, кӀвалинбуруз гарун хура гьатай цай хьиз кьуд патяхъ алахъзавай хабаррикай малум тушир, абуру шадвалзавай. Сада-садаз чпин кӀанивал кьалурзавай, хьайи крарикай, ахъаяй гьалатӀрилай гьил кьачун тӀалабзавай. Мусибатдин гьалари вири кӀеве турди, вилив техвей крариз, гьерекатриз рехъ гайиди хиве кьазвай.

Къавумдин кӀвализ Семед, Жавизатни атанвай, амма гьикӀ? Дагъвийрин кӀвалера адетриз, кьанунриз элкьвенвай кар я, кӀвалин чӀехиди, эхиримжи гаф лугъузвайди, нукьтӀа эцигзавайди иеси, итим я. Адан гафунал гаф эцигдайди, чиниз экъечӀдайди тахьун лазим я. Амма бязи чӀавара яшайишдин кьетӀен гьалари кьанунар, адетар бейнидай акъуддай чкадал гьида.

Жавизат халкъдин адетриз, умуми кьанунриз, кӀвалин кьайдайриз ва вичин гьуьлуьзни муьтӀуьгъ, вафалу дишегъли тир. Ам вичин зур СемедилитӀиз алахъни авурди туш. Амма и сеферда гьинай атай рикӀ, уьтквемвал ятӀани чидач, ада, терс ламра хьиз, гьа са даллай тикрариз акъвазнавай итим вичин вилик кутуна, Гьабибатан кӀвализ тухвана.

Руша, Багъаята, къведра зенг авунай, вири мукьвабур кӀватӀ хьанвайди, виликан хьилер, бейкефвилер алуддай хьсан вахт тирди лагъанай, амма Семед кьве кӀвачни са чапӀатӀа туна, акъвазнавай, гьа са гафар тикрариз: «Адакай чаз язна хьжедач, хьжедач кьари. Заз ам аквадай вилер авач. Ам сеbeb яз чун авай са хцикай магърум хьана...» Жавизат лугъудай дишегълиди ам алакьарна хьи, алакьарна, итимдиз вич батӀул тирди тестикьарна хьи.

– Итим, бес я ви баядар, – лагъанай Жавизата. – Абурукай зун икрагъ хьанва. А ктӀай гафар эзбердайла, лагъ, на никай фикирзава? Вакай? Закай? Я тахъайтӀа, чи рушакай? Гьа вуна лугъузвай кицӀи чи руш хандин ханум хьиз хвена. Адаз рикӀ тӀардай са гаф лагъанач. Я ада, я хзанди чи руш рахкурнач. Ам адан паб яз ама. Чи рушазни вичин туькӀвей хзан чукӀуриз кӀанзавач. Адаз Шагь кӀанзава, гьавилай хьфена адан патав.

– Зи чӀалаз килиг тавуна? Зун кваз такьуна?

– Вилер ахъая, итим, чи рушаз буба сагъ яз вичин балаяр етимриз элкьуьриз кӀанзавач. Вуна ви терсвал, ажугъ кьалуруналди низ писвал ийизва? Эвелни эвел чи баладиз. Шагьа хкида вичиз са маса гуьзел, а чи руш дердини кана-хьукьурда. Аяларни абуру чав тадач. Мадни чи рушаз гьам артух жада. Лап гьа гьуьлуьз хьфейтӀани. Вичин балайривай кьакъудай дидедиз рагъ алай югъни мичӀи жадайди чизвачни ваз?

– Бес я, лал хьухъ! Мегер зун жуван баладин душман яни? Амма ада...

– Вуч авуна эхир ада? Вахъ яб акалнач? Ви зулумлу истемишунриз кӀур гана? Душманрин кӀвализ хьфена? Исятда зунни аниз фида, жув ацукъ ина текдиз, ажугъдив мефтӀер мадни кьуьруь ая жуван. Вуна хьсан карни пис кар кьатӀузвач, итим.

– Кис лагъанай за. Вакай гила зал гафар гьалчдайди хъанвани, Мирзедин руш? Вун зи мефтIериз кьимет гудайди я ман?

– Эхъ, эхъ, чун квез акьул булушкадин ценек квайбур я къван. Куьн, итимар, чал хьуьрез, чун кваз такъаз викIегъ я. Дуьз ихтилат авурла, гъавурда вучиз гъатзавач? Чи бала гуьнуькъара, бахтсуз жеда эхир, исятда чна адан тереф техвейтIа. Адан къула цIай хьун тавуртIа? И чIав пара хъсанди я, итим. Вири мукъабур кIватI хъанва ана. Хъилер, ажугъар рикIел гъидай мажални авач. Вирида шадвалзава. Чуни ана хьун лазим я. Ваз ван къвезвани, итим? Ихътин бере гъиляй ахъайна виже къведач. АлукI жуван костюмар, чуруни тур. Жувал чан аламаз за хайи цуьк хьтин баладин уьмуьр чIулавардач, я садаз ахътин мумкинвални гудач, – Жавизата шифонердин ракларар ачухна ва анай фадлай алукI тавунвай харадин булушка, Япониядин шал ва итимдин костюмар акъудна. – Ма, алукI, – партал итимдин вилик эцигна, буйругъна папа.

Семедаз чара амукънач. Вичин папан викIегъвилел мягътел хъанвай итим вичизни хабар авачиз адаз муьтIуьгъ хъана. И кар къалур тавун патал ада аксивилиз барабар са гьерекат мад хъууна.

– Чи ажугъдин, дердерин себебкар гъа язна тIвар алай абдал я хьи...

– Абдал? Шагъвелед абдал? На вуч лугъузва, я итим? Адан тарифардай вахт рикIелай фенани? Бегъем са кеспидикни квачир гъа чи хва ада мугъманханадин кьиле акъвазарна. Акваз-акваз чи яшайишни асайишвиле гъатна. Хва рэкет лугъудай алчахри инжиклу ийидайла, гъа чи язнади хвенай ам. Вучда, адал вичел азгъунар, вагъшияр ацалтна. Вич ахътин зулумрик акатна. Ахпа багърийрикайни магърум хъана. Артухлама дустагъдизни аватна. ЯтIани ада кьил квадарнач. Зулумкаррилай кьисас вахчуна. Гилани ам гурарин кьилиз эхкъечIа. Вучиз лагъайтIа, адахъ акьулни, викIегъвални, маса алакьунарни ава. Ша чна чун чи рушан бахт гъилевай касдиз къайгъусузар, дуьзенаяр, душманар хьиз къалур тийин, итим. АлукI, алукI партал, фида чун. И сеферда захъ яб акала, итим.

– Хьурай ман, Мирзедин руш. Ви гафарик къел квайди аквазва заз, амма пака масакIа хъайитIа, за ви кьил кукIварда, – вичин гаф хълагъна Семед ва ам гьамамдиз фена. Чуру-спел къайдадиз гъана, партални алукIна, я чина берекат авачиз, я кIвачерик гьерекат квачиз, я рикIе хушвал авачиз ам гъаятдиз эвичIна ва вичел вил алай папан вилик экечIна. Къавумрин кIвализ физ. Язнадиз хвашкал лугъуз...

ХЪСАНВИЛИЗ – ХЪСАНВАЛ

Шагъвелед хтана гъафтени алатнавай, амма хуьре ванер-сесер акьалтIнавачир. Мадни цIийибур, сад-садалай фейибур. Идаз са бязи вакъиайри къуватни гузвай. Икъван гагъда саки секин куьчедал чан акьалтнавай. Гъар юкъуз Гъабибатан варарихъ машинар къвезвай. Куьчейра авай верчер-кекIер чукурриз, кицIерай къал акъудиз, куьчедин руг цава тваз. Шагъвеледаз хвашкалди лугъуз къвезвай инсанар. Адал кьил чIугвазвайбур. Адахъ галаз гъахъ-гъисабар ийизвайбур. Дустар, юлдашар, бизнесдин амадагар. Садбур рикIин сидкъидай, ам хтунал шадвал ийиз, масадбур – чарасузвиляй, гележегда вичиз хата хкат тийирвиляй, бязибур – кичIевиляйни. Шагъвелед дустагъда турдалай гуьгъуьниз адан мугъманханадин, ресторандин кIвалах идара авурбуру чпиз вижевай пулар къазанмишнавай эхир.

Куьрелди, Гьабибатан кІвалихъай инсанрин кІвач атІузвачир. Авайвал лагъайтІа, дишегълияр икрагъни хъанвай. Гьар са мугъмандин вилик чай хъайитІани эцигна кІанзавай эхир. Багъаята, Беневшади, ара-бир куьмекиз Мегърибанни жедай, суфрадилай хуьрекарни кими ийизвачир. Багърийривай яргъарай хтанвай ва рикІиз хуш, чими касдихъ галаз тухдалди ихтилатарни ийиз жезвачир.

Нисинилай алатнавай бере тир. Гьаятдин вилик мад машинар атана. Пуд санал. Вири имомаркаяр, цІийибур, чІулав рангунин нур гудайбур. Гьасятда абурал куьчедин аялар алтІушна. Къуншийрин айванрикай кьилер хкатна. Садбур варарални экъечІна. Мугъманрикай сада урусдал «Шагъвеледан кІвалер гьибур я?» лагъана хабар кьуна.

– Ингъе ибур, – кьалурна аялри кьве гьавайрин, Дербентдин кьванерикай эцигнавай, еке багъ галай кІвалер.

Итимрикай сада варарал алай зенгинин кнопкадал тІуб илисна. Са шумуд легъездилай гьаятдал Роберт экъечІна. Чин тийидай итимар акурла, адак тІимил кьурху акатна. ЯтІани ада хабар кьуна:

– Квез вуж герекзава?

– Эгер ибур Шагъвеледан кІвалер ятІа, ам вич.

– Куьн вужар я? – Робертаз гьаятдал атанвайбур са акъван хуш хъанач. Пуд итимди пара къешенгдиз алукІнавай. Мумкин я, кьуллугърал алайбур я. Муькуь пуд – пагъливанар хътинбур, цІалцІам кьилер алайбур, яракъарни гвачтІани чидач. Инсанрик кьурху кутадай хътинбур я.

– Зун Салаудин я, – вилик атана цІвелериз рех янавай, амма жегъилвал кумай, кьумрал яцІу хуькьвер хкатна аквазвай, кьакъанвал квай итим. – Зун Шагъвеледлахъ галаз поездда аваз санал хтайди я. Ам кІвале авани?

– Ава. – Итимдин гафарихъ ягъуначтІани, Роберта мугъманриз кІвализ теклифна. Вар ахъайна, вич кьенез гьахъна. Гьа и арада Шагъвеледни акъатна. Салаудин акурла ада шадказ гъарайна: «Салаудин! Вун гьинай, инаг гьинай? Ша, ша...»

Стхадин шадвал акурла, Робертан рикІикай гар кІвахъна.

– Акъваз, акъваз, Шагъ, гади кьачумир. Чун гьакІ атанвайди туш гьа. Умахан, – элкъвена Салаудин жегъил итимдихъ, – пишкешар вири кІвализ твах. – Ам юкьва авай машиндин патав фена, ракІар ахъайна, дишегълидиз ва жаван рушаз экъечІиз куьмек гана.

Умахана, Робертаз са артух хуш тахъай гадайрихъ галаз, багажникдай чІулав гьер акъудна ва гьаятдиз тухвана. Кьакъан жегъил са шумуд пакет гваз хтана.

– Салаудин стха, ибур вуч крар я? – тажубвал, наразивал кваз рахана Шагъвелед. – Вун, ви хзан атун заз гьакІани савкъатдай я.

Салаудинан уьмуьрдин юлдаш Маржанат фена, лап гьа вичин багъри хъиз, Шагъвеледан кьужахда гьахъна.

– Ви патав татана Урусатдиз хъфин чаз хъсан ақунач. Вун заз стха кьван багъа хъанва. Чи пишкешар рикІин сидкъидай я.

– Валлагъ, куьн пара инжиклу хъана...

– Яда, Шагъ, заз чидайвал, лезгийрихъ мугъманар куьчедал кьабулдай адет авайди туш гьа, – хъвер кваз рахана Салаудин.

– Гьил кьачу, гьил кьачу, стхаяр. Ша, чи кІвалин ракІарар куьн хътин ду-

стариз гъамиша ачух я. – Шагъвелед вилик, мугъманарни адан гуьгъуьнаваз къвед лагъай мертебадиз хкаж хъана.

Цийи мугъманри кІвалин дишегълияр тажубарнатІани, абуру чеб-чпивай квадарнач. Шагъвелета къумукъ халкъдин векилар ябахъ галаз танишардалди, абурун арада хваш-беш куьтягъ жедалди Багъаятани Беневшади суфра ачухна. Мугъманрин вилик лезги дагъларин дармандин векъерни алава хъувунвай чаяр эцигна. Ахпа суфрадал сад-садан гуьгъуьналлаз жуьреба-жуьре хуьрекарни, няметарни атана.

Дишегълияр, аялар къилди-къилихъ хъайила, итимри чпин ихтилатар кудна. Салаудинан патай ихътин гуьрмет, итимвал акур Шагъвелета, адакай таб авун хъсан туширди къатІана ва гъил къачунни тІалабна, вичин уьмуьрдин эхиримжи йисарикай куьрелди сугъбетна.

– Шагъ! Шагъвелед! РикІел хтана, – рахана Салаудинан стха Умарбег. – Вакай газетрани гзаф кхъенай. Вун гъа Шагъ я ман? Ви итимвал, лайихлувал гъа инални ачух жезва, стха. Вавай чаз ви уьмуьрдин туькьуьл, тІварцІел леке гъизвай чІаварикай ахъай тавунайтІани жедай, амма вуна са куьникайни, гъатта чна вакай пис фикир авуникайни къурху тахъана, ви сир чуьнуьхнач. Ви хътин михъивал, намуслувал алай вахтунда гзаф итимрихъ авач. Вуна зи стхадин хзанни лап четин вахтунда хвена. Сагърай вун, стха. Вун чна стхавиле къабулзава, эгер ви патай наразивал авачІа.

– Ваъ, гъелбетда. За авур са гъвечІи хъсанвал себеб яз куьн икІ атун, гуьрмет авун. Ихътин эгечІун заз багъа я. Им зи стха Роберт я. Гила куьнни чаз стхаяр я.

– Шагъвелед стха, – рахана Салаудин, – вуна авурди гъвечІи хъсанвал тушир. Белки, масад тиртІа, ахътин арада ам вичин къил саламатдиз хуьн патал алахъдай жеди, я гъа алчахриз куьмек гудай, амма вуна гъа сифте декъикадилай жувакайни фикир тавуна, чи къайгъу чІугуна. Вун тахъанайтІа, чи къилел а мердимазарри еке писликвал гъидай. Мад сеферда сагърай вун, стха, ви вири тухумни галаз. Эхъ, чунни къве стха я, гила чун къуд жеда, – итимар сад-садан къужахра гъатна.

Ихътин ажайиб агъвалат садани гуьзетнавачир. Амма къуд итимдини рикІивай разивал ийизвай. Шагъвелета истикІанриз чкадин ципицІрикай гъазурнавай чехир цана ва тост лагъана:

– Стхаяр, къенин югъ чун патал важиблуди, рикІелай тефидайди жеда. Зи рагъметлу дахди лугъудай, хва, жувахъ гзаф дустар ава лугъуз дамахармир. Халис дустар сад-къвед жедайди я. ГъакІ хъайила жуван рикІин къапу акатай низ хъайитІани ахъаймир, ада класунни, рикІиз раб сухунни мумкин я. За и акьулу келимаяр кваз къуначир. Гъа дахди лагъайвал хъунни авуна. Заз тестикъ хъайивал, гъар сад вичи ахъайзавай гъалатІар себеб яз камаллу жезва. Къуй чи веледри чпиз, къвалав гвай гвайбуруз ва гъакІни инсанриз зиян хкатдай гъалатІар ахъай тавурай ва абуруз дустар къазни, хуьзни чир хъурай. Зун къе пара шад я, гъикІ лагъайтІа, чи хзан къалин хъанва, чаз къве дуст, къве стха жагъанва. Чи сагълугъдай! Чи хзанрин сагълугъдай!

Салаудина, Умарбега Шагъвелетахъ дикъетдивди яб акална ва чехирни лезетдивди хъвана. Чехирдин тарифни авуна.

– Роберт чан, и чехирдикай стхайрив вахкудай къве гетІе гъазурна кланда.

– Лап исятда, тха чан, – лагъана Роберт къарагъна, фена.

– Шагъвелед стха, анжах хъел текъвез, авайвал лагъайтІа, зун и саягъда куьнал атунин терефдар тушир, яни икъванбур санал. Заз куь ацукъун-къар-гъун чизвачир эхир, – лагъана вичик тахсир квайда хъиз Салаудина. – Амма Умарбег стхади лагъана: «Чун фида, таниш жеда ва пишкешарни вахкана хкведа». Чунни атана ва гила зун пара шад ва рази я. Ви ва ви чІехи хзандин лайхлувал чаз мадни успат хъана. Сагърай вун, стха. Зун са гъафтедила хъфидаиди я. Кефердихъ, эгер хатадай анрихъ акъатайтІа, зал къил чІугун тавуна хъфиз тахъуй.

– Хъурай, хъурай стха, зунни пара шад я куьн атунал, икІ мукъувай таниш хъунал. Инлай къулухъ квез и кІвалин дарвазар гъамиша ачух я.

– Пара сагърай, – лагъана Умарбега. – Вазни чир хъухъ, Шагъвелед стха, Къарабудахкентда ви тухумдизни са къеле жезва. Аниз квевай мус атайтІани жеда.

Гуьруьш, танишвал акъван хъсандиз къиле фена хъи, на лугъуди лезги ва къумукъ халкъарин и векилар чеб-чпиз чиз гзаф йисар тир. Хъфидалди, машинриз ахкъахдалди Салаудина Шагъвеледан гъил ахъай тийиз лагъана: – Стха, Кефердиз рекъе гъат хъийидалди вилик заз вун ахкунайтІа кІанзавай.

– Ахквада ман.

– Квез вуч аватІа чидани, дустар, – хъуьрез-хъуьрез рахана Умарбег Шагъвеледанни Салаудинан арадиз гъахъна, – къе гъяд яни? Эхъ. Къведай хемис юкъуз за стха рекъе хутадай межлис къурмишзава, гъаниз квезни теклифзава, – Умарбег Шагъвеледазни Робертаз хушвилелди килигна.

– Къведай хемис юкъуз? – хабар хкъуна Шагъвелета, – Лап хъсан. Теклиф къабулзава.

– Пара сагърай, стха, – кІанивилелди къужахламишна Салаудина Шагъвелед.

Хзанди мугъманар лезги адетривди рекъени хтуна. Яр-емишдила, лезги няметрилай гъейри, цІийи хванахвайриз савкъатарни вахкана.

Фена стхаяр Къарабудахкентдизни. Пагъ, ина абур къабулайвал! Лап багъа-багъа мугъманар хъиз. Суфрадихъ «Газпромдин» чІехибурни галай. Умарбега Шагъвелед абурухъ галаз танишарна. Рахунар, тостар, алхишар, къве халкъдин гъурметдай сагълугъар гзаф хъана. Хъфиз гъазур хъайила Умарбега Шагъвелед маса кІвализ тухвана, «вахъ галаз ийидай са ихтилат ава» лагъана.

Гуьгъуьлар шадзавай Шагъвелета цІийи стхадин гафариз фикирни ганач, ам гуьгъуьнаваз фена.

– Шагъвелед стха, им тариф туш, за рикІевайвал лугъузва, заз вун гъихъ-тин итим ятІа акуна, чир хъана. Вахъ галаз санал кІвалахдай хиял гъатнава рикІе. Хиве къада, за вакай мадни делилар кІватІна, заз ви алакъунрикай, зурба крарикай райж хъана. За суфрадихъни валай вил алудзавачир. Акуна, вахъ мадни лайхлувилер ава. Гъавилай ваз къуллугъни теклифиз кІанзава.

– Заз? – Шагъвелед Умарбегаз тажублувилелди килигна.

– Эхъ, стха. Ваз чир тахъана жеч, республикадин газдин майишат чибурун гъиле ава. Зунни а зурба идарадин генеральный директордин заместитель я. Исятда Къиблепатан Дагъустандин хуьрериз худда газдин линияр тухузва. Чаз Дербентдин управленида жуван ихтибарлу ва кар алакъдай кас кІанзава. Авайдалай крар викІегъдаказ тухуз жезвач. Ви патай аксивал тахъайтІа, заз управленидин регъбервал ви хиве тун хъсан аквазва.

– Зи?

– Эхъ, стха. Валай алакьдайдахъ зун агъунва. Вуна анжах разивал це, амай месэлаяр зи хиве. Сад-къве гьафтеда жуваз ял хьиягъа, ахпа зи патав меркездиз ша.

Шагъвеледахъ лугъудай гаф амукънач. Ада вичи фагъум-фикирда, ахпа жавабни гуда лагъана.

Шагъвеледаз йикъар гьикI физватIани аквазвачир. Ингъе ам хтана варз алатзавай. Хайи кIвале ада шириндиз ахварарзавай. Дустагъдай ахъайна, Ватандиз хкведай рекъе ада багърийрикай гзаф фикирарнай. Абуруз вичикай авай хъилекай. Виридалайни кIани инсанар тир яъакай, Папа, аялри вич къабул хьийидани, хьийидачни, гьадакай. Абуруз гъайи къван дердерикай. Ингъе гила вири къулухъ галама. Алисман, Такабудин стхайрин алахъунар гзаф хъана, гьелбетда. Багърийриз хъел, ажугъ алудиз куьмекна. Яъал цIийи къилелай чан ахкъалтна. Папаз ам эцигдай чка авач. Адак са тахсирни квачирди, вири къуьруькар Семед дахдинбур тирди ачух хъана. Бейнида къве гьафте вилик, дакIардай месел вацран экв аватзавай береда чпин арада хъайи агъвалатдал чан хтана.

Хурухда гъахъна гагъ хъуьрез, гагъ шез Багъаята «Вучиз, вучиз на зи чарариз жаваб ганачир? И карди зи рикI пара тIарнай, зи ажугъдин цIай мадни къати авунай. Гъайифдин дерт мадни заланарнай» лагъайла, Шагъвелед тажуб хъанай.

– Багъаят, кIаниди, ви чарариз жаваб? За гъар са чарчиз къве жаваб кхьин хъувунай, амма вахъ галаз авай алакъа хабарсуз къатI хъанай.

– На заз чарар кхъена?

– Эхъ, эхъ, масанди. Мегер ваз кхьин тавуна завай акъваз жедайни?

– Я Аллагъ, чи арадиз гъахъай зулумкар вуж тиртIа? Шагъ, зи панагъ, даях, гъил къачу залай. Ви са чарни зал ахгакънач эхир. Гъавилай зун перт хъанай. Акъваз... Чаз аксиди са кас тир, зи дах...

– Семед дах?

– Эхъ, ширинди. Валай хтай чарарин аявални гъада авур хътинди я. ТIавус халадивай шумудра хабар къунайтIани «ваз хтай чарар авач» лугъуз жаваб ганай. Алдатмишна ада зун. Тапарарна ада закай. Вилер рекъел хъана зи, адани дахди чаз кар къуна. Икъван йисара чун-чаз къурна. Чун дердинин мука туна. Агъ дах, дах... За а ТIавус халадиз лугъудайди лугъуда хьи...

– Герек авач ва садакни тахсир кутамир, зи цуьк, – папаз пIагъар гана гъуьлуь. – Абуруз чпи ийизвай кар гъахълу яз акуна. Зи къилел гъайи дуьшуьшрив гекъигайла, ам са акъван залан тахсиркарвал туш. Къилинди, чун санал ала. Ви кIанивал, камаллувал, инсанвал себеб яз. Вун хътин дишегъли къвалав, зи аялрин диде хъунал за шадвалзава, дамахзава, зи цуьк, – Шагъвеледа юлдаш кIанивилелди вичив агудна.

Шагъвеледаз аялрин шадвални аквазвай. Абурун гъиле вахтуналди къакъ-уднавай дах, виридалайни хъсан дах гъат хъувунвай эхир. Багъаятан кIанивал мадни гъевеслуди, деринди, чимиди хъанвай. ада итимдиз ахътин йифер багъишзавай хьи, хъайи-тахъай крар, къазаяр вири рикIелай ракъурзавай.

Ара-бир къилди амукъайла бейнидиз Людмила гъахъдай. Вичин тазавал, ачухвал, къизмишвал гваз. Шагъвеледа адаз пудра зенгна, вич саламатдиз ахгакъайдакай хабарна, хзанда авай гъаларикай, аялрикай ихтилатна. Хъсан хабаррал Людмилади шадвална ва гъа са вахтунда дарихвили вич кармашзавайдакай шикаятна. «Вун зи патав мус акъатда?» суал гана гъар зенг авурла. Вуч лагъайтIани, урус рушани дагъвидин рикIе вичиз са пIипI жагъурнавай ва ара-ара ада гъа пипIай гъарайни ийизвай. Вични ахвар, мах туширди рикIел хкизвай.

Квализ къвезвай ксаривай Шагъвеледаз райондин уьмуьрдикай, арадал атанвай гьаларикайни малум жезвай. Виликан вагъши регъберрикай, абурун башибузукуьрикай районда садни амачир. Райондин кьилин кьуллугъдин иесияр жез кІанзавай кІамашри сада-садан кьилер тІуьна. Абурун азгъунвиллин, инсафсузвиллин буйругъар – ягъун-кьиникъар кьилиз акъудай гадаярни дустагъра гьатна. Садбур кьисасдин ругунрик акатна. Республикадилай кьецени ван авур къанлу тахсиркарвилери чІехи гьакимар районда къайда туниз, гьукумдин идарайра къанунсузвилериз рехъ гайибур кьуллугърилай алудуниз, къайдаяр хуьдай органра гьакъикъи къайда туниз мажбурна.

Виликдай санал кІвалахай ва я бязи крар тамамардайла алакъалу хъайи гадайри «ви фикир, планар гьихътинбур я?» лугъуз хабарар кьазвай, «вуч авуртІа хъсан я?» лугъузвай, сергъятдал «къизилдин муькъвел» гьа виликдай хъиз чапхун-тарашунин кІвалах давам жезвайдакай ахъайзавай. Арендада вуганвай ресторан, мугъманхана гегъеншарун, банкетдин зал эцигун ва мадни бизнесдин жуьреба-жуьре, абурун гьисабдай хъсан пул гьидай крарал машгъул хъун теклифзавай.

Шагъвеледа виридахъ дикъетдивди яб акалзавай, амма вичин фикир-хиял ачухзавачир. Зарафат-хъвер кваз лугъудай:

– Я гадаяр, акъваз кван, садра за ял ягъин, атІа чкайрин залан пас жувалай алудин, чи гъавайрихъ, шартІарихъ галаз вердиш хъжен, ахпа килигда зун.

Райондин администрациядин кьилин патайни векил атана. «Бес чІехидаз вун акуна кІанзава, вахъ галаз ийидай меслятар ава» лагъана.

– Атурай ман инал, – хъуьтуьлдиз рахана Шагъвелед, – чи кІвалин рактарар виридаз ачух я.

– Ам акІ я е, Шагъвелед стха, вунни гъавурда акъукъ, чІехидаз къайгъуяр пара ава, ада низ хъайитІани теклифни ийизвайди туш.

Шагъвеледан чиник цурувал акагайла, векилди кьатІана хъи, вичи герек авачир гаф лагъана ва ам вичин гъалатІ туькІуьр хъийиз алахъна.

– Шагъвелед стха, чун чаз чиз тІимил вахт туш, дустар, амадагар туштІани, душманарни туш, за вахъай чуьнуьхдач, чІехидаз вичикай герексуз ванер-сесер инсанрин сивера гьатна кІанзавач. Пака сятдин цІусадаз ада вун атун гуьзетзавайди я. Вун тухуз зун къведа.

Чехидан векил, Багъир, Шагъвеледаз чизвай кас тир. «Абадвал» гьерекатдик квай, гьатта сад-къведра суфрайрихъни санал ацукъай гада тир. Куьлуь бизнесрални машгъул хъайиди я. Идаз-адаз чиз-чиз писвал авуна акурди туш. Рахаз, вич хъсан патахъай кьалуриз кІандайди я, миллетдихъни рикІ кузвайди я. Ингъе кье райондин чІехидан ихтибарлу итимни я. Ихътин ксар ада вичин кьвалав кІватІнаватІа, чІехиди дуьз рекъе ава. Багъира авур рахунар бегенмиш хъаначтІани, кьилин теклифди тажубарнатІани, кьетІивилелди «вич атурай» лугъуз кІанзавайтІани, Шагъвеледа сабурлувал хвена. Багъир ада «хъсан я» лагъана рекъе хтуна.

Мугъман хъфейдалай гуьгъуьниз Шагъвелед мадни хиялрик акатна. Райондин чІехиди, кьунши хуьруьнви Гъайдар, виликдай Дербент райондин са идарадин регъбер тир. Муькувай таниш туширтІани, абур са шумудра жуьреба-жуьре мярекатра гьалтнай. Сада-садаз саламни ганай. «ВикІегъди, векъиди, нефс авайди я» лугъудай ванер-сесерни агакънай. Адаз зун герек атанва. Дустагъдай хтанвай кас. Амма кІвализ къведай викІегъвал авунач. Захъ галаз ийидай меслятар авалда. Де вун тажуб жемир. Белки, и теклиф Умарбегахъ

галаз алакьалу ятIа? Депутат, «Газпром межрегионгаз Дагъустан» ОАО-дин регъберрикай сад зи кIвализ атайла, Гъайдаран итижни виниз акъатна жеди. Депутат, гъаким дустагъэгълидин патав фич эхир. Са шумуд сятда адан кIвале амукъич эхир. Ина са вуч ятIани авазва. Гъа са вуч ятIани чириз кIанзавай хътинди я Гъайдараз. ТахъайтIа, адан зун квез я? Виликан гъунаранни захъ амачирла. Белки, зи имаратра вил аватIа? Килигда чун, фида адан патав, араба гъинай юзанвайди ятIа чирда.

Умарбеган теклифдикай Шагъвелед сифте нубатда Алисманаз ахъайнавай. Ада гъасятда разивал гана. «Шагъвелед стха, ахътин теклифдикай кьил къакъудун ахмакъвал жеда. Ви бахтуни гъизва, стха. Виликан крар, бизнесар ваз мад герек туш. Вун гъахътин са къуллугъдин иеси хъана кIанзавайди я. За гъа и месэладикай фикирзавайди тир. Ваз квел машгъул хъайитIа, хъсан я лугъуз, ингъе гила кар вич-вичелай туькIуьзва. Сагърай ви цIийи дустар! Абур республикадин майданда чпин чкаяр мягкъемдиз къунвайбур я, абурухъ галаз цуькI цаз жеда. Къулухъ чIугвамир, анжах виликди!»

Алисманаз гафари Шагъвеледан руьгъ хкажна, датIана вичи-вичиз тиркразвай гъикIда, вучда суаларни квахъна. Роберт стхадизни Умарбеган теклиф лап хъсанди яз акуна. «Чун такIанбур гъакI куз-хъукъваз рекьиде» хълагънай ада.

Пакадин юкъуз Багъир атана ва Шагъвелед адан машиндаваз фена. Хтайдалай къулухъ ам райцентрадиз садра фенай. Лазим чкадиз вичикай хабар гуз. Алатай йисара центрада са артух дегишвилер кьиле фенвачир. Сад-къве туьквен, рекъин къерехра цIийи кIвалер, автозаправкаяр, автоцехар артух хъанвай, администрациядин цIийи дараматни хкажнавай. Адан къенез фин са акъван регъят кар тушир. Дарамат къаравулрин гуьзчивилик квай. Багъира машин далу патахъай гъална. Еке варарай гъаятдиз гъахъна. И варарални къаравулар алай. Багъира абуруз туьтуьтI яна, салам гана. Къведни къвед лагъай гъавадиз экъечIна. Дараматдин къенепатар вижевайдиз туькIуьрнавай. Дегълизда гъалтзавай сад-къведаз салам гуз, Шагъвелед Багъиран гуьгъуьнаваз фена. Администрациядин кьилин приемныйда инсанар авай. Багъира секретаршадиз ва кIвачел алай къве «гъамбалдиз» салам гана, викIегъдиз ракIар ахъайна, кабинетдиз камар къачуна.

– Саламалейк, чан чIехиди, за ам гъана.

– Алексалам, Багъир, сагърай вун. Гила жуван крарал машгъул хъухъ.

Багъир экъечIна ва Гъайдар къарагъна Шагъвеледан къаншардиз фена.

– Хвашкалди ваз, – жегъилвал кумай къакъан буйдин итимди Шагъвелед гъил яргъи авуна.

– Сагърай, – лагъана мугъманди, гъилни къуна.

Гъелбетда, Гъайдараз Шагъвелед вуж ятIа, гъи багъдин емиш ятIа чизвай. Чин тийир делилар, месэлаяр ада талукъ ксаривай хабарар къуна, чирнавай. Яни лугъудайвал, ам гъуьрчел гъужум ийиз вири патарихъай гъазур хъанвай. Гъавилай ада сифте нубатда, адет тирвал, гегъенш жузун-кучузун авуна, дидедин, хзандин гъалар, яргъал, мекъи чкайра четин хъанани-хъаначни, хабарар къуна. Ахпа яваш-яваш вичин рикIик квай месэладални элячIна.

– Шагъвелед стха, заз чизва, вун кар алакьдай, девирдин гъавурда авай итим я. ГъакI вун кIвале ацукъдач. Квел машгъул жез кIанзава ваз?

– Валлагъ, гъеле ахътин крариз талукъ юкIвар-чипIер янавач. Атун-хъфинни гзаф я. Гъар жуьре теклифарни къвезва.

– Акъваз, акъваз, зав са ван агакьна, бес вахъ депутат Умарбег илифнавай лугъуз. Адаз, кьумукъдиз, вавай вуч кІанзавай?

– Завай са затІни, – лагъана Шагъвелета ва фикирна, кардай кьил акъудиз кІанзава касдиз, зав эгечІдай тегъер тайинариз кІанзава. Къуй, чунни кьеэбрал къугъун тийизвайди малум хъурай. – Чун хванахваяр я.

– Хванахваяр?

– Эхъ, Гъайдар стха.

– Ам атай югъ чир хъанайтІа, зунни къведай хьи куьнал. Чаз чарасуз гъялна кІанзавай газдин месэлаяр авайди я.

– Мад сеферда атайла, за ваз хабарда.

– Валлагъ, ам хъсан кар жедай. Зунни буржлу яз амукъдач, ваз са хъсанвал ийида. Шагъвелет стха, за ваз хиве къада, валлагъ четин кар я райондиз регъбервал гун. Лап атІа кьилелай гатІунна вири истемишдайбур я, им ая, ам ая, муькуьди ая, им це, ам це, а чаз гудайбур лап тІимил я, гъавиляй пара кІвалахарни кьилиз акъудиз жезвач. Агъалиярни нарази яз амукъзава. Абуруз чизвач, ара-бир зи кьил гъихътин къарада акІизвайди ятІа.

– Талукъ идарайривай, чІехибурувай жувани истемишда ман.

– Лугъуз регъят я, валлагъ, амма атІана жувахъ, халкъдихъ рикІ кудай ксар кІанзава. Эгер ахътинбур авач хьи, чи са карни туькІуьдач.

– Анал вун гъахъ я. Гъанриз чибурукай викІегъ ксар акъудна кІанда, руьгъдиз ажуз къуьрер хътинбур ваъ.

– Чавай ни хабар къазва къван? ВикІегъ гадаяр абуру ягъиз, рекъизва.

– Вучиз лагъайтІа, чи патай гъа жуьредин жаваб авач. Кимерални, собранийрални, недай-хъвадай суфрайрихъни сивиз къай гудайбур, цав кІурари яда, дагъ хъикъинарда лугъудайбур жеда, амма кар чкадал атайла, феи, катай падни чир хъжедач. Гъавиляй чи крарни акІахънава, дуст-кас, чи халкъ кесибвилени ава. Чи регъберар я лугъузвайбурни анжах чпин регъуьхъ яд акализ гъазурбур я.

– Валлагъ, вуна дуьз лугъузва, гъакІ я-е. Яраб гъикъван гагъда гъа икІ амукъдатІа?

– Чна а чи стхаяр лугъузвайбуруз гъахътин мумкинвилер гузмай къван гагъда. Гъайдар стха, Багъира лагъанай хьи, ваз захъ галаз ийидай ихтилат ава. Гъа ибур яни?

– Ваъ е, я стха. Заз ви бизнесдиз талукъ планрикай чир хъана кІанзавай.

– Зи бизнесдин?

– Эхъ ман, ви ресторан, мугъманхана. Вун чкадал алачирвиляй арендаторри абуруз ерли яб янач. Чи райондиз исятда гзаф мугъманар къвезва, амма абур къабулдай са абурлу чка авач. Вуна и важиблу месэла гъеле гъа вахтунда гъиле къуна, аферин валлагъ, гъанлай инихъ садани райондин имиждикай фикирнач. Чаз хъайитІа, ви мугъманхана ва ресторан арендадиз, ви патай ваъ тахъайтІа, маса къачуз кІанзава. Дараматар гегъеншарни хъувуна, хъсандиз безетмиш-ни авуна мешреблу чкайриз элкъурдайвал. Райондиз атай мугъманар ангар акурла, рази яз амукъдайвал.

– Хъсан фикир я, Гъайдар стха, амма куьне цІийибур эциг ман.

– Гъадакай за фикир авурди я, амма ахътин такъатар авач-е. Мадни лагъайтІа, ви дараматар кутугай чкайрал ала-е.

– ГъакІ яни?

– Эхъ, валлагъ. Виридалайни хъсанди, вуна абур чаз маса це. чна ваз администрациядай са къуллугъни гуда. Вун хътин итимар чаз герек авайди я.

Шагъвеледаз меслят хъсанди яз акуна. Ресторандани мугъманханада адан вил амачир. Гъа са вахтунда фикирна, Гъайдара са гуьлледай пуд къуьр язава. Зи гъилий бизнес акъудзава, вичин багъдихъ яд акалзава, зун вичин гуьзчивилик кутазва ва вичел гъалтайтла, заз хъсанвални ийизва. Къуй гъакI фикиррай.

– Лап хъсан, – лагъана Шагъвеледа, – дараматар за ваз маса гуда

– Я? – Гъайдар гъатта ягъунач. Ам икъван фад чIалал къведа лагъана, фикирни авуначир. Яраб вучиз ятIа? За къуллугъни гуда лагъайвилай рази хъанатIа? Хъурай, хъурай, гъакI фикиррай. ИкI кар туькIуьз акурди ам шад хъана, амма къалуриз кIанзавачиртIани, Шагъвеледа вири къатIана. Адан вилер гъиле къиф гъатай кацинбур хъиз авай. – Валлагъ вун сагърай, Шагъвелед стха. Анжах са тIалабун, къиметар виняй лугъумир е-е.

– Хъурай ман. Юкъван къиметар къадани вахъ галаз?

– Эхъ, валлагъ, сагърай вун. За вун икI фад меслятдал къведайди фикирначир, – акъатна адай.

– Район патал зун маса крарни ийиз гъазур я, – лагъана Шагъвеледа.

– Чизва, чизва, вун райондихъ, чи жемьтрихъ рикI кузвай кас тир.

– Гилани я, Гъайдар стха.

– Эхъ, эхъ, гъакI я. Герек чарар-цIарар за гадайрив гъазуриз тада, ваз амукъдайди са къулар чIугун ва пул къачун жеда.

– Хъсан я.

– Зун пара шад я вахъ галаз мукъувай таниш хъунал.

– Зунни, – тикрарна Шагъвеледа. – Анжах захъни са шартI ава. ГъикI хъана ви патав дерди гваз зи тIвар къуна ксар атайтIа, абуруз на куьмекда.

– Са рахунни алачиз, Шагъвелед стха, завай жедай месэла са четинвални авачиз гъялда.

– АкI ятIа, лап хъсан, – Шагъвелед къарагъна. – Гила ви ихтиярдалди зун хъфида. Мумкин я, мукъвара чун мад гъалтда райондин дердияр гъялиз. Сагърай! – Шагъвеледан эхиримжи гафарин гъавурда гъат тавур ва садлагъана къарагъай, хъфиз гъазур хъанвай итимдин гъилни къур Гъайдар тажубвилелди мугъмандиз килигна. Ам «гъелелиг» гафни лагъана викIегъ, мягъкем камаралди кабинетдай экъечIна.

Гъайдарахъ галаз савдаяр авуна пуд югъни алатнавачир. ЦIийи къилелай хзандин иеси хъанвайди хъиз авай Шагъвеледа ябахъ, аялрихъ, хтулрихъ, стхадихъ галаз Багъаятани Беневшади ргаз, суфрадал гъизвай хъчадин пичIекар иштягъдивди незвай. Милли, жуван хуьрекрихъ акъван вил хъанвай хъи касдин, ара-бир дидедини куьмекар гуз, сусари гъар нянихъ нубатдалди хинкIарар, пичIекар, афарар, хешилар, дулмаяр, расукаяр гъазурзавай. Чехи хзандин гуьгъулар шадзавай. Зарафат, хъвер ийиз, яъан ихтилатрихъ яб акализ, аялри гузвай суалриз жавабар гуз няни кечирмишзавай. Къецихъай автомашинрин туьтIуьтIрин ванер атайла, виридак юзун акатна.

– Вач, чан хва, – Робертахъ элкъвена Гъабибат, – килиг вуж ятIа, чи мугъман ятIа, кIвализ теклифа.

Роберт гъасятда къарагъна ва «хъуй, яъа чан» лагъана, фена. Декъикъани алатнач, ам хтана ва лагъана: «Чи гадаяр я, тха, вун акуна кIанзава». Шагъвеледа энгелвалнач. Фейила, акуна, куьчедал къве автомашин акъвазнава. Абурун къваларивни ругуд гада акъвазнава. Къвед фадлай чизвайбур. Шагъвеледан

ресторанни мугъманхана кирида къуна, ишлемишзавай Славикни Эдуард.

– Ягъ-гъ, зи амадагар, куън яни? Мегер кІвализ теклифайлани къвен тийиз хвашкалар куъчедал лугъудай адетар кугазвани куъне? – вучиз яТани гадаяр акъвазнавай тегъерди, абурун суфатри атанвайбурун фикирар къенибур туширди къатІана Шагъвелета.

– Эхъ, валлагъ, хвашкаларни лугъуз кІанзавай, – машиндин зунжур галай куълегар гъилияй гъилиз вегъез рахана Славик, – амма вахтни гежди тирвиляй и гадаярни галайвиляй...

– Славик, ви рикІелай фенвани, зи кІвале дустар, амадагар къад, къанни цІуд кас галазни къабудайди я. Гила гъикІ хъанва?

– Чаз са кІвалах чириз кІанзавай, – лагъана Славика, айгъамдалди вичиз авур туънбуъгъни кваз такъуна.

– Лагъ кван ваз вуч чир хъана кІанзаватІа.

– Чав ванер агакъна, гуя вуна чи, яни ви бизнес, дараматар маса гузвалда...

– Дуъз лагъана вуна, дуст-кас, куъбур ваъ, зибур. Гъавурда акъазва, ресторан, мугъманхана куъне куъбурай къунвай, тушни?

– Ваъ е-е, – гаф кудна Эдуарда. – Чибурай къунвайди тушир, амма маса гузва лагъайла-а, чазни лугъун тавуна...

– Эхъ, эхъ, чна абур хвена, зегъмет чІугуна, икъван вахтунда, гилани масадбурун гелни анра хъун лазим туш. Маса чаз це. Чун абур къачуз гъазур я.

– Куън геж хъана, дустар. Имаратар маса ганва.

– Низ? – къведайни санал къурху квай суал акъатна.

– Къе-пака малум жеда квез.

– Савда элкъуър хъия, Шагъвелет, чна вавай тІалабзава, – зур квай сесиналди буйругъна Славика.

– Ам жедай кар туш.

– Чна ваз меслятдалди лугъузва, Шагъ, чавай бизнес къакъудмир.

– Зи бизнес за квевай гъикІ къакъудрай, я гадаяр?

– ГъакІ яни? Чир хъухъ, Шагъ, ваз акур валара къуърер амач гъа. Чна лагъайвал тавуртІа, а имаратар садазни жедач. Абур руъхъведиз элкъведа.

– Эхъ, эхъ, руъхъведиз элкъведа, руг-руг жеда, – гадайрикай сад, къуърнерал, крчарал хъурт алай хътинди, виликди атана. Робертани гъасятда са кам адан къаршидиз къачуна. – Чна куънни тахъай мисалда.

– Вуч? На вуч лагъана йитих?! – Вичин хивез гуърушда къизгъинвал тваз кІан хъайиди Робертан агакънач, ам боксердин гъуд галукуъайди хъиз, нокаутдиз фена. И гъал акур масада гъасятда тапанчияр акъудна. Шагъвелет гъатта вичин виликан хътин дирибашвилел ахпа мягътелни хъанай, ада лекъенди хъиз хкадарна ва йифен мугъманрин къил акъатдалди, тапанчияр гвайдини чилел ярхарна, адан рекъвериз са гъуд чуъкъуън хъувуна. Адан гъилияй тапанчиярни ахкъудна, Славикал туъкІуърна.

– Герек туш, ямир Шагъвелет стха, им зи тахсир туш...

– Угъраш! Зи гъаятдал яракъ гваз, истемишиз къвен? Вун? И япалухарни галаз? Мегер ваз зун вуж яТана чизвачирни? Алчах! Вучда, чукІурдани ви мефтІер?

Стхайрай ихътин жуърэтлувал, зиреквал акур муъкуъ гадаяр вучдатІа чин тийиз, сад-садаз килигиз амукънавай. Абур гагъ руъгъ дабандиз фенвай Славиказ, гагъ вич-вичивай квахънавай Эдуардазни тамашзавай.

– Шагъвелет стха, секин хъухъ, яракъ агъуз. Чун ихътин чуъруък ида

лагъана атайди тушир. И кьей рухвайрин къадакъар буш хъана, гъил къачу чалай, – лагъана Славика галкIиз-галкIиз.

– Яда, я кьей хва, за вун, ида-ада гузвай пIапIрус чIугвазвай, духанда са пиводин бокал хъвазвай вач-хъша, итимрин жергеда туна, ваз кIвалах гана, маса гуьрметарни авуна, вун ибурни гуьгъуьна туна гъикI лагъана атайди я? Вучда, сифтегъан гуьлле ви рикIяй ракъурдани, тахъайтIа и кьей хцин, даргийрин гъилияй ахкъудна, алай буржарни ахлудна, маркунихъ ахъаяй, «зун ваз уьмуьрлук буржлу яз амукъда» лагъай гъайвандин, – Шагъвелета тапанчи Эдуардахъ элкъуьрна.

– Ваъ, ваъ, Шагъвелед стха, – Эдуард метIерал ацукъна, – зун ваз гъамиша буржлу я, заз чизва, гъил къачу, за лап къелетна Славикахъ яб акална. Чаз ихътин фикир ерли авайди тушир. И къехвайри вири чIурна...

– Эхъ, на лап дуьз лугъузва, куьне лап къелетна, кьейи рухвар. Гила за вуч авун лазим я?

Чилел гъеле ярх хъана, аламайбуру са вуч ятIани лагъана. Шагъвеледан патай хъуьтуьлвал акурди Славикан руьгъ чкадал хтай хътинди я.

– Куьтягъ, лал хъухъ! Зун рахадайла куьн гъинавайбур я? Эдуарда дуьз лагъайди я, Шагъвелед стха, чун инал къал акъудда лагъана атанвайди тушир. Мад сеферда гъил къачу. – И арада чилел алкъанвай къама ялар авайбур къахрагъна, тум къехве туна цIурзавай гурцIулар хъиз, пIузаррикай са вуч ятIани мурмур ийиз анихъди хъфена ва машинда ахцукъна.

Шагъвелета и жуьредин гъерекатар ерли гуьзетнавачир. Ада гъиссна, къене ажугъдин ялав куькIуьнзава. Вичи-вичиз «сабур, сабур ая» гафар тикрарна. Ахпа са-са гаф къадакъар ядай жуьреда, мефтIерин деринризни гъахъдайвал лагъана.

– Къуьрер ама, къинтурхва, амма асланар, пеленгар тIимил хъанва. Ваз лагъайтIа, идакай хабар авач. Эгер и куь билибердияр ресторандин ва мугъман-хандин цIийи иесидив агакъайтIа, ада неинки куьн, гъа куь ял галукъайбурни фейи пад чирдач. Гъавая зи къил тIармир, хъвач куь кIвалериз. И жегъиларни нубатсуз инжиклу ийимир.

– Вуж я ам, ахътин викIегъди? – лагъай гафариз са артух фикирни тагана жузуна Эдуарда. – Зун тамашда, фейи пад низ чир жедачтIа.

– Къуру лагълагъар ямир, гада, зи имаратрин иеси гила Гъайдар я.

– Гъайдар? Чи глава?

– Эхъ, куь глава.

– Ягъ-гъ, ада абурукай вучзава эхир? Вичиз тIимил авалдани имушествояр? – Славикан сес дегиш хъайивал. Гъайдаран тIвар къунмазди муькуь гадай-рикни са жуьредин гъалабадин гъерекат акатна. Шагъвелета шакна, гадайри чпи-чпихъ ихтибарзавач. Абурукай къвед-пуда пака вири Гъайдаран итимривни ахгакъарда. Гъавилияй сада-садаз «хъша, хъфин» лугъудай ванер акъатна.

– Эхъ, эхъ, квез хъфейтIа хъсан я, Славик, Эдуард, – Шагъвелета къаз-къаз «амадагрин» тIварар къуна, – куьн регъуь тахъана зи гъаятдал гъи чинар алаз атайди я? Муьжуьд йисуз куьне зи счетдиз гузвайдан чIехи пай пул янач. Я зи яъавни дуьздаказ пул вахканач. Куьне еке къелетна, гадаяр. Сад лагъайди, куьн гуж гъалибиз кIанз атана. Къвед лагъайди, квелай зи патав адет-къайдадивди къвез алакънач. Пуд лагъайдини, куьне куьн заз буржлу тирдини рикIелай алудна. ЯтIани за квез вири гъалалзава, хъвач, хзанрихъ галаз нез-хъвадай

сагъвал акурай. Мад куъчейра къахъраярни ягъиз кІан жемир.

– Шагъвелед стха, вун пара сагърай, – аслан яз атай Славик къуьрез элкъ-вена, – вуна Гъайдараз лагъ ман, чун кІвалахдал аламукъдайвал, ада ваз ваъ лугъудач.

– Хъвач, гадаяр, куън итимар хъиз атанвайди тиртІа, за гъакІ рекъени хутадай, хъвач. – Шагъвелед икъван гагъда кисна, муъкуъ гадайрин гъар са юзун вилерикай хкуд тийизвай стхадин къуьникай къуна, йифен мугъманриз далу гана, гъаятдиз гъахъ хъувуна.

Гъайдара вичиз хийир хкатзавай месэла яргъал вегъенач. Ракъ ифенмаз жуваз кІани гъалдиз гъана кІанда лугъудайвал, адан тапшуругъдалди маса гунин-къачунин чарарни гъазурна, Шагъвелета абурал къуларни чІугуна, адав пулни агакъна. Гъайдара рикІивай шадвалзавай. Сергъятдин, таможнядин къваларив гвай дараматар. Йикъан-йикъа инай вишералди инсанри, автомашири гъерекатзавай. Виридаз недай-хъвадай, ксудай чкаярни герек къвезвай. Куьрелди, муъштерияр бес къадарда жезвай. Абуруз кутугай шартІар, къулайвилер тешкилайла, хчІала ман пулар кІамай къван. Гъа ихътин гележегдикай фикирзавай Гъайдар са кардин гъавурда акъазвачир, вучиз Шагъвелед гъакъван регъятдиз ва гъасятда вичин дараматар, бизнес маса гунал рази хъайиди ятІа. Мумкин я, адаз пул герекзавай, гъавилияй савдани авуна. Маса себеб адахъ бажагъат авай. Вуч ятІани, ам за алдатмишна. Юкъван къиметрай ахътин пул ва инсанар квай чкадин иесивална. Гаф авач ваз, Гъайдар, – къарувалзавай касди вичел. – Гафуник бахт квай макъам чир хъана ваз. Аферин!

Гъайдар гъиле къур кар пакадал вегъедай итим тушир. Ада меркездай пешекарар гъана ва дараматар гегъеншардай, цІийикІа туькІуьр хъийидай проектар чІугваз туна ва устІарар кардикни кутуна.

Белки, пуд гъафте алатнавай жеди, меркездай зенг авурла, райондиз республикадин Халкъдин Собранидин депутат Умарбег Бекмурзаев къвезвайдакай хабар гайила. «Яраб идаз вуч кІанзавайди ятІа? – сифте хиял фена Гъайдара нарикІяй. Ахпа ада веревирдер ийиз гатІунна. Йис куьтягъ жезва. Къведай йисан паланар тестикъар хъувун герек я. Къе-пака республикадин бюджетни къабулдайди я. Ахцегъиз, Рутулиз къван газдин линияр тухуда лугъудай ванерни аваз са шумуд йис я. Мумкин я, райондай гъукуматдин тІварунихъ кхъей чарарини чпин кар авуна жеди. КъвезватІа, атурай, хъсандиз къунагъламишда ман, чи крар вилик тухуз куьмекни гудайвал, – лагъана вичи-вичиз райондин къили.

Умарбег Бекмурзаев Шагъвеледни галаз атайла, райондин къил, гъелбетда, мягътел хъана. Ахпа халкъдин депутатди «таниш хъухъ, им Дербентда авай чи управленидин начальник Шагъвелед Абдулкъадирович я» лагъайла, Гъайдара нарвилер къежел акъатна. Гъа и легъзейра бейнидай фикирар фена: «Валлагъ, яман гада я. Адаз виликамаз чизвай, гъавилияй лугъунни авунай. Чун мукъвара мад гъалтда, райондин месэлаяр гъалда. Ахътин къуллугъ! Низ? Шагъвелетад. Дустагъдай хтанвай йитихдиз. Я, я, яман гада я. Адахъ галаз дуст хъун хъсан я. Умарбег хътин далуярни галаз хъайила...»

– Зун, зун-н, пара шад я, – къаз-къаз гафар акъудна Гъайдара. – Жуван районгъили ахътин къуллугъдал хъун. Умарбег Ханмурзаевич, куън икІ мугъман хъунални зун пара шад я. Чаз квевай идай хейлин тІалабунарни авайди я гъа.

– Чизва, чизва, гъавилияй атунни авунва. Къенлай къулухъ вири арзаярни, тІалабунарни Шагъвелед Абдулкъадировичаз авуна кІанда. Къиблепатан Дагъустандин газдин месэлайрал гила ам машгъл жеда.

– Хьурай, хьурай, чаз кІвалахизни регьят жеда, адакай менфятни хкатда.

– Гьамни дуьз я, амма куьне арзадин чарар кхьена, гила заз куьне Самур дередин хуьрериз газдин линияр тухунин гьакъиндай вуч авунватІа лагь.

– Исятда, исятда, – Гьайдара телефондин трубка хкажна, зенгна ва а пата авайдаз герек документарни гваз вичин патав атун теклифна.

Мугьманди райондин кьилихъ галаз кьведай йисан бюджетдик кутадай газдин линияр тухудай хуьрер тестикьар хьувуна, чкайрал хуьрерин администрацийри тешкилдай кІвалахар тайинарна, гьазурнавай документар, хейлин дегишвилерни кухтуна, гьафтедин кьене гьукуматдал агакьарун герек тирди малумарна. Шагьвеледни сифте нубатда фикир гана кІанзавай месэлайрин гьавурда туна.

Сугьбетрилай гуьгьуьниз Гьайдара мугьманриз «Кьизил балугь» кафедра тІуьн-хьунни гана. Умарбег Ханмурзаевич рекье хтурдалай гуьгьуьниз Гьайдара Шагьвелед кьужахламишна, фадлай такур багъри хьиз, ва ахпа лагьана?

– Шагьвелед стха, ваз чидани, вун ахьтин кьуллугьдал хьун чун патал гьихьтин дамахдай кар ятІа. Зун пара шад я. За гила вак еке умудар кутада, чи вини патавай агъалийрин вилер газ гьунал алаз хейлин вахт я.

– Зун гьеле зи везифайрин гьавурда хьсандиз гьатнавач, стха, за анрай кьил акьудда, мумкинвилер, гьукуматдин планар чирда, ахпа кардизни худ гуда. Де сагърай, зун вилив хуьзвай кас ава.

– Сагърай, сагърай.

Жавабдарлу кьуллугьдин везифаяр хиве гьатнавай хва кІваляй жагьизмачир. Дербент, Махачкала, Кьиблепатан Дагьустандин районар... Гьар юкьуз са гьиниз ятІани физвай, анра геждалдини амуькьзавай. Хтайлани, чин-гьил, беден чуьхвейла – месик. Гьатта хуьрек недай кьимишни амуькьзавачир. Гьакьван галат жезвай. Ара-бир кІвализ хквезни агакьзавачир.

Гьабибатаз хцихъ галаз ийидай ихтилатар авай. Робертан патахъай. Мегьрибанан аялрин гьакъиндай. Школа куьтягьнавай адан хва куьчейра авай. Ингье гила рушани аттестат кьачуда, ам саник кутуна кІанда. КІвалерини чпел гьил элкьуьр хьувун истемишзавай. Цларилай сувагьар алатзава. Шиферар ханвай чкайрай чІимел йикъара тІилияр кьвезва. Жагьундин цла кьвал ганва, кІвалин вилик квай багъдикай там хьанва...

Куьрелди, Гьабибат дидедин рикІиз гуж гузвай, ам дарихарзавай дердияр, кьайгьуяр садни кьвед тушир. ДатІана зегьмет чІугваз, гьар са кар мукьуфдивди, вахтунда ва абурлудаказ кьилиз акьудиз вердиш дишегьли рикІе акІанвай крар тамамариз тежез дертлу тир.

Эхир са гьяд юкьуз Шагьвелед адан гьиле гьатна ва Гьабибата галай-галайвал хциз вичин рикІ динж тийизвай дердийрикай лагьана. Шагьвеледа ябахъ кисна яб акална ва ам кІанивилелди вичин кьужахдиз чІугуна.

– Я чан яъа, вуна виридакай фикирзава, анжах жувакай ваъ. За сифте нубатда вакай фикирзава. Заз вун меркездиз тухуз, духтурриз кьалуриз кІанзава. Ви кІвачер, вилерни авайдалай хьсанар хьийидайвал. Мадни...

– Ваъ, рикІиз кьей хва, а больницайра зи кар авайди туш. Зибур вири яшлувилин кьелетар, лишанар я.

– Белки, гьакІни я жеди, амма чан яъа, вун са больницайрани кьаткурдач. Чаз ана чи духтур ава кьван, Алисман стха. Ада вичиз чидай лап хьсан духтуррихъ галаз ваз куьмек гуда.

– Я чан хва, Алисман Аллагьди хуьрай, ада заз датІана куьмекар гайиди я. Вуна за лагьай крар кьилиз акьудур, ахпа зун сагъни хьжеда.

– А крарин гьакъиндай за кьайгьу чІугвазва, яъа. Лап пака устІарар кьведа, абуру зи кІвалер ремонтда. Ахпа чун вири гьаниз эхкьечІа ва и кІвалер кьайдадиз гьида, ина отопление твада. Робертни хкида, чун меслят хьанва. И

квалера адан хзан яшамиш жеда ва ада кваллахдай чкани жагъурда. Багъдиз мулат ядай устарарни хуре ава. Эверда къвед-пудаз, са гъфтеда абуру багда герек вири крар тамамарда. Вахан хва зи гъилик жеда, гъелелиг ада шофер яз кваллахда, ахпа келуникни кутада.

– Валлагъ, вун сагърай, зи хва, на зи рикелай залан пар алудна хьи. Я чан хва, а ремонтар, устарар, абуруз пуларни канзавайди я гъа...

– А пул лугъудай затуникай гъич фикирни ийимир, чан яъа. Чал чан алачни тахъайта, вири гъа ваз кандайвал жеда, чан яъа. Анжах чаз сагъвал гурай.

– Амин. Ви гафар Аллагъдив агакърай, я Аллагъ.

– Ви риклик кумай маса зат-мат авани, чан яъа?

– Я чан хва, яъаз канзавайди сад я, куън сагъ, бахтлу хъун, усалвиле гъат тавун. Исътда вахан гъал, яшайиш хъсанзавач. Адал хейлин буржарни алай хъгинди я. Жувалай алакьдай куъмекар за гана адаз.

– Архайин хъухъ, яъа чан, адал са буржни аламач. Квалени герек вири шейэр, суърсет ава.

Гъабибата зайиф гъилералди хва вичив агудна, адан гъилер гъилера къуна, абуруз пагъар гана. Шагъвелета и кар гъич гуъзетнавачир. Ам, гъвечи аял хъиз, яъан гъапа гъахъна, вилериз гъатта къеж атана.

– Ширин яъа, на мад сеферда залай гъил къачу, зун себеб яз ахътин мусибатар хъана. Гила, за ваз хиве къазва, яъа чан, вири хъсан жеда. Анжах чун Алисман стхадихъ илифин.

– Илифда ман, чан, илифда. Аллагъди хуърай куън, балаяр. Аллагъди хуънни авуна вун, тахсир квачирвилай. Уъмуър вич азиат я, хва. Вучда, имтигъанар гъахътин туъкъуълбур хъанатани, чун анрай акъатна. Мад ви, чи балайрин рекъел ахътин къурумсахар, мердимазарар гъалт тавурай. Агъ-гъ-гъ, са кар рикелай алатзавай гъа-а, – Пузаррик хъвер ахкатна дишегълидин.

– Вуч я яъа? – Шагъвелетни шаддиз хуърена.

– Бес гъамни ваз за лагъана канзавани?

– На талгъайла, бес ни лугъурай? Зун гъавурда гъатзавач эхир.

– Ви свас...

– Зи свас Багъаят?

– Эхъ, я хва.

– Адахъ вуч хъанва къван? Адаз кимиди вуч я?

– Агъ хва, агъ-гъ, адахъ са затни, анжах вун туънт жемир, ахътин свас гъалтай зун бахтлу къари я. Чан яъан, адаз дегишдай партал герек я.

– Дегишдай партал? – Шагъвелет рикливай хуърена ва ада яъан пелез, гъилериз пагъар гана. Ада са вуч ятани къатана. – Я чан яъа, валлагъ на гъил къачу, къуллугъдин къайгъуйрин гъилай гъич фикирдизни атанач. И гъалат лап къе туъкуър хъийида. Къе заз азад вахтни ава.

– Ая, ая чан хва, жуван сусаз гъамиша галайвилер ая.

– Гъадазни, вазни, аялризни, чаз кани амайбурузни ийида, чан яъа, – лагъана Шагъвелета, диде вичин къужахда са гъилле чуъкъвена...

Вири Аллагъдила аслу я, вахт са квелайни, нелайни аслу туш лугъуда къван. Шагъвелетавайни йикъар, гъафтеяр, варцар гъик къезватта, гъик физватта, къил акъудиз жезвачир. Гъар йикъан къайгъуйри адан рикелай вич аватай дустагъни алуднавай. Уъмуърдикай, метлебсуздаказ хкатай муъжуъд йис эвез хъийиз, чкадал хкиз канзавай хъиз, ам кваллахдин, къайгъуйрин яцла гъатнавай. Вич патал цийи кар тир газдин майишатдин вири хилерай къил

акъудиз алахънавай. Мукъвал-мукъвал меркездизни физвай, совещанийра, конференцийра иштиракзавай, Москвадай, Пятигорскдай, Ростовдай къвезвай пешекарар, Чехибур къабулзавай. Газдин майишат зурба мумкинвилер авай, государстводиз еке налогар, къазанжияр гъизвай, халкъдиз пара регъятвилер гузвай Чехи ва девлетлу къурулуш тир. Ина КВалахал хъунал ва стхани райондин электросетрин кьиле эцигунал ада шадвалзавай.

Цийи йисни атана, алатнавай. ХъуьтГуьвайни вичин къуьдвал бегъемвилелди ийиз хъаначир. Январдин юкъвара ва февралдин сифте кьилий аязри, живери чпикай хабар ганатЛани, амай вахт, на лугъуди, зул давам хъана. Хуьре, района Яран суварни виликан йисаринбурулай гурлудаказ къейдна. Мярекатра вири районрин Чехибуруни иштиракзавай. Им Шагъвелед патал цийивал тир.

Майдин варз эхирдиз къвезвай, амма тЕбиат гъелени члада амазмай. ХъуьтГуьз живер тИмил къванатЛани, гатфар чин ачухайди жезвачир. Цава сад-къве югъ квачиз датЛана цифери агъавална. Гагъ марфари, гагъ ригеяр алай хътин гарари, къайи гъавайри тЕбиатдиз къацу ранг къачудай, багълариз, тамариз вахтунда цуькламишдай, инсанрик гатфарин гъевес, гъейранвал кутадай, рушариз хъуьтГуьн Чулав, рагъу, шуьтрукъуь рангарин партал экуь, яру, цIару, къезил булушкайралди, кофтайралди эвездай мумкинвал ганач. Июнь алуькъда, ахпа алатай йисара хъиз, садлагъана лап чимини, зегъемни жеда. Куьчедиз экъечIдай иштягъни амуькъдач.

Шагъвелед вичин везифайрин гъавурда хъсандиз гъатнавай. Умарбег ва маса Чехибурни адалай рази тир. ГьикI рази жедач, ада управленидин КВалах акI тешкилна хьи, работникриз КВалахдай хъсан шартIар дуьзмишна, коллектив авай дарамат ремонтна, гегъеншар хъувуна, районрин газдин майишатра рехъ гузвай кимивилерал, нукъсанрал эхир эцигун патал серенжемар къабулзавай. Агъалийрин патай акваз-акваз арзаярни тИмил жезвай. Къилинди, агъалийри, карханайри, идарайри ишлемишзавай газдин эвездай гузвай пуларин къадарар виниз акъатна. Ихътин менфятлу КВалах тешкилай руководителдиз цийи автомашинни чара авуна.

Са гафуналди, КВалахдин, хзандин, руководстводихъ, инсанрихъ галаз авай алакъайрин жигъетдай вири хъсанзавай. Ара-ара Людмиладихъ галазни рахазвай. Нубатдин ислен юкъуз дишегълиди адаз са шумудра зенг авуна, амма жуьреба-жуьре къайгъуяр аваз Шагъвеледавай рахаз хъанач. Нянихъ элкъвейла хъиз, трубкадиз Людмиладилай хабар атана: «КIаниди, мумкинвал хъанмазди зенг ая, вун герек хъанвай инсанар ава».

«Зун герек хъанвай инсанар? Яраб абур вужар ятIа? Гъелбетда, Людмила. Мад вуж жеда къван». Гагъ фикирлу тир, гагъ хъуьрезвай Шагъвеледан хиялра Людмилади агъавалзавай. КIвализ хъфидалди вилик ам вичин рикI къве патал пайнавай дишегълидихъ галаз рахана ва адавай ван хъайи ихтилатди итим КIеве туна.

Людмила дустагъдавай стхадин патав фенвай. Адан гъал писзавачалдай. Гъулдан-лезгиди стха вичин къаюмвилик хуьзва, ам пара рази я лугъуз шадвалзавай Людмилади ва сагърай лугъузвай. Эхъ, Шагъвеледа Гъулдан-лезгидал Валерадин гъакъиндай хабар агакъарнай, адаз «КIуф ядайбур» тежедайвал. Касди тавакъу кьилизни акъудзава. Сагърай вич, разивална адал Шагъвеледа. Амма Людмилади гайи къвед лагъай хабар вилив техуьзвайди, алай макъамда ерли герек авачирди тир.

Валеради вахав Гьулдан-лезгидин чар вуганвай. Ана кхьенвайвал, Гьулдан-лезгидин вах пис азардикди начагъ я, адаз куьмек герек я, Москвадин клиникадиз тухудайвал. И куьмекни гьикI гудатIа анжах Шагьвеледаз чизва.

Маса ихтибарлу кас адаз жагъанач, гъавиляй мад зун инжиклу ийизва, – фикирна Шагьвелета. – Аниз физ, хквез са гъафте къван кIан жеда. Людмила такуна хквез жедани? Ваъ, гьелбетда. Ина кIвалахар, къайгъуяр – кIамай къван. Чехибуру ихтияр тагайтIа, вучда? Чара авачир, гьикI авуртIани фена кIанзавай. Гьулдан-лезгидин тIалабун тамамар тавуна жедач, адан вил зал жеда. Вах къутармишиз тахьайтIа, тахсир зи хиве гъатда. Кар пакадал вегьедайддини туш. Итимди Умарбегаз зенг авуна, ам гина аватIа чирна. Хуьре, кIвале ава лагъайла, Шагьвелета вич аниз къведайдакай хабарна.

Умарбега Шагьвелет хушдиз къабулна. Мугъмандик са гьихьтин ятIани гъалаба квайдини къатIана ада. Хуьрек туьтIуьнмаз дерди ахъайизни тунач. Ахпа Шагьвелета вичиз акъатнавай рекъикай ихтилатна.

– Вач, куьмек це жуван дустуниз, – лагъана Умарбега, – анжах са гъафте ваз вахт. Командировочныйни кхьихъ жуваз. Акъваз, белки, вуна Челябинскдин трубопрокатный заводдиз фена, чаз газдин турбаяр ужудаказ къачудай са уламни жагъурин.

– Эгер лазим кар ятIа, фида, жагъурда.

– Лап хъсан, лап хъсан, акI хъайила, гъафтени зур ваз. Анжах месэла туькIуьрдайвал ая.

– Алахъда зун Умарбег Ханмурзаевич.

Яргал рекъиз финин кар икI туькIуьдайди гьич фикирдизни атаначир. Челябинскда турбайрин месэла гьикI гьядатIа чизвачиртIани, Шагьвелета Умарбеган патав финал разивалзавай. КIвалинбурни гъавурда туна, кIвалахал талукъ пешекарриз ийидай-тийидай тапшуругъар гана, нисини жедалди Шагьвелет рекъе гъатна. Минводдиз, анаини самолетда аваз Челябинскдиз ва ахпани Гьулдан-лезгидин диде яшамиш жезвай поселокдиз.

Светлана Егоровна хчин дуст, викIегъ, регъимлу лезги акурла, акъван шад хъана хъи, ада дагъви вичин къужахдай ахъай тийиз хейлин вахт хъана. Эхир вилер накъварив ацIанвай яшлу дишегъли рахана:

– Хци чал вун акъатун мумкин тирдакай хабар агакъарнавай, амма вун икI фад акъатдайди чизвачир. Сагърай вун, лезги хва.

– Де хъана, хъана, Светлана Егоровна, шелар лазим авач. Ви гьал гьикI я?

– Пис туш, хва, пис туш, Аллагъдиз шукур, амма руш къил акъат тийидай азарди къунва. Адаз сеbeb жедай больница, духтурар анжах Москвада авалда. Еке харжиярни кIанзава. Гвай пуларни гьикI куьтягъ хъанатIани къил акъатнач. Руша вичиз машин, зи кIвализ герек шейэр, хтулдиз мотоцикл, гъакI маса затIарни къачуна. Рушан анализриз, духтурризни акъатна са къадар. Валлагъ, чан хва, пул жедалди тахъун хъсан я. Пул гъиле гъатайла къачудай затIарини гъасятда чеб рикIел гъида.

– Вучда, Светлана Егоровна, пул гъахьтин затI я. Авайлани четин я, авачирла генани пис я.

– Инсанриз гзаф герек авайди туш а пул, чан хва. Гъиле-тушIа экъуьрдайди, яшамиш жедайди хъанани, гъам бес я.

– Жуваз тади гумир, Светлана Егоровна, вири хъсан жеда. Гъа Москвадизни тухуда чна Елена. Им гъа вуна лугъузвай са артух герек авачир пулни, – Шагьвелета кIвализ къведалди вилик Гьулдан-лезгидин хазина кIевнавай

чкадал кьил чӀугунвай, ада лагъай къадар пулни къачуна, гила ам Светлана Егоровнадин вилик эцигна.

– Я чан хва, вун анай иниз, чи гъарайдиз атун, икъван пул...

– Ви Арсений хциз сагърай лагъ, ам пара викӀегъ, жумарт, куьн кӀани хва я, зазни стха хьиз я. ГъакӀ хъайила, адан ериндал куьн кӀевяй акъудун зи буржи я.

– Сагърай, чан хва. Вун чаз Аллагъди ракъурнавай малаик я.

Рахунар, лувкӀуьнар куьтыгъ жезвачир. Елена больницада авай. Адан гъуьл Станиславахъ, Арсениан хва Сергеяхъ галаз Шагъвелета начагъдал кьил чӀугуна, адаз сабурар гана. Къилин духтурдихъ галаз раханвайди, пака вич Москвадиз тухузвайди раижна.

Сифте сеферда акурдалай хейлин яхун хъанвай дишегъли, туьтуьна суал акӀанвай хьиз, гагъ вичин итимдиз, гагъ Шагъвелетаз килигна.

– На са фикирни ийимир, кӀаниди, – рахана хъуьтуьлдиз Станислав. – Секин хъухъ, Шагъ стха атана. Ада вири месэлайр гъялнава. Пака чун меркезда жеда. Больницадихъ галаз раханва. Духтурри чун гуьзетзава.

– Шагъ, пара сагърай вун, – рахана Елена явашдиз. – Чна ви хъсанвал гъикӀ ахгакъарин?

– Вун сагъ хъхъайла, чи ракъар авай Лезгистандиз атайла, ахгакъарда ман, – пӀузаррик хъвер кваз лагъана Шагъвелета.

– Акурай чаз гъахътин йикъар, – Еленани хъуьрена.

– Аквада, аквада, – алава хъувуна Станислава. – Чун аниз фида, Каспий гуьулуьн ятара эхъведа, лезги багъларин емишрикай дад аквада.

Акваз-акваз начагъдан гуьгъуьлар хкаж хъана. Ада Шагъвелета гъанвай ичерикайни са шумуд цӀурк тӀуьна. Начагъди мад инжиклу тавун патал Шагъвелет абуруз сагърай лагъана, Светлана Егоровнадин патав хъфена. Са йиф адан рикӀел хкунрихъ, Лезгистанда акъудай йисарикай, чкадин инсанри чпиз авур къван хъсанвилерикай, абур акунихъ вич цӀигел тирдакай ийизвай ихтилатрихъ яб акализ акъудна. Пакамахъ ам Светлана Егоровнади чранвай пирожкаяр чантада туна, юзана. Яраб гъиниз ятӀа? –суал гунни мумкин я куьне. Гъелбетда, Людмиладин гъарайдиз.

Громоврин кӀвалериз мукъва хъайила, Шагъвелетаз сифте нубатда сала кардал машгъул Мария Петровна акуна, ада чилиз пер язавай. Хъчар, афнаяр цадай тӀунар гъазурзавай хътинди тир. Дагъвиди гъаятдиз гъахъзавай кӀарасдин куьлуь ракӀар ачухна ва адан чӀигъ-гъ-гъ-дин ванцел дишегълиди кьил хкажна. Адаз ракӀарин сиве акъвазнавай чӀагай итим акуна. Чкадинбуруз са артух ухшар тушир итим. Юкъни дуьзар хъувуна ам итимдиз дикъетдивди килигна.

– Здравствуйте, Мария Петровна, – салам гана Шагъвелета.

Дишегълиди салам къуна ва итимдиз акваз-акваз адан суфатда дегишвал гъатна. Тажубвал, гъейранвал, шадвал – вири санал.

– Шагъ! Шагъ! Ам вун яни? – ада виликди камар къачуна.

– Эхъ, Мария Петровна, зун я.

Мария Петровна садлагъана къулухъ элкъвена ва ада «Люда, Люденка!» гъарайна. Са легъзе ял къуна ада мад эверна: «Люденка! Люда!»

Мария Петровнади акӀ эверзавай хьи, низ чида Людмилади вуч фикирнатӀа, ам «диде, диде» гафар эзбериз къецел акъатна.

– Вуч хъана, я диде?

– Килиг, килиг, чаз мугъмандиз вуж атанват!а...

– Шагъ-гъ-гъ, – КІвачел залан дишегъли виняй агъуз ацукъна. – Шагъ-гъ-гъ. Вунни заз икІ ахквада жал...

Вичин нубатдай Шагъвеледни мягтел хъана. Людмиладин акунрал, адан бедендин дегешвилерал. Ухшарар вири Людмиладинбур, амма ял тунвай еке шар кутунвай хътин руфун? Вах я жал? Ваъ, ваъ, вах адаз авайди тушир эхир. Гъуьлуьз фенва жал? – вичи-вичиз суалар гана дагъвиди. – Телефондай рахадайла ада садрани и кардикай лагъанач эхир. Анжах зун КІанивиликай ийизвай ихтилатар.

– Люда, я чан руш, вахъ вуч хъана? – Мария Петровнади рушан патав гъерекатна. И кар акурла, Шагъвеледани виликди камар къачуна.

– Шагъ-гъ-гъ, – Людмила къарагъна. – Шагъ-гъ-гъ зи, – дидедихъай са утанмишвални тавуна ам итимдин къужахда гъахъна. – КІаниди, зи экв, зи мурад, – ада итимдал теменрин марф къурна. Шагъвеледавай я теменар ин-кариз, я дишегъли къужахдай акъудиз хъанач. – Шагъ! Зи рагъ, зи варз! Зи нефес, зи экуь дуьнья! Вун заз аквазва? Зун авайди ви къужах я?

– Бесрай ваз, – сесиник къалп наразивал кваз буйругъна Мария Петровнади. – КІвализ хъвач. Куьчедай физвайбуруз тамаша къалурмир. Вунни Шагъ КІвализ алад, – итимдин далуда гъил атІумарна Марияди.

Итимдиз буйругъ бес хъана, ада Людмила къужахдай акъудна ва адан хъуьчуькай къуна КІвалин къенез камар къачуна.

Мариядини Людмилади рикІивай шадвалзавай, амма дагъвидин пер ханвай. Ада КІанзни такІанз дидедини рушан суалриз жавабар гузвай, хуьруькай-КІваликай ихтилатзавай, амма бейнида дяве физвай. Людмиладин руфуниз килигиз кефи чІур жезвай. Телефондай вичин КІанивиликай, вил хъуникай къахъраяр ягъиз, им ина гъуьлуьзни фенва, къе-пака аялни хада. Шагъ, на ина вучзавайди я? Къарагъ, хъвач. Белки, им лап хъсан кар я жеди. Ам вич-вичелай залай алатна. Бес абур икъван вучиз шад я? Лап чпин багъри яргъал сиягъатдай хтай хъиз шадвалзава, – дагъвидин бейнидиз текъезвай фикирар авачир.

Мугъмандин чиник серинвал акатнавайди такуна амукънач. Людмила нубатдин сеферда цІун КІвализ фейила, Марияди хабар къуна?

– Я хва, ви кефи авачни?

– Ава, ава, Мария Петровна.

– Бес заз вун хъсан аквазвач хъи, ви чина бейкефвилин суй ава.

– Мария Петровна, Людмила гъуьлуьз фенвани? Эгер акІ ятІа, за муба-ракзава.

– Гъуьлуьз? Ваъ, я чан хва.

– Бес-с, бес-с адан...

– Агъ, дагъви, дагъви къегъал, туьнт лезги. Гъавилай ви гуьгъуьлар чІур хъанвай къван. Шад хъухъ, язна, зи рушан бедендик квайди ви хва я.

– Хва? Зи хва?

– Эхъ, эхъ, жуьрэтлу дагъви. Ви ивидин КІус.

На лугъуди, Шагъвеледан мефтІера гранат хъиткъинна. Ам садлагъана къарагъна, гъаятдиз, КІвалерин далу патахъ фена. Хва, зи хва. Багъаятни аялдик квайди я. Людадини ина савкъат гъазурна. АкъалтІ тийир шадвилин гъиссери итимдиз вич цавуз хкажна, гъавадай тухузвай хъиз авай. Гъа и арада адаз Людадин сес атана.

– Шагъ! Шагъ-гъ, вун гъинава?

Людмила. Вуна адакай пис фикирни авунай гъа. КилигайтIа... фикир да-
вамардай мумкинвал амукънач. Адаз вичелди катзавай дишегъли акуна. Ам
атана, лап хенцI хъиз, итимдик ккIана.

– Шагъ-гъ! Зи кIаниди, ширинди. Ваз чир хъанайтIа, гъикъван зун вахъ цИ-
гел, дарих тиртIа. Зун са шумудра гъа ви рикI алай Лезгистандиз къвез гъазур
хъана, амма дидеди акъвазарна. Заз вун акъван кIан я хъи, Шагъ, вун акурла,
зун михъиз гъалдай фена, жуван вилерихъни ягъаз кIанзавачир. Зи Шагъ! Зи
дуьнья, зи цавар, чилер. Хъша, хъша кIвализ... – дишегълиди итимдиз темен
гана. – Зун вахъ акъван тамарзлу я хъи, хъша...

Пуд югъни пуд йиф. Абур гъикI акъатнатIани акунач. Шагъвелед кIаниви-
лин, ашкъидин, лезетрин тавханадиз аватнавай ва анай эхкъечIдай фикирни
бедендихъ авачир. Амма бейнидай буйругъна: «Бес я, гада. Вун командиров-
када авайди я. Вад югъ фена, ваз амайди къуд югъ я. Турбайрин гуьгъуьниз
фена кIанзавайди я».

Людмиладиз ада вичин дердийрикай лагъанвай. Руша Челябинскдин тру-
бопрокатный заводда чпин поселокдай хейлинбуру кIвалахзавайдакай, вични
аниз къведайдакай лагъанвай. Руш вичин гафунал кIевиз акъвазнавай. «Вун
за иниз къилди ахъайдач, масанди. Вазни чизва, вахт чIуруди я, зун галайла,
рикI архайин жеда. Гъавурда гъат, ширинди, заз вахъ галаз акъудзавай гъар
са декъикъа са йисай хъиз я. Идалай гъейри, кар туькIуьдайвал тахъайтIа, за
чи инсанривай куьмек тIалабда».

– Хъсан я, ви гафарик къел ква, амма и гъалда авай вун рекъера тун...

– Зи гъал лап вижевайди я. Иллаки вахъ галаз санал алайла. А вуна фикир-
завай кар жедалдини гъеле варзни зур ама. КичIе жемир, заз са затIни жедач,
вун къилди за ахъайдач.

– Атурай, хва, атурай ам вахъ галаз, – гаф къана Мариядини. – Ам вичин
рикIе авайдалай элячI тийидай терсди я гъа. Атурай. Белки, куьмекни жен
ваз адакай.

– ЯтIа, гъазур хъухъ, – маса чара амачирди хъиз лагъана Шагъвелета.

– Зун гъазур я, кIаниди, – шаддиз ван акъудна Людмилади.

– Агъ женжел, халисан женжел я хъи вун, – алава хъувуна итимди.

Ара-бир кар туькIуьриз кIандайла Аллагъ-Таалади вал гъа чарасуз герек
инсанарни туьшарда хъи. Бязи вахтара ваз кIамай къван алахъ, кар туькIуьдач
хъи, туькIуьдач.

Шагъвеледни Людмила заводдин генеральный директордин приемный-
да ацукънавай. Совещание куьтягъ хъунал вил алаз. Абур иниз атайдалай
къулухъ сятдилай гзаф вахт алатнавай. Эхир кабинетдин ракIар ачух хъана,
анай итимар, дишегълияр экъечIна. Са рахунни алач, карханадин къилин,
жавабдарлу пешекарар, инженерар. Эхиримжибурук кваз юкъван яшарин, чин
яргъивилихъ ченедихъ фенвай, шуькIуь, къелечI чуру квай къакъан буйдин
ва адахъ галаз барабар буйдин, амма яхун, вилер къенез фенвай хътин, чина
лацувални хъипивал акахънавай ранг авай итимар экъечIна. Абур чеб-чпихъ
галаз гъуьжетра авай хъиз рахазвай. Ксари совещанидал гъялай месэла чпин
арада веревирд хъийизвай хътинди тир.

– Петр Петрович, – ван алаз рахана секретарша, – Петр Петрович, куь
чарар вахчу.

– Исятда, – лагъана къелечI чуру квайда рушахъ гъич элкъуьнни тавуна.

– Вач, вач, чна ихтилат ахпа давамарда, – лагъана яхунди гъерекат кваз фена.

И арада Людмиладикни юзун акатна. Ам къарагъна ва Петр Петровичан вилик акъвазна.

– Петр халу, хийирар.

Петр дикъетдивди вичин вилик пайда хъайи дишегълидиз килигна ва мягътел хъана, жузуна.

– Людмила? На ина вучзавайди я?

– Чаз директор герекзава.

– Директор? Вуч месэла аваз? Акъваз садра, за и чарар вахчун ва инай экъечин чун.

Абурун гуьгъуьнаваз Шагъвеледни фена. Людмилади абур танишарна.

– Им Шагъ я, Дагъустандай атанвайди я. Чи хъсан таниш я. Адаз газдин турбаяр кIанзава.

– Абур туькIуьдай крар я. На заз Мария вах гьикI аватIа лагъ.

– Хъсанзава, кIвачел ала, салахъ гелкъвезва.

– Къуй залай гьил къачурай, зав Валерадин гъакъиндай хабарар агакъна.

Амма геж. Алакъа къванни авани адахъ галаз? Ана гьикI ава ам?

– Зун и мукъвара адал къил чIугваз фенвай, Петр халу. Писзавач. Йисни зуралай хтун мумкин я.

– Хтурай, хтурай, ахпа адаз за чи завода са кIвалахни жагъурда. Вазни мубаракдай крар авайди аквазва заз. Бахтлу хъуй вун, зи руш.

Людмилади регъуь хъайи амаларна. Ада лагъайвал, Петр Петрович халуй-рикай жезвай. Мариядин талукъ миресрикай. Фадлай шегъерда бине кутунвай ам поселокдизни тек-туьк ахкъатдай, гъавилай хъсан алакъани авачир, гъатта Людмиладиз ада кIвалахзавай чкани малум тушир. «ИкI хабарсуз Петр халу ацалтун чи бахт я», тикрарзавай Людмилади.

Петр Петрович кар алай цехрикай садан начальник тир. Директордин патав хъфинин чарасузвални амукънач. Вири месэлаяр Петр Петровича гъазур продукция маса гунин жигъетдай жавабдарвал хиве авай директордин заместитель Аркадий Горобецахъ галаз гъялна. Шагъвелета столдал эцигай коньякдин «Лезгинка», «Дербент», «Багратион» бутылкаяр акурла адан кефияр акваз-акваз ачух хъана. Турбаяр маса къачунин гъакъиндай меслятарни фад къилиз акъатна. Абур Умарбега лагъай къиметрилай хейлин ужузни акъвазна. Къве терефдини лазим чарар-цIарарни гъазурна, абурал къуларни чIугуна.

– Анжах са кар ава, – таъкимарна Аркадия, – пул чал агакъда, ахпа турбаярни рекъе твада.

Шагъвелета гъиле-гъил аваз Умарбегаз зенг авуна ва месэладин гъавурда туна. Ам шад хъайи къван.

– Шагъ, зун валай акъван рази я хьи, мад сеферда успат хъана, вун далу акализ жедай итим я. Сагърай вун, авайвал лагъайтIа, зун ахътин къиметрай турбаяр гъатунихъ ягъазвайди туш. Эгер гъакI ятIа, ваз аферин. Пул за къе рекъе тваз тада. Вун анай турбаяр иниз рекъе турдалай гуьгъуьниз хъша. Инин кIвалахрикай фикирмир, абур къайдадик кваз физва.

– Хъурай, – лагъана Шагъвелета. Умарбеган гафари итимдин гуьгъуьл мадни хкажна.

Крар гьич лугъуз тежедай жуьреда туькIуьни, Умарбег рази яз амукъуни Шагъвелетад вичи са еке кар авурди хъиз гьиссна. РикI шадвилев ацIанвай. Ихътин бахтунин легъзеяр адаз багъишзавайдини къвалав ярх хъанвай. Адан халу гьалт тавунайтIа, икI жедай жал? Бажагъат.

Санихъни экъечІ тийиз мугъманханада чпи-чпиз кинер, тавазвилер ий-извай итимдинни дишегълидин рикІелай вири алатнавай, лагъайтІа жедай. Людмиладин ширин, ашкъилу гафари, хиве къунри, адан рикІин ачухвили, вич кІанзавай къван тегъерди итим бахтунин вини кукІушдиз акъудзавай, ада лезетрин лепейрик сирнавзавай.

– Вучиз, вучиз чун сад-садал геж гъалтна? – кушкушдалди рахазва дише-гъли вичиз кІани итимдин бедендиз кинер ийиз, пІагъар гуз. – Заз вун садан пайни квачиз са зиди хъана кІанзава. Ваз ван къвезвани зи кард, лекъ? Анжах зиди.

– Людачка, ширинди, ваз чизва хъи...

– Чизва, чизва, им жедай кар туш, ваз абурни кІанзава, зунни. Бес за вучда? Ина, вун галачиз, зи рикІ акъатзава. Шагъ, зун ви Лезгистандиз хутах. Квез къве, пуд папарни хуьдай ихтияр авайди я къван. Вун патал зун къвед лагъай паб жез гъазур я. За куь динни къабулда, тІварни дегишарда.

– И крар ваз гъинай чизва?

– Вун гъалтайдалай гуьгъуьниз за ви халкъдин вири адетар чирзава. Шагъ чан, вучиз, нивай, квевай ятІа чидач, заз вун акъван кІан я хъи, жувни мяггел жезва. Вучиз вун? Вакай фикир тийизвай сят, югъ авайди туш. На заз вири дуьнья багъишнава, масанди. Экуь, шад, бахтлу дуьнья...

Людмилади табзавачир. Адан вилерай, гъерекатрай, гъар са гафунай им гъакъикъат тирди аквазвай. Шагъвеледни ахътин фикирдал атанвай хъи, вичел икъван ашкъилу дишегъли ватандиз хкидай. КІвализ тахъайтІани, кІвалахзавай шегъердиз. Гъа ихътин фикир авунатІани, Людмиладиз ада лагъанач.

Пуд лагъай юкъуз Аркадия зенг авуна ва пул агакънавайдакай, турбаярни вагонриз язавайдакай хабар гана. Шагъвеледак лап хвеш акатна. Са артух четинвилер, галкІунар авачиз адалай вири крар алакъна. Лезгийрин мисалда авайди хъиз, халудин патавни фена, тайни вердишарна. Гила туьквенриз фейитІани жеда. КІвалинбуруз затІ-матІ къачуз. Ихътин теклифдин ван хъайи Людмилади пІузар куьрсарна.

– Гила вун хъфидайди я ман?

– Вучда, масанди, кар туькІвейла, базарда акъвазмир лугъуда чибуру. Командировкадин йикъарни акъалтІнава. Къилинди, чун чаз акуна. Заз чи гележегдин бицІека ви руфуна кІвачер гъикІ эцязаватІа акуна. Анжах вуна и назик, ширин пІузарар куьрсармир. И гуьзел чинани серинвал твамир. Зун ваз муьжуьд лагъай мартдиз гана кІанзавай савкъатдай буржлу я. Акат вилик, твах зун инин туьквенриз.

– Ам завай жедай кар я, кІаниди. Ша, фин, ви хзандиз пишкешар къачудай фикир захъни авайди тир.

(*КъатІама*)

Шиират

Римма
ГЪЖИМУРАДОВА

ИЛГЪАМ ВИЧНИ ГЗАФ КЪАКЪАН СА ГЪАМ Я

(Шиирар)

АГЪ, ЗИ ШИИР

Агъ, зи шиир,
руьгъдин велед,
«агъ» зи шиир,
лагъ, зи шиир.
Эгер жуван
гуьгъуьлдин ван,
ашкъи, мурад,
авуртIа кIватI,
вакай къе заз
аманат яз
и дуьньядал
тадай жуван гел жедатIа?

Агъ, з шиир,
заз чинеба лагъ, зи шиир,
КIватIайтIа за
Жуван накъвар
стIал-стIал,
зи элдин тIал
вири санал
гваз тухудай сел жедатIа?

Агъ, зи шиир,
зи рикIин дуст,
вах, зи шиир,

нагагь са къуз
гъиле къелем
хъана ажуз,
гаф рикъевай
тежез лугъуз,
лагъ, а чъавуз,
дидед чъалан верцъи гафар
захъ галаз хъел жедатъа?
Лагъ, зи шиир,
эгер са къуз
туштъан къелем
гзафдалай къусни агъуз,
чун жергейрай акъатайтъа,
чун рикъерлай алатайтъа,
тахсир чакай –
закай, вакай –
нел жедатъа?

Агъ, зи шиир,
зи гуьгъуьлдин хару мани,
мах, зи шиир.
Зи гуьгъуьлдин дили гатфар,
бахтавар гад,
зи чандавай и ашкъидин
цъелхемар шад
хиялрин звер,
зи рикъин хъвер,
ви цъарарин къезина
туртъа за
вакай заз
пака йикъаз
зун гваз фидай
хъел жедатъа?

Агъ, зи шиир,
пакамандиз
лувараллаз твах, зи шиир...
Лагъ, зи шиир,
виш йисалай,
агъзур салай,
къенинди хъиз
лезги чилин ихътин иер
хуьр, гуьне, цъвел¹,
пел жедатъа?

¹ Тепедин хур.

Агъ, зи шиир,
лагъ, зи шиир,
Агъзур салай
зун марф хъана,
дидед чІалан саб гаф хъана,
чинар хъана къакъан пелел,
Са цуьк хъана дагъдин синел
и дуьньядиз хтайтІа,
дердер жуван секин-секин
рахайтІа,
инал, виКегъ, зи такабур
хайи лезги
эл жедатІа?..

2004

ШАРВИЛИ

Вун зи элдин –
Ширин къиса,
Мах мили –
Шарвили!

На акъудна
Шумуд чІехи
Кар къилиз –
Шарвили!

Эверда ваз
Гуж гайила

Дарвили –
Шарвили!

Чи эвердиз
«Гъай» гице,
Чаз килиг вун,
Шарвили!

Хуьзва чна
рикІе ви тІвар,
тІвар чилин –
Шарвили!

ЧИ ПРОМЕТЕЙ

На лугъуди кутІуннава зунжурривди
Чи дагълара зи дидел чІал,
Прометей хъиз,
Аллагъривай чуьнуьхай цІай.
Анжах чІалаз Аллагъри ваъ,
иблис хътин пис ксари
ганва жаза.

Лезги чІалав
гума ялав,
кума илав!

Цай пайзавай игит я ам
лезги элдин –
Им я гунагъ лезги чІалан,
Рехне галач адахъ маса.

1991

КІАН Я ЗАЗ

Дидел чІалал шиир гуьзел кІан я заз,
Ам межлис яз гуьзел, инжи гафарин.
Мана дерин, мецел къезил кІан я заз,
КІелай рикІяй ван къведайвал: «Аферин!»

Зун къекъведа иер, верцІи гафарихъ,
Илгъамди зи яргъаз ялда хиялар.
Акатда зун гафарин гур марфадик,
АцІурда за зи шиирдин пияла!

Зун рахайтІан лезги чІалан булахдал,
Сефил хъана, перишан яз, гъам галаз,
Гагъ-гагъ хурай акъатайтІан агъдин тІал,
Зи шиирда гъамни гуьзел кІан я заз!

Гъамни гуьзел кІан я заз зи шиирда,
Илгъам вични гзаф къакъан са гъам я!
Илгъамдинни гъамунин зи гуьгъуьлда
Къулавайди са легъзе я, са кам я...

1992

ЗАЗ ЧИДА ХЪИ...

Заз чида хъи, чилин винел гзаф я,
Къавкас хътин дагълар авай уьлквеяр.
Женнет ятІан, амма ичІи са гаф я,
ХъайтІан ана гъар тилитда лап къве Яр,

Заз чида хъи, а уьлквейрин гъавада,
Лезги чилин атир авач, зар авач.
А дагъларин тик рагарал, раварал,
Я цуькверал лезги чІалал тІвар алач.

«Лекъ» лугъудач ана рикIиз такабур,
Чина лекъре «Лезгинкадал» лув гуда!
Гуьгъуьл азад генг ахъайна гъар цаIур²,
Элкъведа лекъ къакъанрилай лув кудай.

Аван вакай хайи гуьне, хайи пел,
И цав квачиз, гуьгъуьл, вавай эх жедач!
Дагъларни лекъ стхаяр тир и чилел,
Агъзур йисан уьмуьр хъайтIан, тух жедач!

ВАТАН

И дагъларин вацIар йигин,
Ятар ширин шербет хътин.
Ина цавар вили, секин,
Ина лекъни кард я султан,
Инаг чи рикI алай Ватан!

Хкажна къил, къакъан я Шагъ,
Лезги чилин чирагъ, налагъ.
Ахцегъ, КцIар, Къуба, Къурагъ,
Ибур вири санал зи чан,
Инаг чи рикI алай Ватан!

Эвер гуда юкъуз четин,
Игит руьгъдиз Шарвилидин.
Ажувал, таб эхиз четин,
Мерд бубайрин весини ван,
Инаг чи рикI алай Ватан!

Гъар са кукIва, дагъдин къуьнел,
Акурла ваз хуьрер гуьзел,
Фида рикIяй, къведа мецел:
Ина уьмуьр ажеб хъсан,
Инаг чи рикI алай Ватан!

Эй, рекъинви³, акъваз, килиг!
Иервализ, квай ви вилик!
ХупI дамах гва лезги чилив!
Ви акунрал я зун гъейран,
Инаг чи рикI алай Ватан!

1993

² ЦIакул.

³ Рекъевай кас.

ЛЕЗГИНИЯ

Манкъулидхуър – Лезгиния зи гуъзел!
Лезги чилин хурал алай инжи хъиз.
Бахтавар я вал Ракъбинин гъар са тел,
Перишан я ви ряденар хъен чкъиз.

Ина чѐхи чѐугвар я са тѐбиат,
Гадни гатфар махара хъиз гуъзел я.
И чил акваз жезва даим гуьгъуьл шад,
Иллагъидин илгъам ина са сел я!

Ина зи халкъ, мерд къилихрин лезги эл,
Ина къегъал рикѐр ава, тѐал авай.
Забитан руьгъ ксанва зи пак чилел,
И гъавада Шарвилидин ял ава.

Ухшар я вун гъар са лезги бадедиз,
Ви пелевай гъар шуьткъвер заз масан я.
Макъулидхуър – Лезгиния зи азиз,
Вун зи къадим лезги махни къиса я!

1998

БАДЕД ГЪИЛИН ГАМ АМА

Зи баде Тургъуядин экуь къаматдиз

Кѐвалин чиле цуьк ахъайна,
Гатфари хъиз цуьквер гъайна,
Лезги чилин гъар убада,
Гъам Куьреда, гъам Къубада,
Гъар са кѐвале шумудни са
Лезги бадед гъилин сумаг,
Бадед гъилин гам ама.
Зи кѐвалени, гатфари хъиз
ахъайна цуьк,
бадед гъилин гам ама.

Чан алатѐа и гамунал?
Гагъ а къиле, гагъни инал,
Гъар гъилера, гъар квакуна
Аватѐани шадвални наз,
Вучиз ятѐан аквазва заз
И гамуна

бадед рикІин са тІимил дерт,
са тІимил къван
бадед рикІин гъам ама.
КІвалин чиле, ахъайна цуьк,
бадед гъилин гам ама.

И цуькверал бадед гъилин,
И рангарал ширин, мили,
ЯтІан гъейран чилер, цавар,
АкІ жеда ваз, я ам сувар,
И гамуна лугъуз тахъай,
КутІун тавур, такур, квахъай,
Шумуд мани, шумуд са мах,
Зи бадедин а верціи ван.
Садни адан
къачуз тахъай кам ама,
КІвалин чиле, ахъайна цуьк,
бадед гъилин гам ама.

Им вуч сир я, им вуч суьгъуьр?
Авурла за са гъил къекъуьр,
И гамунлай, агъ, вуч хъсан,
Аял чІавар верціи, масан,
Зи вилеркай карагзава.
Агъ, зи рикІе, гуьгъуьлд цава
А йикъарин, алатна фей,
Ширин хиял,
заз азиз тир кам ама.
КІвалин чиле, ахъайна цуьк,
бадед гъилин гам ама...

1993

ЗУН ЛУКІ Я ВИ!

Зун лукІ я ви
Лугъудач за, хайи чил.
ЛукІариз такІан жеда агъаяр.
Туш зун гъич ви нуькерни.
Нуькерризни такІан жеда хахаяр.
Зун ви руш я, хайи чил,
Зи гуьгъуьлни са къуш я,
Кард хъиз азад, такабур!
Туьмерда ваз даим за
Къакъанравай зи гуьгъуьлдин
луварив...

1997

АТАНАЛДАЙ АЛИРЗА ЧИ ХУЪРУЪЗНИ

Эхиз жезвач завай са кар гилани,
Фей девирдин залан йикъан хъана дерт:
Карагава зи вилеркай гилани,
Хуъруън юкъвал къве шаирчи къвазнай перт...

Атаналдай Алитрза чи хуъруъзни,
Забит, галаз къвекъвеналдай рекъера.
Девир тир ам аслан лугъур къуърезни,
Эл хуърезвай туб туьктуъриз лекъерал.

Хайи чилел лекъ хъиз ашукъ къве гуьгъуъл,
Акъвазналдай хуъруън юкъвал атана.
Къван вегъей хъиз хъанвай ина эл къегъуъл,
Саларнавай чи игитрин майданар.

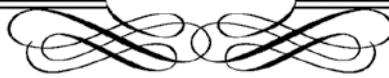
Лагъанай жед Алирзади Забитаз:
«Стха, ина шаирдиз мас авач хьи!
Гъинва рушар? Вучиз ганач цуьквер чаз?
«Куън хвашкалди!» – лугъудай кас авач хьи!

Куъз экъечИнач эл куъ вилик, шаирар?
Чи рушари цуьквер вучиз ганач квез?
Къелнач куъне чаз куъ цийи шиирар,
Са баркалла, я са бугънар хъанач квез.

Атаналдай Алирза чи хуъруъзни,
Забит галаз къвекъвеналдай рекъера...

Гьикаят

Абдуселим
ИСМАИЛОВ

ЦІУН ХУРА

Рекьин кьейдер-риклин гьиссер

АТИРДИН ШУЪШЕ

Абусей Кьасумхуьруьн универмагда ава. Инихъни физва ам, анихъни физва. КичІни ава рикле, регъуьни я.

КичІ вучтинди я лагъайтІа, адаз вичив са вуч ятІани маса кьачудай пул гвайдакай садазни чир хъана кІанзавач. Чир хъайитІа, кьакъуддайди я. Универмагдин ракларихъ, адан вилик квай куьчедин кьерехра кьекъезвайди я ахътин гадаяр. Абусеяз абурукай кьвед-пуд чинни ийида.

Вахтар алаатайла, абурукай кьуллугърин сагъибар, гьуьрметлу инсанар хъанай. Абусея абурун риклел аял вахтарин «игитвилер» садрани-кьведра хканачир.

Регъуь вучиз тир лагъайтІа, адаз атирдин шуъше маса кьачуз кІанзавай. Туьквендин кьацІал алай са шумуд жуьредин шуъшейрикай адаз гьим хкядагІа чизвачир.

-Туьквенчиди «ам вуна низ кьачузвайди я?» лагъана хабар кьуртІа, за вуч жаваб гуда?- веревирдзавай ада хиялрай.

-Ваз вуч кІанзава, чан хва?

Туьквенчидин суалди хиялрикай хкудай Абусеяз мадни регъуь хъана.

-Эгер кьачудай затІ авайди туштІа, экъечІ туьквендай!- векъивал акатна туьквенчидин сесиник.

-Заз, халу, атир кІанзава-йе,- гужуналди алудна мецелай Абусея.

Аквадай гьалда, туьквенчи хъсан инсан тир. Адаз гадади регъуьвилер ийизвайди акуна, гъавилай куьмек гун кьетІна.

-Гъи атир кІанзава, чан хва ваз?

Абусей мадни кІеве гьатна.

-И кьве шуъше, чан хва, чуру турдалай гуьгъуьниз чиниз ядайбур я. Итимрин атирар. Ибур пуд – папарин.

Аквазва туьквенчидиз, Абусеян вилер гъа пуд шуъшедал алкІанва.

-Вун рушал ашукъ хъанвай хътинди я гъа,- амалдарвилин хъуьруьн атана туьквенчидин чинал.

Эвел виликан нумрайра

Абусеян чинал регъувиллин ару шиле атана.

-Идаз гъинай чида зун ашукъ хъанвайди?- суал гана Абусея вичи вичиз.

Налугъуди, туьквенчидиз Абусеян рикъай физвай хиялар аян жезва. Ада хълагъна:

-Зунни жегъил хъайиди я, чан халудин. Какрас ви яшар сифте яз ашукъ жедайбур я. Вири уьмуьрда акъван хъсан чъав заз мад чидач.

-Вун я какрас, зун вучиз жеда?- гуьгъуьлда акъуна Абусеян, гафунин мана течирвилляй.

Ам туьквендай экъечъиз ракъарихъ элкъвена.

-Хъшумир, я халудин. Къачу жуван адахлидиз атир,- гъавурда аваз рахана туьквенчи.- Ингъе им. Ужудини я, шуьшени иерди я.

Туьквенчиди вуч къалурзавагъа, чириз къан хъайи Абусей элкъвена, ам дезгедин патав хтана.

-Къачу, халудин, къачу. Пул бес жедани ваз? Идан къимет пудкъанни ругуд кепек я.

Абусеяй гаф акъатзамач. Ада туьквенчидив шалвардин жибиндай акъудна са манат вугузва, ахпа вахкай кепекарни, вили рангунин къватида авай атирни гъа жибинда хтуна, куьчедиз тади ийизва.

-Адаз захъ адахли авайди гъинай чир хъанатъа яраб?- тикрар жез хъана суал адан хиялра Къасумхуьрелай хуьруьз къван.

МИСКЪИНДАЛ КЪАРАВУЛ

Мискъиндин вилик квай майдан гъвечъиди тир. Амма аялрин вилериз ам зурбаз аквадай. Инал абуру гъар жуьредин къугъунар тешкилдай.

Бязи вахтара ам кимни тир.

Иллаки чъимел йикъара. Ккъан хиве къилин кимин винел далда алачирвилляй, марфадикайни живедикай итимри мискъиндин айвандикай далда къадай.

Абусей Къасумхуьрелай хтай пакадин югъ хъсанди хъанай. Алахъайди. Эхиримжи йикъара мукъвал-мукъвал ва яргъалди къваз эгечъинавай марфари гатун ракъини кана руквадал гъанвай шимедин гуьнейрал къацу ранг хкизвай.

-Таза хъчар акъатдай чъав я,- лугъузвай Абусеян бубадини гуьнейриз вил вегъез.

Югъ хъсанди тирвилляй, мискъиндин айвандик ким квачир. Итимрин ихтилатарни гуьжетар Ккъан хиве физвай. Абусеяз вичин мурад къилиз акъуддай вижевай мумкинвал авай.

Мурад вуч тир лагъайтъа, вич агъа магъледа авай хуьре виридалайни иер рушаз инай Къасумхуьрел фена къачунвай савкъват багъишун.

Абусея мискъиндин айвандин къиле инихъни, анихъни къве къакъ аквадай секуьлда чка къуна.

-Вун мискъиндал къаравул яни, я хва?- хабар къунай адавай са къариди.

-Эхъ,- чин яру хъанай Абусеян.

Са сят къван алатайла, къари элкъвена хтанай.

-Ви вил квел ала, я къаравул?- амалдар хъвер чина аваз хабар хкъунай ада.

Абусея чуькъни авунач. Амма адан рикъе секин къалабулух квай фикирар гъатна.

-Идазни зун адахлидал вил алаз ацукънавайди чизва жал?.. Чпин агъа магъледай инихъ атун къванни авунайга ам!..

Атана!

Лацу чурал къацу пеш алай читинин перем хуьре мад садахъни авачир. Анжах са рушахъ! Виридалайни иер рушахъ!

Ингъе къвезва ам, агакъзава мискИиндин гъвечИи майдандал.

Абусеяк лувар акатзава. Ада вичин къве буйдиз къакъан секуьлдила ба-
цИиди хъиз хкадарзава.

-Вун гъиниз физвайди я?- викIегъдиз хабар къазва Абусея.

-Зун - чи бубадиз афар ийидай хъчар кIватIиз,- хъуьрез-хъуьрез жаваб гана виридалайни иер руша, гъилик квай къужгъур инихъ-анихъ галтадна.

-Зунни къведани?

-Гъиниз?

-Буна хъчар гъинай кIватIзавайди яга, гъаниз.

-Бубади лагъана: - Фермадин къулухъ таяйрин кIанерал таза хъчар экъ-
ечIдайди я.

-Ша фин.

-Ша...

Абусей, шадвилай ва сифте яз гъиссзавай бахтлувилай, цавариз экъечIиз чилерал эхвичIзавай. Шалвардин жибинда авай къватидини адан кIвачин ятур кузвай.

-ГъикI багъишда за атир виридалайни иер рушаз?..

-Гъинал агакъайла багъишда?..

-Къабулдатга яраб?..

-За адаз вуч лагъайга хъсан я?..

Мерез галай къужгъур юзуриз, къвалав гваз физвай адахлидиз килигиз, Абусеян хиялда суалар кIватI жез чикIизвай.

Ада жуьретлу хъун къетIна. Жибинда гъил туна, атирдин къвати мукъаят-
диз акъудна, муькуь гъилив адахлидин гъилик кваз мерездихъ галтад жезвай къужгъур къуна, ам викIегъдиз рахана:

-Им зи патай – ваз!

Атирдин къвати къужгъурдиз вегъена, Абусея ахътин катун къуна хъи, гуя адан гуьгъуьниз ничхир ахъайнава.

Чидач, виридалайни иер руша вини магъледай тир гададин и жуьретлувал гъикI къабулнайга, амма Абусеяз вичиз и югъ бахтавар жегъилвилиз кам вегъейди хъана.

САНЖАХАР

КIвализ къазанмишиз патарал алай дахдилай посылкайра аваз парчаяр хтанвай: читер, штапилар, атIласар. Абусеян дидеди, гъил-гъилеваз памба-
гарни жагъурна, яргъанар цваз эгечIнавай. Адаз вичин вахарини, Абусеян халайрини, куьмек гузвай.

Са юкъуз школадай хтай Абусей абуру садрани тахъай шадвал гваз къа-
булна.

Абусей хтулдилай яшдиз гъвечИи халади адан япал кIуф эцигна:

-Ви адахли къвезва, кIвалай санихъни фимир!

Абусея мягътел вилер экъисна.

-Яни, бах?- вичин чѠехи вахав, яни Абусеян дидедив, рахана яшариз гъвечѠи хала.- Агъа магъледавай иер руш къвезвани чи кѠвализ?

-Гъа къей пѠит-пѠитѠ, хуъз жедач вавай мез,- Абусеяз килигиз рахана диде.- Атурай ман, иер рушаз чи кѠвале иер гадани авайди я.

Абусеяз кѠваляй катиз кѠан хъана.

-Ибуруз виридаз за адакай адахли къунвайди гъинай чир хъанвайди я? Вучиз къвезвайди я гъич садрани татай руш чи кѠвализ?..- фена Абусеян хиялар гъарнихъ.

Ам вини хиялрин геле аваз мискѠиндин вилик акъатна.

Аквазва Абусеяз, хуъре виридалайни иер руш лацу чѠурал къацу пеш алай булушкада аваз, мискѠиндин къулухъ кѠѠай вини магъледиз физ рекъе ава.

Абусеяз и шикил вири хуъруъз акуна кѠан хъана.

Чидач, шумудаз акунатѠа, амма виридалайни иер руш агакъна Абусейбурун кѠвализ.

Вич лугъумир къван, адаз дидеди эвер ганвайди тир. Вичин хва адал ашукъ хъанвайди чизваз. ЦѠийиз цвазвай атѠласдин яргъанрик хуъре виридалайни иер рушав санжахар кутаз таз. Вичин хъиз свас хъурай лагъана...

Абусеяз ахътин адетар авайди чидачир. Амма цѠийи яргъанрик санжахар квани-квачни ада чирнай. Квайди акурла, ада жегъилвилиз мадни са шумуд кам къачунай.

Къени кума жеди а санжахар фадлай ишлемиш техъиз ва, чѠехибурулай амай эмени тирвиляй, гадаризни гъайифдиз харада амай яргъанрик.

Кумачиз, гъиниз фида абур?..

-Вучда рикѠел хкана, рахун хъувуна,- къарагъна Абусей бузханадин рувалай.- Хуъре виридалайни иер руш ам садрани такур ва рикѠелни алачир са къунши хуъруънвидиз къисмет хъана.

-Тахсир фад агакъай рушанди туш, геж агакъай гададинди я,- ван хъанай Абусеяз халайрин сиверай.

-Кар къисмет хъунал алач, муъгъуъббат хъунал ала,- инанмиш тир Абусей а чѠавузни, ахпани. – Зи гъиссер зав гумаиди я! Абуру зун къени жегъилвиле хуъз амайди я!

ИЧКИДИН ГЪУНАР

Нурлу хиялри гъевес хкажна къарагъай Абусеяз хъархъу таран серин гъиниз къван агакънаватѠа акуна.

-Яргъалди къаткай хътинди я гъа зун,- рахана ам хиялрай.- Хъфидани агъуз, тахъайтѠа винелди хкаж жедани?

И хиялрик кваз, агъадихъай адан япарив къиверин сесер агакъна, нерини гумадинни цѠал чразвай якѠун атир галай ниэр гъиссна.

-Ваъ, эхвичѠда вацѠун яхадиз,- къетѠна Абусея.- Гъихътинбур ятѠани, жуван чилин мугъманар я. Катна чакай – талагърай.

ВацѠуз эвичѠ хъувурла, Абусея микѠридикай авахъиз арадиз къвезвай лацу куркурри некѠедин ранг акъалдарнавай гъамга целди гъилер чуъхвена, чинив ва гардандивни адан серинвал агудна. Ахпа къве гъил къве къванциз яна гъалт хъана, Халуди лугъудайвал, «жими кислороддик» кѠуф кутуна тухдалди хъунни авуна.

Винидихъай хквезвай Абусей акурла, мугъманрикай са шумуд адан къаншардиз экъечІна.

Дехънен «гафар авур» кавхайрин къил вилик кваз.

-Я чІехиди, вун чакай катнани-йе?- ичкидив ацІанвай пластикдин истикан гъиле аваз, рахаз-рахаз къвезва ам къаншардиз.- Ибуру вирида вун гъиниз фена лугъуз завай хабар къазва, я чІехиди.

-Халуди лугъудайвал,- зарафатдиз элкъуъриз эгечІна адан гафар Абусея,- чІехибур девеяр, филер жедайди я.

Кавхайрин къил гвайдаз акъван шад хъана хъи, ада зарафатдиз зарафат хъийиз эгечІна.

-Филер чахъни галайди я гъа! Ингъе абурукай сад!- вичин гуъгъуъна авай-бурукай гъвечІи жендекдин яхун садан къуънуъхъ гъил вегъена ада.

-Филиви яни?- майил аваз суал гана Абусея.

-Ваз ам гъвечІиз ва яхундиз аквамир, чІехиди,- филивидин далудиз капаш язава кавхайрин къил гвайда.- Адан рикІ чІехиди я. Филерин къилихъ галай Гитин дагъдин кІукІ къван! Гъа-гъа-гъа...

Аквазва Абусеяз, инлай-анлай суфрайрихъай мадни кавхаяр къарагъзава. Дехънен кисна чинар анихъ элкъуъриз хъайибурни къаншардиз къвез гъазур я. Аквадай гъалда, абурухъ гъардахъ вичин зарафат, вичин хъуъруън ава ва ичкидин гъунар яз, винелди акъудиз, лугъуз ва къалуриз кІанзава. Гъавилияй Абусея, абур вичин къаншардиз къведайвал тавун патал, кавхайрин къил гвайдаз суал гана:

-Хъвайила, кефер жедайди я. Бес зи истикан гъинва?

-Ингъе, я чІехиди,- цавув агакъдайвал шад хъана кавхайрин къил гвайдаз.- Бес зун ви къаншардиз гъавилияй къвезвайди тушни!

-Къала,- гъил яргъи авуна Абусея.

-Ма, чІехиди!

-Ша за ам суфрадихъ ацукъна хъван.

-Ваъ! Ваъ!- хордалди гъарайни ичкиди кефли авунвай кавхайри.- Штрафной! КІвачел акъвазна!- давамарна гъарагъунар сада-къведа.

Кавхайрин къил гвайда абурун гъарагъунар япалайни авунач, гъил туъ-кІуърна Абусеяз ацукъдай чка къалурна.

-Ингъе ви чка, чІехиди! Виридалайни къулайди!

-Штрафной - кІвачин къилел! КІвачин къилел!- гъарайна мад са шумуд сесини.

-Яб гумир, чан чІехиди,- Абусеян патав ахцукъна кавхайрин къил гвайдини.- Абурув гвайди ичкидин гъунар я.

ЕЗНЕДИН ГЪУД

Абусеяз гъарагъунар ийизвайбурун къайгъу гъич кІусни авачир. Ада вичинбур гъикІ аватІа фагъумзавай.

Халудин чиниз, ички галукъайла адан адет тирвал, гъекъ галай яр акъатнавай. Ам хъуърез акъвазна гъарагъунар давамарзавайбуруз тамашзавай.

Имидиз абурун амалрикай гъяз авай хътинди тир: адан чинал хъвер алай, гъеле ичкидин гъунардик къайбурун хордик вичин сесни кутазвай хътинди тир.

Къавумдин сесни квачиз тушир гъарагъунрик. Адан оперный артистдиз хас сес хкатна чир жезвай.

-Агъ,- фикирна Абусея,- ч!агъан алаз к!андай ви мет!ерал, чан къавум! Яз, вуна ч!агъан гвачизни ви манияр лугъудайди я! Агакърай дережадиз!

Езне, гъамиша хъиз, умун я. Ичкидин гъунарди мецикай билбил ийидай амни дережадиз акъатнавай хътинди туш. Къец!ил к!вачер пешерилай т!уз яргъи авуна, къуънт янаваз, ам ч!ехи к!араб квай як!ун тике къери хъанвай сараривди четиндиз жакъунал машгъул я.

Абусея къат!айвал, Езнедин патав ацукънавайбурукай сад, акунрай къанни ц!уд-ц!увад йисар хъана мад тушир жегъил кавха, герен-герен адан къец!ил к!вачериз килигзавай. Килигиз, къил галтадиз хъуьренни ийизвай.

-Хъуьремир, жегъил,- мецелай алатиз к!анз авай Абусеян.- Адан аялвал гъихътинди хъанат!а ваз чидач эхир. К!вачел резиндин калушни алачиз ч!ехи хъайиди я ам. Ц!уд аял авай хзанда калушрин нубат текъвез. Севрен тапацар хътин а к!вачериз акъахай къван цацари, хирер авур къван къванери абурукай к!арабдинбур авуна. Хъуьремир вун жегъил! Езнедин къилихди эхдач ви хъуьруьнар!

Абусей и хиялрик кумаз, жегъилди вичин жегъилвал къалурна:

-Я гадаяр, куън и халудин к!вачериз килига! Гъа-гъа-гъа!

-Вуч хъанва халудин к!вачериз?- хабар къуна Халуди.

-Килиг ман!

-Килигзава ман!- кисзавач жегъил кавха.- Гъахътин к!вачер жедани?

-Бес абур вучар я?- ихтилат зарафат я лагъана, хъуьрезва халуни.

-Са вахтара чи бадеди емишар къурурдай каларар!

-Гъа-гъа-гъа! – хъуьрена гзафбур.

Халу чинал хъвер аламаз Езнедиз тамашна.

Езне, лагъайт!а, тарпна к!вачел акъалтна. Чапла гъилив къамухъай жегъил кавхадал алай спортивный жигетдин хев къуна, хкажна, Езнеди вичин к!аш къван авай гъуд адан к!уфув агудна.

-Им вуч ят!а, чидани ваз?- туънтвили сесни дегешарна хъилелди рахана Езне жегъил кавхадив.- Къарагъ, ша, къей хва, ат!анихъ, чирда за ваз!

-Езне! Езне!- теспача хъана халу.

Ими къарагъна адан патав акъатна.

-Лугъур-талгъур чир хъухъ, гадаяр,- чина авай кефливал туъхвена рахана Къавумни.

Езне хкеч!на межлисдикай – партални къуьнерихъ хъивегъна, ам вац!ун яхадай экъеч!на.

Аквазва Абусеяз, жегъил кавхадин рангар ат!анва. Ичкидин гъунардик квайбуру, ам къарагъна фида жал лугъуз, вил эцигнава.

Амма жегъил кавха чкадилай юзана.

Чкайрилай юзайбур Халуни Ими хъана. Чпин парталар къуьнерихъ хъивегъна вац!ун яхадай экъеч!завай абурун гуьгъуьниз Къавумни фена.

-Езнедин гъуд яманди я!- абурун гуьгъуьниз килигиз рахана хиялрай Абусей.- Зунни хкведа анихъ. Мугъманар чи суфрадин итимар яз аквазвач зазни...

Шцират

Айна ШАЛБУЗОВА

ГЕЖ МУРЗ АТАЙ ХЦИ КЪЕЛЕМ ГЪИЛЕМАЗ

(Шцират)

* * *

Зи къаст гъалиб жедалди,
Къин хъуй, мад зун хъуьредач.
Гъалибариз тахъайтIа,
Зун дуьньядал элкъведач.

* * *

Кхъидач за гафар дугъри,
Эгер захъ зи чIал тахъайтIа.
Алахъдач зун жез къасабчи,
Эгер захъ зи мал тахъайтIа.

* * *

Лув це, гуьзел фикирар зи,
Чилин шардин винелай.
Кард хъиз элкъуьгъ вили цава
Лезги халкъдин къилелай.

* * *

Халкъдин дерт вилив вугана,
Вуна зи рикIел пихна хьи,
Заг гъунарлу шив вугана,
Пулар закай чуьнуьхна хьи.

Зи ашкьидиз лувар гана,
Лув гудай илгьам це, Аллагь.
Яратмишдай гьунар гана,
Халкьдиз пайдай жуьрени лагь.

* * *

Ма буюр зи стIалар,
Къуй гьар стIал себеб хьуй.
Хестедин тIалар атIутI,
Етимдиз мамни кьеб хьухь.

Квек етимар тахьурай,
Дидед чинихь кьекьведай.
Квек итимар тахьурай,
Вич рагалай вегьедай.

Квекай хьурай итимар,
Асландин рикI хуравай,
Куь еришдив гьич къушни
Агакь турай цававай.

Куь хура тахьуй тIалар,
Зун куь хурув агуда.
Квез дерт тахьуй, эгера
ХьайтIа, за хьиз, кучуда.

ГЪАЗУР ЯНИ?

Зи хиялар, зи стIалар,
Авур кьван бес я сабур.
Зи масанбур, зи стIалар,
Лув гуз яни куьн гьазур?

Зи стIалар, зи хиялар,
Зун кьейила жемир сур,
ВегьейтIа за куьн, стIалар,
Гуз жедани квевай нур?

* * *

Герек чIавуз шиирдикай турни жен,
Тахсир квайдан кефина хьел акьурдай.
Гьар са царцIихь вичин кьуват, зурни жен,
Тахсирсуздан тереф хвена рахурдай.

* * *

КІанивилихъ жеривал
ГалайтІа хупІ хъсан тир.
Ам галачирвиляйни
Ава рикІер пашман тир.

ЗУН ГЪАЗУР ТИР

Диде чил, зун гъазур тир ваз багъишиз
Цуьквед кІунчІар гъар жуьредин атирлу.
Вучда завай кІунчІар кІватІиз тахъайтІа,
Девирди вич авуна лап жигъирлу.

Вучда завай таз тахъайтІа аманат,
Диде чил, ваз, зун фидайла чилелай.
Зи тахсир туш, ам девирдин тахсир я,
Рушват чІехи авур чІехи кылелай.

ЭГЕРА ВУН ДАГЪВИ ЯТІА

Вегъей кам на кьулухъ мийир,
Ам хас кІвалах туш ивидиз.
Эгера вун дагъви ятІа,
Ухшарди хъухъ вун дагъвидиз.

Фимир! ФейтІа ягъид вилик,
Вилин накъвар вегъез тахъуй.
Адан чина хъен гъатайтІа,
Чархар ягъиз элкъвез тахъуй.

АДАКАЙ ВАЗ МАЛ ЖЕДАНИ?

Чуьнуьх мийир чарадан мал,
Вал ихтибар авур чІавуз.
И дуьньяда гъахъ авачтІан,
Дуван жеда къейи чІавуз.

Япа тур тек азандин сес,
ШайтІан япуг агуд туна.
Женнетдиз гъич пайгъамбарни
Фейиди туш суд тавуна.

ХУРУН ЯЛАВ

Хура ялав авай касди
Лугьуда зун тирди гъахъ.
Хурун ялав рекьидай туш,
Амуць туртІан рикІихъ тахъ.

Ам ялав туш, эгера вахъ
Галуць туртІа чилийни.
Хура ялав авай касди
Цуьк акъудда къванцъйни.

Ам ялав туш, эгер ада
Цай тавуртІа муркІадал.
Хура ялав авай касди
ТІуб туькІуьрдач чарадал.

Хурун ялав, хурун ялав,
Зи хурудив хур агуд.
Зи хуралай къван алудна,
Хурудавай нур акъуд.

Ялавлу рикІ гваз къейитІа,
Луварикай цуз ястух,
За цавара лув гудайвал,
Ахваривай хъунни тух.

Ялавлу рикІ, ялавлу рикІ,
Зун хъанва къе вахъ гъарикІ.
Аллагъ патал, ша агуд зав
Ялав авай чІехи рикІ.

КЪУД ПАД ТАХАЙ ДИДЕЯР

Булахд къилел са тар ала,
КукІрух яз ялав хумраврив.
Зи хуруда гатфар ава,
Галуцькыз гъар цуьк ялаврив.

Зи хуруда гатфар ава,
Аниз фидай жигъир авач.
Къуд патахъай гум-ялав я,
Цуьквер кІватІдай фикир авач.

Къуд патахъай гум-ялав я,
Мус алатда вядеяр и?
АкІ жезва, гъил агаць тирла,
Къуд пад тахай дидеяр хъиз.

АкІ жезва заз, накъварикай
Булах жезва хумравд кІаник.

А куьрпейрал чан хкида
Галуцькайда хумрав сивик.

Жигъир кутур хура гъахъдай,
Таза цуьквер кІунчІара тваз.
Агакъара гъил куьрпейрив,
Къуват абрун лувара тваз.

Ялав галуцьна, хумравриз
Элкъвей куьредин вилер хъиз,
Гагъ жеда заз тарцелайбур
Сагъ тежедай зи хирер хъиз.

Ваь, абур зи хурун ялав
Галуцьнавай къушар я хъи.
Къуд пад, жигъир мичІи тирла,
Рехъ къалурдай нулар я хъи.

ЗУН АХВАРИЗ РАКЪУРМИР

Дердисер тир, зурба мурад рикІемаз,
На зи жилав ялиз тахъуй, я ажал.
Геж муьрз атай хци къелем гъилемаз,
АватайтІа вучда за зи къил хурал.

Са пай цуьквер, са пай бегъер, багъ къураз,
Зи гардандихъ гъил вегъемир на, ажал.
Зи къелемдиз мажал авач къуз-йифиз,
Тади мийир къван илисиз зи хурал.

Аквзвачни ваз ашукъар, вил галай
Чуьнгуьрд симер тIарамарна вугунихъ.
Зи мурад я, ашукърин сес какахъна,
Лузвай мани зи хурудай атунихъ.

Тади мийир, цуькверни багъ къурада,
Яваш атир багъишин за халкъариз.
Таза цуьквер кутада зун кваз чилик,
Икъван фад на зун ракъурмир ахвариз.

Яваш булах хкатнавач чиликай,
Са стIални хъванвач халкъди рикIикай.
КъекъечI, къекъечI, ажал, вун зи виликай,
Вучда вуна икъван фад зи гъиликай...

ХупI тир, вуна къачудачиртIа тади,
Ферз я, ажал, къабулдай вун чи рикIи.
ХупI жедай, вун зи туьтуьх къаз атайла,
Ахъа ктаб хурудал аватайтIа зи...

МАЖБУРМИР ЗУН

Ягъид патав ракъурмир,
Хкудна зун лувакай.
Финиз мажбур хъайитIа,
Вуч лугъуй за жувакай.

Гъакъикъат гъикI лугъуда,
Таб авунни заз хас туш.
Аквада хир ягъидаз,
ЛайтIан вилер чапрас туш.

Чир хъайитIа адаз захъ
Авачирди багърияр.

Вучда фикир авуртIа:
«Зирекбур туш дагъвияр».

И гафари тIарда заз,
Зунни лезги тирвиляй,
Жезамай къван зун филиач
И карни заз чирвиляй.

Ягъид патав фидайди
Гъакъзавач зи къилени.
Жезамай къван зун фидач,
Мажбур мийир куьнени.

АЦАЛТАЙТIА ЧЕТИНВАЛ

АцалтайтIа четинвал,
Элкъвемир вун аялдиз.
Им уьмуьрдин эхир туш,
Эвер гуз на ажалдиз.

Эй! Хкаж къил, ацукъмир,
Элкъвена са етимдиз.
Вилерилай нагъв вегъин
Хас кIвалах туш итимдиз.

Инсан, хура рикI авай,
КIевевайла шедани?

Вун инсан я, инсандихъ
РикI гъвечIиди жедани?

Гъар гафуниз дикъет це,
Фикир гана бинедиз.
Им уьмуьрдин эхир туш,
Жун вегъемир дегънедиз.

Им эхир туш, жигъир я,
Элкъуьра ам куьчедиз.
Им шиирдин эхир я,
Ви рикI элкъуьй къеледиз.

ШАРВИЛИДИЗ УХШАРБУР

Ахцегъиз къван меркездай
Шарвилидин гуьмбетдал
Шарвилидин невеяр
Физвай еке гуьрметдал.

Гуьмбет алай куклушдал
Хкаж жедай берета,
Шарвилияр физвайди
Хъиз аквадай циргъеда.

«Шарвилидиз ухшарбур...» –
Хиял физвай зи рикъяй,

Акурла заз лезгияр,
Фидайла Келед хивяй.

Шарвилид чин аквазвай
Заз абурун къаматдай.
Куьн авайтга Ахцегъа,
Куьнени икI ниятдай.

Гъейранвализ, килигна
Зун гъар садаз дикъетдал,
Вишералд Шарвилияр
Атанвай и гуьмбетдал.

АЯ ДУРУМ

Дигмиш хъайи чIал хураваз,
Акъваз жедач хун туна.
Гъа легъеда эхи жедач,
Гъиле къелем къун туна.

ГъикI эхда бес, фу чразва,
ЧIални къене чранва.
Хатадай я хъарни къизмиш,
Хъравай фуни канва.

Фу кур туртга хур кузва зи,
Дигмиш емиш рикIемаз.

Чрада фу мажалвилиг,
ЧIал пузмишдач къенемаз.

Сифте нефес ваз гуникай,
Куьрпе, за вун магърумдач.
Вахт хъайила, умудзава,
Лувар квайда дурумдач.

Гъелелигда дурум ая,
Дидед руьгъдин зар галаз.
Зун садани сура твадач,
КIватIна куь лувар галаз.

АЛЛАГЪ ПАТАЛ АГАКЪАРА

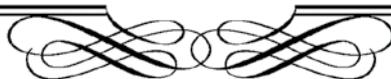
Чил набутрив, цав булутрив
Алахънавай кIевиз нулар.
Я бейниван, вахъ вуж ава,
Ви дердинкай къадай хабар?

Дуьнья хъанва бейни-базар,
Вун ава вав гице луз тар.
Эй Къагъриман, лагъ, гъинава
Вун чуьнгуьр гваз ацукъдай тар.

Гъанава луж, шадвал ийиз,
Гъейранвалдай ви сесинал?
Гъелелигда акъваз, ашукъ,
Жуван чуьнгуьр вегъ симинал.

Ашукъдивай сабур жедан,
Къефесдаваз сару билбил.
Аллагъ патал агакъара
А чуьнгуьрдив куьне зи гъил.

Мирзе Алидин 250 йис

Аллагъяр
АБДУЛГЪАЛИМОВ

КЕЛПЕТАН

Чи лезги хуърерихъ гьардахъ вичин тарих ава. А хуърерай акъатнавай ба-жарагълу инсанри хуърерин тIварар къетIен жуьреда хкажнава. А пак тIварари чи рикIерин деринра къени лепе гузма.

Лугьуда хьи, гьар са касдиз вичин тухум ирид бубайрал фидалди чир хъана кIанда. Гъахълу гафар я. Тухум, тарих акъалтзавай несилдиз ва мукьва-къиллийриз чир хувун важиблу месэлайрикай сад я. Зи ихтилат-сугьбетни Мирзе Алиди Гъажикъадир аз багъишай келпетандикай (сарар акъуддай хех) я. И вакъиани Луткунринни Мичегърин хуърерихъ галаз алакъалу я. Къве хуърни Ахцегъ райондик акатзава. Луткунрин хуър. Тебиатди яшайишдин вири шартIар яратмишнавай хуърерикай сад я. И хуъруьн тIвар хкажай векилар вири давирра хъана ва исятдани ава. И хуъруьхъ галаз Мичегърин сих алакъа ава. Себебни ам я хьи, са гьи девирда ятIани, Мичегъай Луткуниз къве хзан куьч жезва, гъамни Луткунрин агъсакъалрин меслятдалди, чебни чатухъанар тир...

19-асирдин юкъвара и хуьре (Луткуна) Муртузали лугьудай кас яшамиш жезвай. Адахъ пуд хва авай: Гъабиб, Азизагъа ва Къадир. Муртузали зегъметдал рикI алай лежбер тир, акъван агъваллу туширтIани, писни дуланмиш жезвачир. Вичин девирдин савадлу инсанрикай сад тир. Ада вичин 3 ругул веледизни кIвале тарс гузвай, гадайриз араб, туьрк, фарс чIаларни пис чир хъанвачир. Гъабибазни Азизагъадиз къавалар жез кIанзавай, азад вахт гъатайвалди, зуьрнейрик ван кутазвай, амма Гъабибахъ шаирвилини гьиссни авай. Къадиран гъевес кIелунихъ авай. Муртузалини Ахцегъ Алидихъ галаз гъуьрметлу инсанрикай сад тир. Ада вичин гъвечIи гада Къадир Мирзе Алидин медресадиз тухузва. Алимди ахтармишунар авурла, ам жегъилдилаи рази яз амукъзава.

Гьелбетда, Мирзе Алидин медресада вишералди кIелай ва чирвилер къачур инсанар хъана. Абурукай жележегда зурба алимар, жерягъар хкатна...

Къадиран агалкъунрал Мирзе Али гъейран жезва. Ада илимар «хъвазва», гъакъван кIелунихъ ялзава, саки вири илимрай хъсан чирвилер къалурзава.

Цуькверин сирер, хайи кIарабар сагъар хъийидай къайдаяр, тегъерар чирзава. Башкъа яз, адахъ ширин сесни авай, азан гудайла, гзафбуру адан сесинихъ яб акалдай. Адаз, саки, азад вахт амукъзавач, датIана ктабрал машгъул жезва, шак аламукъдай са рехъни ада тазвачир...

Тарихдиз малум я, Мирзе Алидиз вичин кIвале зурба ктабхана авайди, хъсан кIелзавай сухтайри адан ктабрикай менфят къачузвай, Къадирни гъабурун жергеда авай.

Мирзе Алидин гъилик Дагъустандин гзаф хуърерай, гъатта Къуба магъалрайни гзаф жегъилри чирвилер къачузвай. Са сеферда Уъзден убадай тир Верди тIвар алай жегъилдин свах дакIунвай. Мирзе Али килигайла, ада мазула я, лагъана ва меслят къалурна: гъамамрал фена сиве мазуладин яд экуъруьн... Къадира лугъузва: – Къала, дуст кас, зун килигин ви сухваз, белки, за ви сухван тIал атIун. Къадира гъил алтадзава, ченедин кIаникай рекъв тIушунзава. Акваз-акваз Вердин тIал къезил жезва.

– Я Къадир, зи хуъкъвел ви «суьгъуьрдин» капаш эциг, валлагъ, заз регъят жезва, – лагъана Вердиди. Къадира гъил эцигун давамарзава... Са къадар вахт алатайла, я тIални амач, дакIунни элякънава. КIелзавай сухтаяр сад-садаз килигзава, виридалайни тажуб Къадир вич жезва, ам яргъалди вичин гъилериз килигзава...

Сухтайри и агъвалатдикай чпин муаллимдиз хабар гузва. Алим гъавурда гъатзава, дугъриданни сухта Къадиран гъилера «суьгъуьрдин» къуват авайди...

Мирзе Алиди вичин рикI алай сухтадиз лугъузва:

– Къадир, чан хва, ви гъилерикай са тIазвай сухваз ваъ, амай тIазвай вири чкайриз себеб жеда. Жуван къуват, чирвал халкъдин рекъе ишлемиша, адалай къерехдай ваз саки вири цуькверин «чIални» чида, акъатай, хайи кIарабарни вавай къайдадиз хкиз жезва. Сад Аллагъди, чан хва, мадни къуватар гурай...

Гатфарихъ вичин кIелунар акъалтIарзавай Мичегъви Абдулгъалимни Къадир гъа атай сифте йикъалай таниш жезва. Абурун танишвал мягъкем дуствилез элкъезва. Абдулгъалимахъ пагъливандин буй авай, такъатлу жегъил тир. Адахъ галаз къван кадардай сухта Мирзе Алидин медресада авачир...

Мичегърин хуър Ахцегъ районада лап куьгъне, тарих авай къадим хуърерикай сад я. А хуъруьн мискIиндин бинедин къван шейх Абумуслима эцигайди вири мичегъвийриз чида...

Са кишдин нисинлай къулухъ Абдулгъалиман теклифдалди Къадир Мичегъиз мугъман жезва. Къадир ирид стхадихъ галаз таниш жезва, чебни сад-садакай зайта стхайрихъ галаз. Аслан буба (Абдулгъалиман буба) кефияр авачиз къатканвай, ятIани гададихъ галаз мугъман атайла, ам къарагъна, месин къиле ацукъна. Жегъилдивай хваш-беш авуна, ери-бине чирна. – АкI хъайила, Къадир хва, вун зи мирес Муртузалидин жегъил яни? Лагъсан хъсан... Къадиран рикIяй Мирзе Алидин гафар акъатзавачир... «Тек сухван тIалдиз ваъ, амай тIалризни ви гъилери таъсирда»...

Къадираз къве югъ тирди чир жезва, Аслан буба къилин тIалди гъелекзавайди. – Буба, за ви къилел са гъил элкъуьрин, – лугъузва Къадира. Аслан буба сифте тажуб жезва, Къадираз яргъалди килигзава, ахпа ихтияр гузва. Аслан бубадин къилин тIал вахчузва, адаз регъят жезва.

Аслан бубади лугъузва: – Къадир, чан хва, кIелунар куьтягъайла, Сад Алла-

гъдин умуддик кваз за вун Мичегъиз хкида, мирес Муртузалидивай за тГалабда. Аслан бубадиз вичин гафунин къуватдикай хабар тир, адан гафуни атГузвай, ам Ахцега, Мичегъ дeрeдa агъваллу ва гъурмет авай ксарикай сад тир...

Абдулгъалим Мичегъиз хъфизва, адакай ирид хурууьн къази жезва. Гуьгъуьнай адакай Темир-Хан-Шурадин губернатордин, лезгийри лугъузвайвал Гирванкадин (Гиривенкодин) вичин суддин векил яз Ахцега тайинарзава. Къадира алакъяар атГузвач, кГелунар куьтягъ жедалди давам жезва.

Ингъе, кГелунар куьтягъ жезвай вахтни агакъзава. Чехи алимдиз Къадира вичин кГелунар мадни давамарна кГанзава, акъвазна кГанзавач... «акъвазай вири ни къачуда», – лугъузва алимди. Ада къачунвай чирвилерал, жерягъвиллин пешекарвилел ва адан алакъунрал Мирзе Али пара рази яз амукъзава... Къадир рази жезва, ада алимдиз хиве къазва, чирвилер къачун давамардайди. КГелунар куьтягъайла, шагъадатнамадихъ галаз алимди Къадираз келпетанни багъишзава ва лугъузва: – Рекъин мугъман хъуй, чубан, аял, дишегъли хъуй, сифте тГал вахчу, килига, техжедай свах яз хъайитГа, акъуда... Гила зунни яшлу хъанва, къил чГугваз ая, вахтар мукъвал жезва, – лагъана Мирзе Алиди...

Аслан бубади вичин фикир къилиз акъудзава. Къадир Мичегъиз хкизва. Абумуслим бубадин мискИнда имам жезва. Эвлия Шихкерим бубадин патав Къадираз Асланан рухвайри яшамиш жедай кГвални эцигзава. Аслан бубадин чЛехи хва Жабаран руш Бикедал эвлемеш жезва ва Къадир Мичегъа къадимлу жезва...

Чехи алим кефсуз я лагъана хабар атайла, Къадир къил чГугваз физва, гъил алтадиз, тГал къезилариз хкъезва...

Эхиримжи сеферда фейила, Мирзе Алиди Къадираз икГ лагъана:

– Къадир, чан хва, гила гъил элкъуьрунин чарасузвал амач, вахт хъанва, вун хъфимир, зун пака ферикъат хъия, ви «Ясиндин сесни» зи япара аваз хъуй...

Са къадар вахтарилай Къадир Мекъедиз физва, ана 2-3 йисуз амукъзава, вичин чирвилер хкажзава. Гъажикъадир-Эфенди Мичегъиз хкъезва ва ада зигъин авай аялриз тарс гузва. Адан гъуьжреда Мичегъви Мегъамедрагъимов Рагъим бубадини кГелзава... Гъажикъадира вич рагъметдиз фидайла, вичиз Мирзе Алиди багъишай келпетан, вичин сухта хъайи Рагъим бубадиз багъишзава, адалай гуьгъуьниз Рагъим бубадин гада Мегъамедрагъимаз ирс – ядигар яз амукъзава. Алай вахтунда Рагъим бубадин гада Мегъамедрагъим Мичегърин мискИндин имам я.

Гъажикъадир-Эфендидин тухум-тара гзаф чкайра ава: Луткуна, Авадандал, Хутун-Къазмайрал, Магъачкъалада ва ЦИйи Къурушдал...

Чи тухумдиз малум я, (и царарин автор Гъажикъадир-Эфендидин неве я, дидедин тухумдай) Гъажикъадир-Эфенди илимдин кГвалахрални машгъл хъайиди. Чидач, адан зегъметар Мичегърин мискИндай нин гъиле гъатнатГа?! А мискИндикай вири хъана: колхоздин складни, аялриз тарс гузвай мектебни, Ватандин ЧЛехи дяведин девирда яшлу инсанриз химиядин тарсарни гана... Садбуру лугъузва: – Дагъустандин илимдин академиядин пешекарри хутахна, гъарда са гаф ийизва, са гафуналди, абур гел галачиз тГач хъана...

Заз и яргъл феи суьгъбет «Пак ерийрал» поэмадай къачунвай чГукунал куьтягъиз кГанзава...

Зи гъилева келпетан,
Шумуд асир акъудай.
Зи гъилева келпетан,
Шумудан тІал алудай.

Гъиссери зун гатазва,
Ядигар затІ гъилера.
Шад Бубаюф рахазва,
Шадвал къугъваз вилера...

«Акъл дерин гъуъл» – лагъай
Шейх Ярагъи гъахълу тир...
Илимрин шагъ – гуъл лагъай,
Тарс къачурбур бахтлу тир.

Чехи эфсел Къадиран
Ахъайнай цуьк бахтуни.
КІелиз хъанвай Къафаран,
Хкажнай руьгъ къастуни.

Сад Аллагъди гайиди
Хъана Къадир зигъиндиз,
Медресада Алидин
Къачуз таъсил секиндив.

Мирзе Али, чанда хвеш
Гъатна, акур и гъевес.
Жегъил сухта рикІ гегъенш,
Авай вичихъ сес серес.

Яд хъиз, «хъвазвай» илимар,
Чирвилерихъ къаних тир.
Рази жечни малимар
Гъар са жаваб лайих тир.

Лукъмана хъиз цуькверин
Чирна сирер таъсирдай.
Хайи кІараб, хирерин
Тахъун патал есирда...

Фена йисар гар галаз...
Жергедава сухтаяр.
Къегъалар я зар алай,
Руьгъдин дестек – архаяр.

Мирзе Али вилик ква,
Шад пияла хъвайи хъиз.
– Квев, жегъилар, билик гва,
Багъди бегъер гъайи хъиз.

Марифат, гъахъ рикІе хъуй,
Хъсан рехъ хъуй, хуш сефер.
Куьн илимдин рекъе хъуй,
Чириз алемдин сирер...

Гатфарин хуш атирар
ЧкІанвайла цавариз,
Эфенди тІвар Къадираз
Ганай и шад сувариз...

Эхиримжи сеферда,
Бажарагълу сухтадив,
Алимдив хас тегъерда,
Эяна гъил устадди.

Мирзе Али – алимди
И мярекат – межлисдал –
«Къуй ви гъил хъуй лигимди» –
Къадираз хех багъишда.

– Рекъин мугъман, чубан хъуй,
Гъар бендедив агакъа.
ТІазвай сухваз дарман хъуй,
Атай касдив суракъай.

Сад Аллагъди ганва пай,
ТІал вахчу на гъилерив.
Кефсуз касдив лагъ на гъай,
Килиг адан вилериз.

ИкІ лагъана арифди:
Вичин хурув агудна.
Гъар келима зериф тир,
Гъамлу вилер алудна.

Къадир хва, къил чІугваз хъуй,
Яшлу хъанва, вахтар я...
Билбилдин мез рахаз хъуй,
Заз гъалдикай хабар я...

Ингъе, къе дегъ йисарин
Тухванвайла рекъери.
И истеклу ксарин,
Рахазва зун руьгъерив.

Яраб гъиле шумудан,
Теспягъар хъиз чӀугунай.
И надир шей – келпетан
Шагъид хъана, ахкунай.

Бубаюф тир бейхабар,
Кужумиз гъар келима.
АтанатӀа ядигар,
Вичин буба Рагъимал?

Гъелбет, къе ирс сагъиб я,
Хуьзвай багъа аманат.
Камал духтур тажуб я,
Тарихдал жез аламат...

Чи Къадиран гъуьжреда
КӀелайди пак илимар,

Лап гъа чӀижрен жуьреда,
Чир хъанай чаз Рагъима...

Инсандин бахт я, гъелбет,
ТӀварни, карни амуькун.
Ам несилриз я девлет,
Чешне къачуз алакьун.

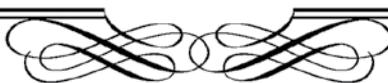
Гъажи-Къадир-Эфенди
Рагъимазни тунай хех,
Сухтайрикай уьткъемдаз
Тахьун патал гъич къерех...

И къисадин сир чидай,
Къадиран руш Айишат,
Хъайила вахт вич фидай...
Ахъайнай и агъвалат.

КъацӀаллай пак Къуръандин
Патав ферикъат я ам.
Къенин йикъан аямдин,
Векил, гъакъикъат я ам...

Тамашият

Гъажи ИЛЪСОВ

ХЪУЪРУЪН КЪВЕДАЙ АГЪВАЛАТ

Чи йикъарин комедия

(«Чарасуз къуд пьеса» циклдай. Лезги театр патал вариант)

I

Махачкалада.

Ресторанда (лугъун чна, «Лезгинкада») мярекат-межлис яцIа гъатнава. Залдин аквазвайди са къерех я. Сегънедин къиляй-къилиз, ара гуз, анай музы-кадин лепеяр гадар жезва, ана къуьлер ийизва, манияр язава. Шад рангарин плакат: «Буюр, Литературадин йикъарик!»

Сегънеда вилик пад – тарарин куьлгедик акъатнавай гатун айван, адан яргъал гуьтIуь къерехдихъай са шумуд кIарцIин гурари багъдиз авудзава. Ина арахайин я, анжах гагъ-гагъ залдай гъава гуз экъечIзавайбур, я хъфизвайбур пайда жезва. Тарари цIийиз пеш авунвай гатфарин йикъан фадлай нисинилай вегъенва.

Столдихъ Мегъамедни Арабелла ацукънава. Дишегъли (яшар хъанватIани, адаз гъеле къуьзуьд я лугъуз жедач) икъван чIавалди къиле феи ихтилатди къупаран авунва, ам туьнтдиз, къве гъилни юзуриз-юзуриз рахазва. Мегъамедан акунрай къайгъусуз сабурлувили, ихтилат зарафатдиз элкь-уьриз алахъуни ам мадни къапарай акъудзава.

Арабелла. Вуна зи шиирар кIелзава? И вуна? КIелзавач, табмир! Вуна садра къванни абуруз къимет ганани? Ваъ, ганач! Ви телепрограммадиз вуна заз садра къванни эвернани? Ваъ, а ви кепекдик квачир программадиз вуна заз эверзавач!

Мегъамед. Арабелла!

Арабелла (михъиз къил квадарна.) Я вуна... Вун захъ галаз месел хъанани? Хъанач! Зун месел гъихътинди ятIа ваз чидач... Я чир жезни ваз кIанзавач. Ваз гъич са затIни кIанзавач! Жуваз жув къванни, са тIимил хъайитIани, кIанзамайди туш ваз! Гъахътинди я вун.

Мегъамед. Арабелла!.. (Шуьшедай цана, бокал хкажда). Чагънакъа хъ-вазвач вуна. Им инай туш, КIварчагъ-дередай дустуни ракъурнавайди я. Ду-стунин вичин гъилин чехир.

Арабелла. Жува хъухъ...
Мегъамед. Ви сагълугъдай!

Хъвада.
Кисай Арабелла гила ученицади хъиз столдал эцигнавай вичин гъилериз килигзава.

Буна фикир ганайни: за шуъшедай чапла гъили цана, бокал эрчИи гъили къачуна хъвана? ИкI дуъз жезвани? Заз чиз ваъ. Шуъшедай эрчИи гъили цана, шуъше эцигна, эрчИи гъили бокал хкажна хъвана кIанзавайди я.

Арабелла. Вав гвайди ви балабан я.

Залда зарб макъам яна. Къивдин, капарин ванер. Итимдини дишегълиди къуълъуник чарх язава.

Анай литературадин агъсакъал экъечIна къведа: шумал буйдин, вич къакъан тушир, амма къилел къакъан бапIах алай, аста камар къачузвай итим.

Мегъамед. Месин месэладикай рахайтIа... А, агъсакъал, гъурметлуди! Ша чи суфрадихъ. (*Къарагъна агъсакъал столдихъ ацукъарда, адаз чехир цада.*) Инал вун къведалди вилик вуч хъанайтIа чидани ваз? За чехир чапла гъили цана. Заз чиз, акI дуъз туш. Чехир эрчИи гъили цана, шуъше эцигна, эрчИи гъили бокал хкажна хъвана кIанзавайди я... КIварчагъ-дерерай дустуни ракурнавайди я. Сифте сад хъухъ, гъурметлуди, ахпа лагъ кван и месэладай ви фикир гъикI къвезватIа.

Агъсакъал (*чуькъни тавуна хъвана бокал эцигда*). КIварчагъ-дерерай чехир гъи гъили цайитIани дуъз жезвайди я.

Мегъамед. Яни? АкI ятIа хъсан я... Ваз мубаракна кIанзава: журналдиз акъатнавай ви цийи романдин сад лагъай пай гъевесдивди кIелна за...

Арабелла. Табзавайди я.

Мегъамед. ГъикI табзавайди я? Са кIусни за табзавайди туш! КIандатIа, за ам квекай ятIа ахъайин. Вичин азадвал ва абадвал патал халкъ къарагънавай женгинин шикалар ганвай тарихдин роман...

Арабелла. АхъагъайтIани табзавайди я.

Агъсакъал. Цийи романарни чапзава. Литературадин суварарни тухузва... Анжах хатрут тарцин сериндик ацукъна ктаб кIелзавай жегъил руш амач... Кеф авач, кеф авач дуьньяда...

Мегъамед. Эхъ, са бязи авачир затIарни ава ман дуьньяда...

Агъсакъал (*гъил яргъи авуна гъа виликдай хъиз ацукънамай Арабелладин гъилерилай эляда*). Гзаф затIар ава и дуьньяда... Анжах кеф авач, кеф авач...

Арабелладик хъуьруьн акатда.

Мад чуькъни тавуна агъсакъал къарагъда, вичин аста камаралди залдиз хъфида. Мегъамед кисна адан гъуьгъуьниз килигда.

Мегъамед. Гъан, чун квел акъвазнай?.. Месин месэладал. Гъелбетда, малум тирвал, и месэла важиблудини я, къезилбурукайни туш... Месел чун къвед хъаначтIани... Куьрелди, заз чизва: месел вун лап хъсанди я! (*Жизви вилик алгъана дишегълидиз ихтибарлудаказ килигда.*) И месэладай зи фикир гъикI къвезватIа чидани ваз? Месел дишегълияр вири хъсанбур я. Мадни ава – лап хъсанбур. Анжах и къве жуьре. Зун инанмиш я: вун лап хъсанбурукай я!.. Ина четинди маса ара я: дишегъли ахварал фена, жуваз ахвар текъведайла. Садра ада хухни ийиз эгечIайтIа...

Арабелла. Садра и шуьше къачуна за ви къилиз вегъейтІа?
Мегъамед (*шуьшедиз мегърибан вилерай килигиз*). Шуьше хайитІа, ана авайди экъичда, заз гъайиф жеда. Дустуни ракъурнавайди я.
Арабелла. Шуьше ваъ, ви къил хайитІа?
Мегъамед (*къайгъусузвилелди*). Зи къил хадайти туш – кІевид я!
Арабелла (*ягъанатдивди*). Я жеди, кІамашрин къил кІеви жедайти я.
Мегъамед. Гъикъван вун захъ галаз кикІиз алахъайтІани, зун вахъ галаз кикІидайди туш. Ваз чизва, заз вун гъи къадар багъа ятІа!
Арабелла. Эхъ, зун эцигдай-вахчудай чка авач ваз...
Мегъамед. Чун хътин къве дуст, Арабелла, гъакъван сад муькуьдан гъавурда акъазвай...
Арабелла. Ма аникай рахамир...
Мегъамед. Мад гъич къекъвейтІани жагъидач!
Арабелла. Эхъ, эхъ...

Кисна.

Гъамиша лугъузва за жуваз: геж хъана зун и дуьньядиз къвез...
Мегъамед. Я фад атана! Дерин фикирни я, вири девирра гъахъ фикирни.
Арабелла. Им зи дуьнья туш...
Мегъамед. Ина амукъзавайди са чара я: я зун эвелимжиди, я эхиримжиди туш лагъана жув секинарун... Вучиз ятІани, къе чи къведан къилизни дерин фикирар къвезва.
Арабелла. Зи къисметдин дуьньяда авайбур вун хътинбур хъана...
Мегъамед. АкІ лугъумир, масабурни ава.
Арабелла. Ава. Валайни фейибур...
Мегъамед. Завай ви дердиниз чара жедайтІа... Ваз вуч аватІа чидани? Къачуна и шуьше, вегъ адалди зи куквасдиз! Вун патал заз ана авайдини гъайиф туш.
Арабелла. Вахъ галаз барбияр ягъиз ацукъдалди... (*Къарагъда.*) Хъфида зун.

Мегъамед къил винизна адаз килигда, ахпа вични кІвачел акъалтда.

Сагърай, сувар хъсанди хъана.

Мегъамед. Гъамиша суваррик хъурай! Ма вун хъфидатІа, Арабелла... (*Мегърибандиз.*) И чІуру дуьнья гуьрчегарзавайди! Къала, за ваз са темен гун.

Хъуькъвез темен гайи дишегъли, гуя кІамаз хъана, юзан тийиз киснава. Мегъамеда, килигна-килигна, адан муькуь хъуькъвезни темен гуда.

Гъан, гила хъсан хъанани?

Арабелла. Къуьзуь къари-бадедиз хъиз теменар гузва заз!

Туьнтдиз элкъвена гурар галай патяхъди чиле эцягъиз-эцягъиз камар вегъида. Ада буй къунвай тегъерди, гъилин юзуни ам гъи къадар нарази ятІа къалурзава.

Мегъамед (*дишегъли вилералди рекъе хутуна*). Рагъмет хъайи зи халуди лугъудайди тир... (*Куьтягъ тавуна кисна. Гуя халуди вуч лугъудайтІа масабуруз ван атана кІан хъанач. Тамашачийрихъ элкъвезда.*) Куьне фикирмир, пара лайихлу дишегълини я, бажарагълу шаирни! Къе адан гъаваяр серин я

ман... ГьикI жедач гъаваяр серин, жув и дуьньядиз геж атанани, фад атанани – кьил акъат тийидайла? Жуван дуьньяда тахьун – бес им инсандиз вирида-лайнни чIехи дерт тушни?.. (Тади акатна сегънеда къекъведа.) ИкI дуьз ата-нач, гъурметлубур! Сифте чун таниш хьун лазим тир. Гъан, таниш жен: зун Мегъамед я, писатель. Эхь, гъа гъам: Мегъамед Алимегъамедович Мегъамедов. Анжах капар ягъун герек авач, зи тIалабун я. Ваъ, ваъ, ерли герек туш...

Чтин ихтилатдик кваз залдай кьве шаир кьведа. Иниз акъатдай амай-бур хьиз, ибурни суварин гъавада ава, кефли я.

Дугъри шаир (вичин юлдашдиз). Вирида фикирзава, зун ахмакъ я лугъуз. Зун ахмакъ туш! Ван кьвезвани ваз?

Саймаз шаир (Мегъамедаз). О, чIехи кас! Чи чан алай классик! Эхирки, гъич саймишдач вуна чун, факъирар, катда вун чахъай...

Мегъамед. Мад вун! Ма за ваз лагъанай: ина ийидай ихтилат ава, маса арада... Маса арада...

Саймаз шаир кьуьнелай кьуна кьулухъди элкьуьрда, кьезилдиз рум гана, ам атайвал рахкуриз кIан жеда. Шаирди зайифдиз кьуьруькарда.

Дугъри шаир. Хъанач хьи, хъанач хьи! Къал-макъал ваъ. (Саймаз шаир гъа атайвал хутахда.) ТуькIвей межлис я, гъич са къал-макъални...

Мегъамед. Ма садра лагъайла, гъавурда гъат ман... (Тамашачийриз.) Ингъе, и йисан Литературадин йикъарни тухвана чна. Програмадик квай докладар авуна, обзорриз яб гана. Чуьруькар жедайбур – чуьруькар хъана, дуст хъижедайбур – дуст хъхъана. Гила ресторанда давамарзава: са бязи ихтилатар авайди я суфрадихъ, истиканар гъиле аваз, кхъизвай ксари анжах чпи чпихъ галаз ийидай. Им яргъал фидай савда я, зак тади ква...

Са цIуд касдив агакъна, итимарни дишегълияр, рахуник-хъуьруьник кваз пайда жеда. Абурун кьиле, фотоаппарат авай гъил хкажна, вичиз гъеле же-гъил я лугъуз жезмай яру булушка алай дишегъли ава.

Яру булушка алайди. Мегъамед малим, вун инжикли ийидай ихтияр це! Чна вахъ галаз шикил яна кIанзава. Вун гъа авайвал акъваз... (Десте шикил ягъун патал туькIуьриз эгечIда.) Агата, агата... Вун са тIимил идихъди... Вун адихъди... Кьулухъай акъваз, кьулухъай акъваз!..

Мегъамед (шандакъар ийида). Ягъайди вуч тир? Гъикъван ядайди я шиклар? Заз мад кIанзавач, зун галачиз...

Адаз тис яб гузва, ванер акъатда: «Чун авачир, бес чахъ галаз, Мегъамед малим?... Садра мад хъурай ман... Чан Мегъамед малим!.. Тарих патал, тарих патал, Мегъамед малим!..» Са тегъер туькIвена. Яру булушка алай дишегълиди сифте вичи шиклар яна. Ахпа дестедай сад гъил кьуна ялна акъудна, фотоаппарат гъадав вугана, вични амайбурун юкъва, Мегъамедан къвалав, агатна хьиз, акъвазна. Шиклар яна десте, рахаз-хъуьрез, атайвал хъфена.

Гъан, имни хъана... тарих патал... (Тамашачийриз.) Куьне фикирмир: вири чи бажарагълу ксар я... Заз вуч лугъуз кIанзава лагъайтIа...

Яргъи, чIулав костюмар, кьилел чIулав фес алай фикирри тухванвай писатель кьведа.

Фикирри тухванвайди. Мегъамед, валлагъ, рикел хуьквезвач.

Мегъамед. Дугъриданни хъсан гаф тирни?

Фикирри тухванвайди. Пагъ! Ашукъ Абдулагъа лагъайвал, вичихъ гъа исятда женгина къачур къеле вахкуз жедай гаф тир! Рикел хуьквезвач ман.

Мегъамед. Я-а! бес хъсан гаф рикелай алуддай затI яни?

Фикирри тухванвайди. Ам за гъикI хъайитIани рикел хкида.

Мегъамед. Килиг гъа, ахпа зазни лагъ. Зун вил алаз жеда.

Фикирри тухванвайди кьил агъузна, гъил ченедаллаз хъфида.

Заз вуч лугъуз кIанзава лагъайтIа...

Тубкме якIарин, элкъвей чина хъвер авай писатель къведа.

Чина хъвер авайди. Мегъамед, играми дуст, къе чаз гъил ядай ара хънач!

Мегъамед. Гьалтнач ман чун, Истамбул.

Гъилер яда. Къведни столдихъ фида. Мегъамеда бокалар ацIурда, къведани хкажда.

Де ая са гаф-чIал.

Чина хъвер авайди. Бубадал кьил чIугваз кIвачин хъанвайди тир зун, ингъе, амукъна. Ма суварикай хкечIиз жедайни?.. Ша за ваз зи бубадикай лугъун.

Мегъамед. Лагъ бубадикай.

Чина хъвер авайди. Зи буба вичин аял девирдилай къецIи итим я. Ваъ, адан дидедин тахсир ина авач. БалкIанар кIандай адаз. БалкIандилай аватна къецIи хъанай ам. Зи буба уьмуьрдилай рази итим я, балкIандилай аватна, гайибурукай я лугъуда вич. Айгъана ламралай аватнайтIа, вичел ламралай аватайдан тIвар жедалдай. А югъ вичиз (*тIуб цавухъди ийида*) Виневайда къалурначалда... Мегъамед, играми дуст, чун, эгер аватиз хъайитIа, балкIандилай аватдайбурукай хъурай! Сагърай!

Мегъамед. Сагърай!

Бокалар ичIи ийида. Чина хъвер авайди вичиз атай гъиссдин гурлувиляй гъилер хкажна залдиз хъфида. Мегъамеда ам гъилер хкажна рекъе хутада.

(Тамашачийриз). Хъсан гада я, дуьз гъавурда авайбурукай... Заз вуч лугъуз кIанзава лагъайтIа... Куьрелди, жува жуваз гузвай суал авай, жаваб жагъин тийизвай: яда, вун вуж я? И мукъвара и суалдиз жаваб вич вичелай атана: зун я къуьзуь, анжах жуван къуьзуьвилихъ галаз гъеле вердиш тахъанвай итим. Гъикъван тIуьруькъуьмди ятIани, маса жаваб авач... АкI я, я за акъалтIарна кIанзава, я цIийиз башламиш хъувуна... Ара ихъгинди тирвиляй, белки, за тахъай къван хцидаказ къатIана: жув буржлу ксар ава и дуьньяда! Дуьньядихъ галаз чун иллаки мягъкем алакъада твазвайбур. Инсандилай алакъдай виридалай лайихлу кIвалах вичин буржар вахкун я эхир. Гъелбетда, эгер абур вахкуз жедайбур хъайитIа...

Бажарагълу повестдин автор жегъил писатель къведа.

Жегъил писатель. Мегъамед малим!

Мегъамед. Авайди туш буржлу тушир инсан, эгер адаз вичиз и кар чидатла. Ваз гузвайди я, ахпа вуна вахкун патал...

Жегъил писатель. Мегъамед малим, зун атана!

Мегъамед. Гъан, вун атана... Зун инал инсанрихъ галаз важиблу месэладикай рахазва, и арада вун атана... (*Нарази я.*)

Жегъил писатель. Мегъамед малим, вуна лагъайди тир къван: герек хъайила, ви патав завай мус клантлани къвез жеда.

Мегъамед. Эхъ, за гъакI лагъайди тир... Ма лагъ, атанатла.

Жегъил писатель. Са куьлуь тлалабун ава, Мегъамед малим.

Мегъамед. Авуна тур жуван куьлуь тлалабун.

Жегъил писатель. Гила вунни фейила, масадавай жагъидайди туш... Са вад виш манат кланзава.

Мегъамеда чуькъни тавуна жибиндай пул акъудна адав вугуда.

Сагърай, Мегъамед малим. Дахди Сургутдай пул ракъурунал вил алайди тир... За дахдиз хабарна, зи повестдиз вуна гъихътин къимет ганатла йисан обзорда: «Жегъил писателдин бажарагълу повестди гележегда адахъ садани гуьзлемиш тийизвай агалкъунар жедайдак умуд кутаз тазва». Ваз ада вуч авунатла чидани? Эвелдай заз гъараярна вижеваз, ахпа акъул гана: чан хва, дуьз рекъяй алад. Акъул гана, пул ракъурнач.

Мегъамед. Дах гъахъ я: дуьз рекъяй алад.

Жегъил писатель. Ада вичин хчин повесть гъич клелни авунвайди туш. Пул къванни ракъуррай ман вахтунда... (*Пул винелай хъултухда твада*). Вун шегъерда авайла хъсан я, Мегъамед малим. Тахъайтла, пул куьтягъ хъайила, бурж къадай кас жагъидач. Къве касдивай я заз бурж гъатдайди: валай гъейри, зи имидивай, университетда клвалахзавай. Имиди къве виш я гудайди, гъавилай адавай къачудалди, вавай къачун хъсан я.

Мегъамед. Я ман, къве виш манатдила, гъелбетда, вад виш хъсан я.

Жегъил писатель. Школа куьтягъайла, имидихъ галаз гуьжетна, зун адан куьмек галачиз университетдик экечIайди я... Ада повесть клелна, бегенмишни хъана: за тлалабни тавунваз, акъудна са агъзур манат ганай. Зи повестдиз сифте премия – имидин патай! Хъсанди я зи ими. Университетда авай са профессор я, ришветар къачун тийизвай. Вун чIалахъ жедани, Мегъамед малим?

Мегъамед. Жеда, вучиз жедач къван. Гъалтзавайди я гъахътинбурни.

Жегъил писатель. Гъавилай адан уьмуьр четинди я. Имид суса пул бес тежедайла къал къачуда. Садра къил чIугваз фейила, имид суса зун фу нез кухняда ацукъарна. Имид суса пул гудайди туш, фу нез гъамиша чпиниз ша лагъуда. Фу незвай заз клвале рахазвай ибурун ванер къвезва. Имиди лугъузва: я къейди, за гъикI пул къачуда а зи вилик ацукънавай аялривай? Пака зун абурун чиниз гъикI килиг хъийида? Имид суса гъарайзава: бес муькуьбур абурун чиниз гъикI килиг хъийизва, чин алатайбур?! Хъуьредаи къван руфун тла хъанай зи.

Мегъамед. Гъан, ваз мад клани-такIан?

Жегъил писатель. Ви чандин сагъвал, Мегъамед малим! Зун хъфизва.

Лайхлувал квадар тийизвай къадамралди залдиз хъфида.

Мегъамед (*адан гуьгъуьниз килигна, тамашачийриз*). Хъсан гада я. Университетдин къвед лагъай курсуниз акъатнава. Бажарагълу я, са шакни алачиз. Адавай хъиз завай башламишиш хъайиди тушир. Адан повесть «Чарадан къейиди ксанвайди хъиз аквада»... (*Фикирлу яз.*) Заз акI я, вичелди куьтягъ-

на кѧнзавай затѧуналди, ада башламишна. Гуя атана къакъан цлан вилик акъвазна ам. Шадвал тѧимил квай повестда гзаф хъуьренни ийизва... Гила зи вил ала: адан муькуь кам гъихъгинди жедатѧа? Дурумлу хъайитѧа ам, къуват акакъайтѧа вичин!.. *(И фикирар яргъаздай тегьер кыл галтадна.)* Буржар вахкуникай тир зун рахазвайди...

Къве шаир пайда хъижеда.

Дугъри шаир. Квез зун ахмакъ хъиз аквазва, зун ахмакъ туш! Ваъ, туш...

Саймаз шаир. О, чи дамах! Чунни, куьлуьбурни, гагъ-гагъ саймиша ман, Мегъамед малим. Гъелбетда, вун чѧехи кас я...

Мегъамед *(Тамашачийриз).* Аквазвани? Де куьне лагъ, ихътиндахъ галаз гъикѧ киле фидайди ятѧа.

Саймаз шаир. Дуьньядиз магъшурди...

Мегъамед *(туьнтдиз фена, ам вич атай патахъ элкъуьрда, адан тумуна къуьл эяда).* Вун маса жуьреда гъавурда акъадайбурукай туш!

Саймаз шаир *(вилик гадар хъана).* Яъ! Гъикѧа? Гъакѧ яни?! Вун гъакѧ я ман?

Дугъри шаир *(абурун арада гъатна).* Къал-макъал ваъ, туькѧвей межлис...

Саймаз шаир. Ваз аквада! Ваз зун вуж ятѧа чир жеда!

Дугъри шаир. Гъич са къал-макъални! Гъич са къал-макъални...

Саймаз шаир. Ваз вун вуч хъиз я? Зи са поэма ви вири... За цѧувад поэма кхъенвайди я... За... За Расул Гъамзатовахъ галаз коньяк хъвайид я...

Дугъри шаир *(ам ялна залдиз хутахиз).* Гъич са къал-макъални...

Мегъамед *(гагъ са патахъ, гагъ муькуь патахъ туьнт камар ягъиз).* Расул Гъамзатова гъа кѧвалах чѧуруди авуна: вахъ галаз коньяк хъвана!

Дугъри шаир хтана, яргъа хъиз акъвазда. Мегъамеда, ам акуна, туьнтдиз гъа патахъ кам вегъеда. Шаирди, капар тик къуна, къве гъилни вилик гадарда.

Дугъри шаир. Гъич са къал-макъални! Вун гъанал акъвазнава, зун инал. Заз лугъуда.

Мегъамед акъваз жеда.

Мегъамед малим, ма хъанач хъи, чан стха. Эхъ, вун чѧехи я! Эхъ, вун чи виридан дамах я! Ятѧани за ваз авайвал лугъуда: ви а хесет чѧуруди я! Я стха, итимдин а чка кѧур эцягъун патал туш. Зун ахмакъ туш, заз чизва. За лагъана. *(Хъфида).*

Мегъамед *(алайвал акъвазнамаз).* Важиблу чка я ам, гъелбетда. Са бязибурун вири акъул гъа гъана я авайди... *(Камар яда.)* Са куьлуь ихтилат ийиз, рикѧе авайди лугъуз тадач ман... *(Къил квахъна, акъваз хъийида.)*

Залдай векъи шаир къведа.

Векъи шаир. Пайдах хъиз акъвазнава хъи вун инал?

Мегъамед. Авач... Зун инал инсанрихъ галаз рахазвай.

Къведни фена столдихъ ацукъда. Мегъамеда кисна бокалар ацѧурда.

Векъи шаир. Гъи инсанрихъ галаз я вун рахазвайди? Ибурухъ галаз? (*Тамашачийрихъди ишара ийида. Ада лагъай тегъердай аквазва: и инсанрихъ галаз рахун патал вичи ада вахт серфдачир.*)

Мегъамед (*адаз вил яна*). Вуч хабар я? Тамухъ галаз хъел хъайи сев хъиз ава хъи вун? Мад къари хъфенани?

Векъи шаир. Мад хъфена, къабандин руш... (*Ихтилат дегъишарда.*)
Сенвиз Агъмедовахъ галаз хъвана. Ахпа къалриз акъатна чун.

Мегъамед. Вун къалриз акъат тавур кас амани и шегъерда?

Векъи шаир (*суал саймиш тавуна*). Адани зун вичелай алудна: таксида ацукъарна рекъе хутуна. Гъиниз? Къабандин руш хъфенвайла... Вучда за квалеле, цларихъ галаз рахадани? Завай цларихъ галаз рахаз жедайди туш. Дуст кас, лагъана за таксистдиз, жегъилрикай тир, ахъазмай са чкадал акъвазарна, сад къачу. Къачуна ада. Агакъайла, за адаз квалелиз теклифна. Вич квалалахал алайди я лагъана, вичивай жезвач. Винелди, ракарал къван, а гадади акъудна зун, вич хъфена...

Векъи шаирди, адахъ галаз Мегъамедани бокалар хкажна. Векъи шаир къил агъузна фикирлу хъана, Мегъамеда гуъзлемшишава.

Папахъ галаз михъиз чара хъайитІа, ваз чиз, хъсан жедани?

Мегъамед. Низ?

Векъи шаир. ГъикІ низ?.. (*Фикирлу хъана.*) Заз... Я гъадаз... Я чаз къведазни...

Мегъамед. Четин месэла я.

Векъи шаир. Четин месэла тирвилай я ман заз меслят кІанзавайди.

Мегъамед. Завай лугъуз жедач...

Векъи шаир. Захъ галаз чуъруък жез, вичин дидедин къилив катда. Дидедихъ галаз чуъруък хъайила, зи къилив хуъкведа. Къве гъафтедилай. Им адан адет я... (*Къупаран хъана.*) Къве гъафтедилай! КІвале зи рахун-луъкІуън нихъ галаз жеда? Завай цларихъ галаз луъкІуънарив жедайди туш... И сеферда хуъкведатІани чизвайди туш...

Векъи шаирди, адахъ галаз Мегъамедани бокалар хъун тавуна эцигда.

Таксистди, хъсан гада тир, вичи рак ахъайна кІвалин къенез хъивегънай зун. Ахпа... Ахварай аватайла, йифен сятдин пудар жезвай. Столдихъ ксанва зун. Столдал эрекъдин шуъше ала, шуъшедин кІаник чар ква. Чарчел зи гъилелди кхъенва: «Мансур, и шуъше ичІи хъайила, вун рекъида». И ара гъикІ я ваз?

Мегъамед. Метлеблу ара я.

Векъи шаир. Метлеблу ара я... Шуъшедай за хъун хъувуна. Гила адан юкъварилай агъуз я амайди.

Мегъамед. Мад адай хъвамир.

Векъи шаир. Занни гъакІ фикирна. Ам за шафда эцигна.

Мегъамед. Гъам дуъз кІвалахна вуна, гъана амуъкърай. Жува маса шуъшейрай хъухъ.

Мегъамеда бокал къачуда, адахъ галаз векъи шаирдини.

Ша чна хъван... Зун инсанрихъ галаз рахана кІанзава.

Векъи шаир. Ибурухъ галаз? (*Тамашачийрихъ къил эяда.*) Герекзава абуруз вун! Бахтикъара, рехъ жагъанвай...

Векъи шаирди энгелда, ахпа бокал эцигда, адахъ галаз Мегъамедани. Кисна.

Рикелламани, июлдин йифиз гъулел вацран нурдик чна гьикI хъванайтIа?

Мегъамед. Мус хъванай чна гъулел вацран нурдик?

Векъи шаир. Рикел аламачни? АтIа сеферда...

Мегъамед. Шаз чун санал гъулел фейид туш... Гъи йисуз тир?

Векъи шаир. Ништа ам гъи йис тиртIа. Цуд йисалай артух алатнаватIа, лугъуда за. Ви шалварни лепеди тухванай... Гъа чавуз арадал къвез эгечIай шиир авай зи: «Вацран нурдик ксанвач гъул...» Эхирни ам къутягъна за.

Мегъамед. Гъан, мубаракрай.

Векъи шаир. А шиир за ваз бахшна.

Мегъамед. Сагърай, дуст... Яда, зи рикел хтана: лепеди тухвайди ви шалвар тир къван.

Векъи шаир. Зи шалвар?.. Я зид хъуй, я вид. Са гафар тушни? Тухвана ман лепеди.

Мегъамед. Яъ! Я стха, са гафар гьикI жеда? Эгер зи шалвар лепеди тухванайтIа, зун шалвар алачиз амукъдай. Эгер ви шалвар тухванатIа, вун шалвар алачиз амукъна. Хъел атай вуна хутIунна перемни гъулуз гадарнай. (*Хъуьрена Чагана фена.*) Таксистдиз чун хутахиз кIанзавачир, зи машинда къецIилбур акъадарзавайди туш лугъуз.

Векъи шаир (*кисна, ахпа бейхабар къупаран хъана*). Ламран тум бахшда за ваз шиир! Зенг авуна редакциядиз, алудиз тада ви тIвар. (*Векъидаказ стул къулухъна, къарагъна гурарихъди фида.*)

Мегъамед (*адан гъуьгъуьниз килигда, ахпа тамашачийриз*). Гъеле агакънавач. АгакънавайтIа, ламран тум ваъ, маса чкаяр рикел къведайди тир... Куьн инжикли жемир. Мансур чи шаиррикай виридалайни делиди я, гъавилай виридалай бажарагълудини.

Гурарив агакъай шаир, фикирлу яз, акъваз жеда, къулухъ элкъведа.

Векъи шаир. Мегъамед!

Мегъамед. Гъай!

Векъи шаир. Чун къвед дустар яни?

Мегъамед. Эхъ, чун къвед дустар я.

Векъи шаир. Бес зун икI хъфейла, дуьз жезвани?

Мегъамед. Ваъ, вун икI хъфейла, дуьз жезвач.

Векъи шаир хтана столдихъ ацукъ хъийида. Ада, адахъ галаз Мегъамедани бокалар хкажда. Галукъарна хъвада.

Кисда.

(Бейхабар туьнт хъана, къизгъиндиз). Зи гъавурда акъан тийизвай за ваз вучин, жуван гъавурда акъан тийизвай за заз вучин!

Жаваб авач.

Кисна.

Векъи шаир (*ислягъдиз*). Рекъиз экъечIзавалда вун? Мад Европайриз яни?

Мегъамед. Москвадиз. Масанризни...

Векъи шаир. Къени рехъ хъуй.

Мегъамед. Сагърай.

Векъи шаир. Хъфида зун... (*Къарагъна гурарихъди фида*).

Мегъамед (*адан гъуьгъуьниз килигзава*). Яда, паб хъфенвайди, абасар къванни гумаиди яни вав? ГумачтIа, вугудани?

Векъи шаир (*акъваз хъана, къулухъ элкъуьн тавуна мукъуфдивди шалвардин, ахпа пенжескдин жибинар ахатармишида. Гъиле гъатайди жибиндиз хъивегъна*). Абасар гумач, къара-пулар я жибинда амайди... Паб къве гъафтедилай хуькведайди я... И сеферда гъич хуькведатІани чидач... Къала, це кван.

Мегъамеда къарагъна фена адав пул вузуда. Векъи шаирди килигни тавуна пул жибинда твада.

Ма хъфида зун.

Мегъамед. Ма ахлад... (*Столдив хуькведа, арукъдач, фикирлу яз и патахъ, а патахъ камар яда*.) Гъавурда акъун тавунин месэла туш ина авайди. Акси яз, лап хъсандиз гъавурда акъазва... (*Къил галтадна, фикирар чукурда. Тамашачийриз*.) Гъан, за давамарин. Садра йифиз, гъа и йикъара хъайи кар я, заз ахвар авачир. Ахъгин йиферни эхиримжи вахтара гзаф жезва. ЭгечІна за рикел гъиз жув буржлу тир къван ксар, алахъна зун жувал алай буржарин сан къаз... Куьрелди, гъахъ-гъисабдин са йиф хъана заз... Лагъана за жуваз: эй, яда, дагъларин иеси, вахт я гъа! Ваз чизва: и уьумуьрда виридалайни регъят кІвалах гежарун я...

Са тІимил вилик залда музыкади кІевиз ван авунай, ана гзафбур къуьлуьник экечІнай. Айвандикни са жуьре къалубулук акатда: залдай экъечІайбур, аникай физвайбур, хуьквезвайбур.

(*Гъайиф чІугунивди*.) Лугъуз тунач къе къве гаф...

Агъсакъал писатель, ам къве патахъай хъуьчІерикай къунвай яру перем алай ва къацу перем алай дишегълияр гурарихъди физва.

Агъсакъал. Вири ава и дуьньяда. Анжах кеф авач, кеф авач...

Яру булушка алайди. Ву, я халу!

Къацу булушка алайди. Чан халу!

Чина хъвер авай писатель къведа. Адан чин мадни артух ишигълаван хъанва.

Чина хъвер авайди. Мегъамед, играми дуст! Ша чна балкІан маса къачун.

Мегъамед. БалкІан? Адакай чна вучда?

Чина хъвер авайди. ГъикІ вучда? Чна ам хуьда, алафар гуз. Ахпа... Ахпа чан адаз рангар яда!

Мегъамед. Рангар вучиз?

Чина хъвер авайди. ГъикІ вучиз? Ам мадни иер акун патал! (*Вич къвала-рай акъудзавай гъиссдин гурлувилай гъилер цавуз яна алатда*.)

Са куькай ятІани инжикли хъанвай Дугъри шаир акъатда

Дугъри шаир. Килигда чун... Квез зун ахмакъ хъиз аквазва, зун ахмакъ туш!

Жегъил писатель. Амни сифте авайдалай кефли я.

Жегъил писатель. Зи чиниз цлан ранг ягънавалда. ЯгънаватІа – ягънава ман... Мегъамед малим, ваз лугъудай гаф авай.

Мегъамед. За лугъудай гаф ваз гъамиша ава.

Жегъил писатель. Са вад виш манат кІанзавай, Мегъамед малим. Валай гъейри мад тІалабиз жедай касни гьалтзавач.

Мегъамед. Вуна завай вад виш манат къачурди вуч тир?

Жегъил писатель. Къачунайни?

Мегъамед. Эхъ, къачунай.

Тажуб хъайи жегъил писателди сифте са жибиндиз, ахпа мукуъ жибиндиз гъил экъурда.

Хъултухдиз, хъултухдиз килиг.

Жегъил писатель (*хъултухдай акъатай вад вишен чарчиз мягътел хъана килигиз*). Ава гъа!

Мегъамед хъуьрена чІагана фида. Хъуьрезвай адал вилер алаз кефи хайи жегъил писатель кисна.

Ма, вахчу ви пул!

Мегъамед (*гъеле хъуьрезма, пул вахчуна*). Бес ваз пул кІанзавачни?

Жегъил писатель. КІандач заз. Вун зал хъуьрена.

Мегъамед (*хъуьруьн къаз алахъиз*). Абур вуч гафар я? Зун вал хъуьрейди туш!

Жегъил писатель. Бес хъуьрейди вуч я?

Мегъамед. Ваъ, Рагъман, вал хъуьрейди туш. Агъвалат хъуьруьн къведайди хъана ман.

Жегъил писатель. ГъикІ агъвалат хъуьруьн къведайди хъана?

Мегъамед. Ингъе, гъа хъайивал. Ваз чидани, буржар за гзаф къачурди я жуван уьмуьрда. О, вун акъван буржарик акат тавурай! ЯтІани са нянихъ, са касдивай къве сеферда бурж тІалабиз залай алакъайди туш.

Жегъил писатель (*вичикди фикирна*). АкІ хъайила, зал хъуьрейди туш ман?

Мегъамед. Ваъ, ваъ! Вал зун гъикІ хъуьредай, чун дустар тирла?

Жегъил писатель. ЯтІа къала а пул зав. (*Пул вахчуна хъултухда хутада.*) Сагърай, Мегъамед малим!.. Бах хуьре, кІвални кал хуьз, дах Сургутда, пул къазанмишиз, зун ина, пул гвачиз... (*Фикирна.*) Хъуьруьн къведай агъвалат яз я, Мегъамед малим.

Жегъил писателдикни хъуьруьн акатда. Къведни хъуьрена чІагана фида. Гурарихъди хъфида. Жегъил писатель: «Тади гъалда пул вегъ лагъайла, акъул гана: чан хва, дуьз рекъяй алад». Мегъамед: «Дах гъахъ я: дуьз рекъяй алад. Дуьз рекъяй фена, дуьз рекъяй хъша!..»

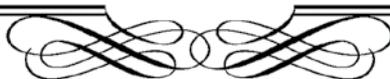
Фикирри тухванвай писатель къведа.

Фикирри тухванвайди. Мегъамед, яб це... Амачни? Хъфена... (*Энгелна, тамашачийриз.*) Хъсан гаф жагъанай заз, рикІелай алатна... СакІани рикІел хуьквезвач...

Виликди атана. Къил алгъурна, гъили чене тІушуниз фикирдик акатда. Ресторандин залда яваш хъайи музыка мад гужлу хъижеда, ана къуьлер ийизва.

(*КъатІ ама*)

Сатира ва юмор

КЪАРАВИЛИЯР

АЗАРХАНАДА

Медсестради хабар къазва:

-Духтур, и кас къиникъин сеbeb яз вуч къалурда?

-Коронавирус кхъихъ.

-Коронавирус вучтинди я, я духтур? Мейитдал къве хер гуьллейринбур, ирид херни чукулринбур ала!

-Кхъена тур коронавирус! Амма сеbeb адахъ галаз маса азарарни хъай-иди къейд ая.

ХОХОЛРИН КРАР

Украина ЕС-диз къабулайдалай гуьгъуьниз сифте сеферда дуьшуьш хъайи къве хохолди ихтилатзава:

-ГъикI аквазва ваз чи крар?

-ГъикI аквада къван? Чаз кар къунва хъи: зун кIвалах авачиз амукънава, papa Италияда чарабурун кIвалерин полар чуьхуьзва, руша заз тIварни те-чир са островрал къагъбевал ийизва, авай са хва немсиниз гъуьлуьз фенва...

-Урусри гъана чун гъа чкадал.

-Эхъ! Абуру ЕС-дик экечIмир!- лугъуз гъарайиз хъана. Чизвай къван абуруз чпин хъилляй чун аниз фидайди!

ГЪИЛ АЧУХДИНИ ШКЪАКЪ

Жегъил къве дагъви меркездин ресторанда ацукънава. Са шумуд стол-дилаи анихъ ацукънавай иер къве дишегъли акваз рахазва абур:

-Иер дишегълияр я,- лугъузва гъил ачух жегъилди.

-Чебни кас-мас галачиз ацукънава,- алава хъийизва шкъакъди.

-Ша, фена таниш жен.

-Ваъ, яда. Гъеле фад я. ТIуьна-хъван куьтягърай, столдин пулни гурай. Ахпа.

-Ахпа абуру чакай вуч хъийида?

БАЗАРДА

Зеленскийди халкъдин арадиз фин ва адан фикир-хиял чирун къетIна. Грим-затI яна, адетдин партал алаз фена ам базардиз. Агатна як маса гузвай дишегълидив, ада хабар къазва:

-Куьн я ви як?

-Агъзур гривен.

-Акъван багъа вучиз я?

-Чи президент гъакІан туьк тирвиляй.

Бейкеф хъана хъфизва Зеленский. Пакадин юкъуз президентдин партал-да аваз, къаравулар, куьмекчияр къваларал алаз, багъа-багъа машинраваз физва ам базардиз. Къвезва гъа дишегълидин къилив ва хабар къазва:

-Куьн я ви як?

-Агъзур гривен.

-Акъван багъа вучиз я?

-Багъа вучиз ятІа, ваз, куьтуьниз, за накъ лагъанай!

СЕРГЪЯТДАЛ

Белоруссия галай патяхъай атана сергъятдилай элячІзавай кицІивай Украинадин пограничникри хабар къазва:

-Гъиниз катзава вун?

-Куьниз. Ана виридаз рахадай ихтиярар ава лугъузва. Чина гъич амп ийидай ихтиярни гувач.

-Чазни ван хъана гъакІ тирди – алад!

Са къве гъафте къван алатайла, гъа и кицІ Украина галай патяхъай Белоруссиядиз кат хъийизва:

-Гъиниз кат хъийизва вун? Ана гъич амп ийидай ихтиярни авайди туш.

Чанда гъал амачирдан сесиналди кицІи жаваб гузва:

-Ина амп ийидай къван зи чан гъиляй фенва, жакъвадай затІ кІанзава газ. Са кІараб къванни!

АЖЕБ ПОЛИТИКА

Хци бубадивай хабар къазва:

-Дах, «америкадин къецепатан политика» вуч лагъай чІал я?

-КІуф хуьх!- лапІаш чуькъвезва бубади хцин къамуз.

-Вуч патал? Зак вуч тахсир ква?

-Вуна зи виш доллар чуьнуьхнавай хътинди я!

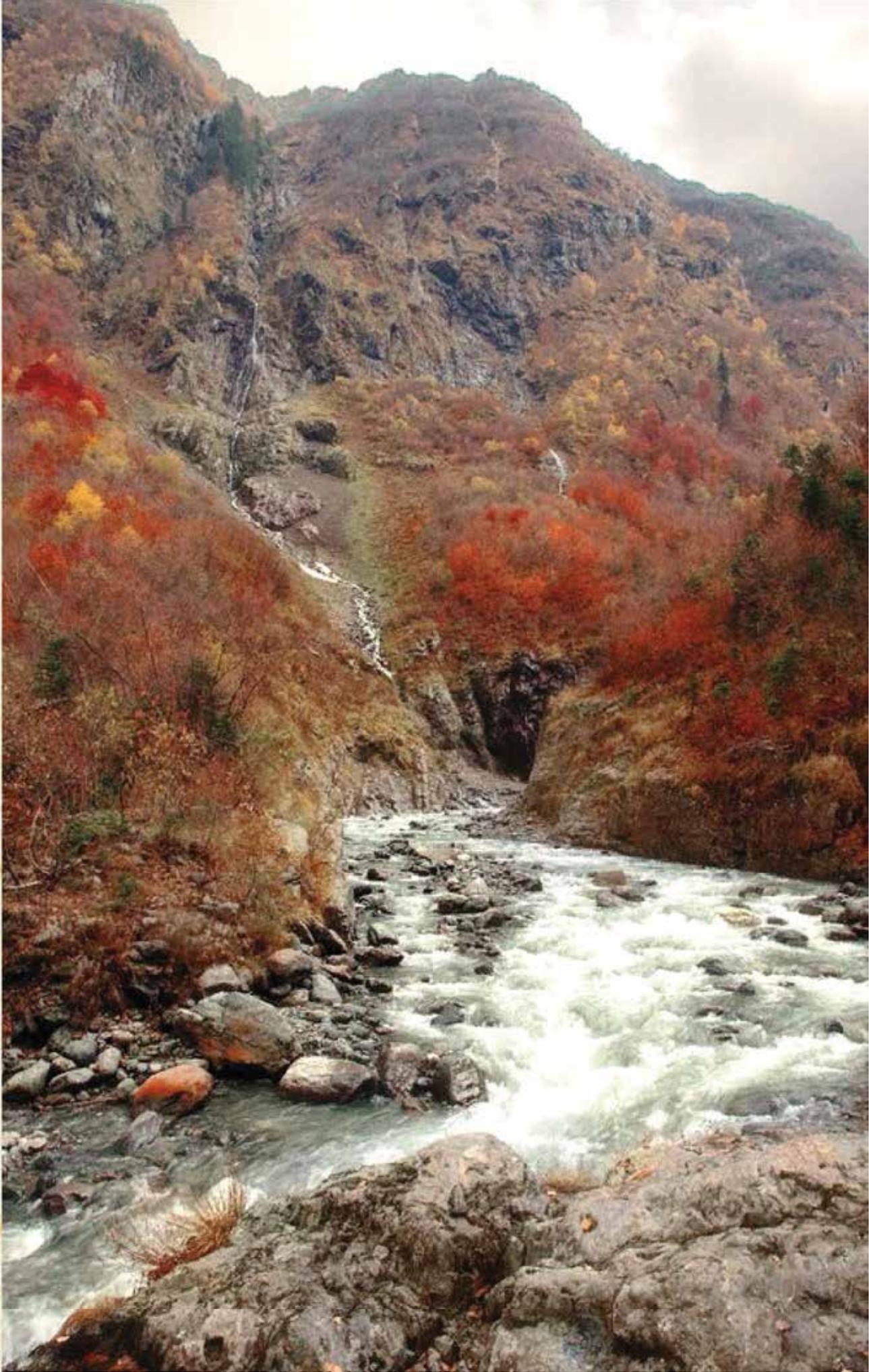
-За ви са затІни чуьнуьхнавач!

-Лал хъухъ! Гахце зи виш доллар, газ хъанвай руьгъдин зияндай мадни виш доллар винел алаз!

-Амма зав ви далларар гвач! Чуьнуьхнавайди квелди субутарда вуна?

-Акунани? Гъа им я, чан хва, «америкадин къецепатан политика»-дин асул метлеб.

Самур

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой 73895

